

Teolojiya Rasyonel

Abdusamet Yîgît

Weşanên

Teolojiya Rasyonel
@Abdusamet yigit
Çap 1.
2020-Almanya-Berlin

ISBN 978-1-940996-35-0

Pêşgotin:

Di aslê xwe de teoloji û ankû olzani wê weke mijareka dîrokî a ku mirov wê di çerçoveya fahmkirinê de wê fahmbikê bê. Pêvajoyên wê pêşketinê wê dîroka wê biqasî dîroka mirovatîyê wê kevn bin. Di wê rengê de wê, di temenê pêşketina baweriyê de wê, di wê rengê de wê, were ser ziman. Lê çendî ku wê mijare teolojîyê wê bi mijarên din ên weke felsefeyê û hwd re wê, cih bi cih wê bikeve nava nakokiyê de wê di nava xwe de wê jî wê, bi heman rengê wê, karibê bi mijarên wên navaroka wê jî wê heman tiştê bijî.

Di ware olê û dîroka wê de wê, pêvajoyên wê yên ku wê pêşkevin wê dem bi dem wê pêşketina wan wê bandura wê li pêşketina mirov wê bibê. Lê dema ku em bi esasî bahsa olzaniyek bi aqil pêşdikeve wê, di serî de wê demên felsefeyê û destpêka wê ya bi pêşketinê wê di serî de wê di cih de wê were berbîra mirov. Ji gotina aqil û teolojîyê hanîna cem hevdu wê, mirov dikarê gelek wateyan bi hevdu re ji wam derxê. Lê wateya pêşî ku min xwe jî weke nave vê lêkolînê bijart teolojiya rasyonel wê di aslê xwe de wê bi wê re wê, di awayekê ku wê çawa wê bi rêgez û destûrên aqil re wê bi wê were hizirkirin û fahmkirin wê hinekî wê di wê rengê de bê.

Pêvajoyên pêşketina felsefeyê wê, di serî de wê reng û awayekê din ê bi pêşketina jîyane baweri jî wê bi mirov re wê bide pêşxistin. Di wê rengê de wê, zêdeyî wê bi aqil pêşketinê wê bide nîşandin. Minaq jî di piçûkatiya xwe de gotinên weke bawerî bi aqil pêşdikeve min dibihîstin. Lê ew çawa pêşdikeve piştî ku ez hinekî mazinbûm min hinekî bi wê rengê serî li ser wê wastand.

Di wê rengê de wê dema ku mijare fahmkirina bawerî û aqil mirov li ser wê disekinê wê dibînê ku wê ji hin aliyna ve jî wê, di aslê xwe de wê, weke bi 'nakok' bin wê werina ser ziman. Lê em wê jî dive ku wê binxatbiin û wê werênina ser ziman ku wê bi felsefeyê pêşketinê wê bandura wê ya li jîyane bawerkirinê wê ji temen ve wê bi gûharînan wê bibê. Di wê rengê de wê. Mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser temenekê jîyanê bi awayekê levkirî wê hewldana fahmkirinê bi sere xwe jî wê karibê wê bandura bi pêşketina aqilê felsefeyê û hwd wê bide

nîşandin. Em dibînin ku wê piştî demên felsefeyê wê di serdemên navîn de wê bi zêdeyî wê, mijare mantiqê wê di nava olzaniyê û ankû teolojiyê û zanîna wê de wê bê hildan li dest û wê pirtûk di wê temenê de wê werina nivîsandin. Mijare mantiqê di wê rengê de wê her çendê ku wê bi awayekê hem li aliyê wê û hem jî li dijî wê bê nivîsandin ji aliyê olzaniyê ve lê di aslê xwe de wê di herdû rewşan de jî wê bê dîtin ku wê temenê tevlibûna mantiqê li nava rengê bi wê fahmkirinê wê bibê. Lêkolîn û nivîsandinên bi mantiqê wê, nîqaşaka wê jî bê ku wê bi aqile razber wê êdî wê hizirkirin wê bibê û wê pêşkeve. Filosofên olî ên serdema navîn wê pirraniya wan wê dest biavêjina mijarên weke yên mantiq û metafîzîkê û wê li ser wê bi felsefeyî wê binivîsênin. Di serdema navîn de wê, hem li rojava û hem jî wê li rojhilat û herêmên din ên cihanê wê, gelek filosofên demê ên ku wê li ser mantiqê wê binivîsênin wê derkevina li pêş. Di asê xwe de wê, rengê filosofên olî ên serdema navîn û nivîsandinên wan ên ku wan kirina ku mirov li navaroka wan dinerê wê, di wê rengê de wê, ew rengê nivîsandina hemdem a bi felsefeyî wê, pirrbaş wê bê dîtin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina pêşketina mantiqê, bi aqilê razber û hwd wê, di wê rengê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê bi wê re wê, xwe bidina nîşandin. Tillich wê dema ku wê, pêvajoyên pêşketina wê hilde li dest wê bi têgîneka temenî wê werênê ser ziman. Lê ev têgîn wê bi sere xwe wê di çerçoveya fahmkirinê de ku mirov wê dervî û dûrî pêvajoyên pêşketinê wê hilde li dest wê nikaribê awayekê rast ê fahmkirinê wê bi xwe re wê çêkirin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê mijarên ku wê piştî pêşketina felsefeyê wê werina hildan li dest wê, di nava hemû olên piçûk û mazin ên ku ew pêşdikevin de wê mijarên weke mantiqê, metafîzîkê, mistisismê, spiritualismê, teismê, fîdeismê, agnostisismê û hwd wê pêşkevin. Lê wê hemû jî wê di awayekê ku wê bi dîyalog û ankû danûstandinan jî bê wê bi dana berhevdû a bi birhankirina hizrên xwe re wê di şewayekê felsefeyî de wê, pêşkeve. Ber vê yekê ya ku wê gotina felsefeyê û olê wê bê li rex hevdu wê bi wê re wê teorîya olî wê bi nave wê re wê were pêşxistin.

Di ware hildana mijare olzaniyê û ankû teolojiyê de bi têgînek aqilparêzî û jihebûnîti wê weke aliyekê giring ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê giring wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, jihebûnîti û ankû eksistensialisme wê, di wê rengê de wê, bi têgîneka hebûnîparêz û

derxistina wê ya li pêş re wê dikarê wê werênê ser ziman. Zaneyên jihebûnîparêz ên weke Kierkegaard, Nietzsche, Sartre û hwd wê di rengê de wê, di çerçoveyek derxistina li pêş a hebûnê bi wîn, xwestek û hişmendiya wê re wê, li wê bihizirin. Di wê rengê de wê, bi awayekê subjektîv wê di awayekê wê bi teorîkî wê bikin ku wê werênina ser ziman. Di wê ware de wê felsefeya jihebûnîtiyê wê ber ku wê weke felsefeyek şubje bê wê bi zêdeyî weke feslefeyek jîyanî a fahmkirinê ku wê mijarên weke wînê, azadiyê, xwestekê, hebûnê û hwd wê di wê rengê de wê, bi têtîngî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Pêvajoyên pêşketina fahmkîirna jihebûnîtiya hemdem de wê, yên destpêkê ên piştî demên ronansê û heta sedsalên 18' min de wê di wê rengê de wê temenê wê biafirê. Pêvajoya piştî wê a ji wê demê û heta roja me jî wê di awayekê wê, mijarên fahmkirin wê di wê rengê de wê, bi têtîngî weke mijarên ku ew jîyane mirov bandûrdikin û li ser pêvajoyên pêşketina wê bi bandûr in û pêşarojê dikin ku ew reng bidinê de wan dike ku wn fahmbikê. Di wê rengê de wê, bi wê fahmkirinê re wê armanca wê ev bê ku mirov bi têtîngî karibê wê kifşkirinê hilde li dest û ew bixwe wê di jîyane xwe de li ser sere xwe bide kirin.

Ji vê aliyê ve hildana li dest mijarên olzani û teolojikî wê weke aliyekê giring ku wê azadiya mirov û bi wînbûna mimrov jî wê ji temen ve wê weke ku wê bi bandûr bikin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, dema ku min destbi nivîsandina wê mijarê kir min di destpêkê de li nava civakê û rengê hizirkirinê wê yên li ser temenê wê yê rast bi zimanê wê yê xas min xwest ez bi wan fahmbikim. Min dît ku wê di wê rengê de wê dema ku ew xwe bi xwe pêşkeve wê zêdetirî wê bi xwe bawerbûnek wê bibê wê wêrebikê ku ew van mijaran ji temen ve wêrebikê û wan hilde li dest.

Weki din ev dikarin dikarin ji aliyê kesên ku ew bi serdestî ên li ser sserê civakê wan îstîsmar dikin wê di destê wan de weke amûr û ankû enstrument dikarin bên bikarhanîn. Ber vê yekê di her ware de pêwîstîya di hanîna destpêkê a ser ziman de zimanekê bi balder û rast fahmkirin û têrzanî wê di wê temenê de wê hewceyî bi wê hebê.

Weki din têtîkiliya mijaran bi hevdû re bi awayekê rast danîn û fahmkirina wan wê bi sere xwe wê weke aliyekê din ê giring wê biafirênin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkîirnê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê karibê mirov wê werênê ser ziman bê.

Di vê xabatê de min aliyên olzani û teolojikî ên civake kurd bi baweriyên wê yên cihêreng ku ew di demên berê de di nava hevdû de

jîyankirin min esas weke temen girtin. Li ser wê re ev nivîs wê weke destpêkekê min nivîsand.

Di mijara fahmkirina wê de wê, di aslê xwe de wê di çerçoveya gotina jihebûnîtiyê û ankû eksistensialisme û hwd ve ew xwest ku wê hildima li dest. Di wê reng û awayê de wê weke çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi rastîtiya olzaniyê û ankû olzaniya jihebûnê wê bibê. Li ser temenê aqilperêzî û hebûnê ew dihê hildan li dest. Di zane min de wê ya rast jî wê ev bê ku wê fahmkirineka hemdem de wê, mirov karibê wê fahmbikê bê. Aqil wê di temenê hemû fahmkirinên me de bê. Wekî din wê di temenê fahmkirinabi aqil de jî wê jihebûnîtiyê wê hebê. Di wê rengê de li gorî wê, jihebûnîtiyê bi awayekê rasyonel wê fahmkirin û hanîna ser ziman wê weke aliyekê fahmkirinê û derxistina li têgihîştinê ê giring bê.

Di aslê xwe de wê di dema me de wê ji aliyekê pirranî a baweriyî bi ber têgîna teolojikî a çandî ve wê weke ku wê gavavêtin wê bibê. Di wê rengê de wê, di roja me de wê, bi awayekê felsefeyî û nêzîkatîya wê re wê, di roja me de wê, çerçoveya giştî a pirrbaweriyî ku wê bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, ew jî wê weke aliyekê ku wê di serî de wê, di serî de wê weke aliyekê mijare felsefeya baweriyê û ankû olê wê xwe bide nîşandin. Teolojiya civakî wê, ji du aliyên ve wê, bi sê dîmenan ku mirov wê di serî de wê fahmbikê. Pêşî li ser temenê pirrengîya civakî a bi bawerî û hwd bê. Piştî jî bi pêvajoyên pêşketina dîrokî a teolojiyî re wê, hilde li dest. Ji aliyê demenî ve jî wê, bi hebûna baweriyên ji hevdû û di zikhevdû de pêşkevin û dijîn bê. Aliyê din ê dîmenê duyem jî wê, bi fahmkiirna hevdû bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi rednekirina hevdû bê. Minaq civake kurdistanî wê pirrbaweriyî bê. Wê, di wê rengê de wê dîroka wê ya felsefeyê wê çawa wê bi wê nivîsandina wê re wê, di çerçoveya pêvajoyên wê yê bi pêşketina dîrok û civakê re wê bi temenekê çandî wê, fahmbikê û hilde li dest wê weke aliyekê giring ê civakî û fahmkirina wê jî wê xwe bide nîşandin.

Abdusamet yigit

Destpêk: zanîna olzaniyê

Li ser zanîna olzaniyê hizirkirin wê weke mijareka kurd a dîrokî bê. Em îro bo ku zaninên xwe yê di derbarê pêvajoyên pêşketinê ên civakî, şariştani û hwd ên demên berê de wê, antropolojiyê û berhemên wê dinerin. Çav li wan dixin. Em ji wan dikin fahmbikin di wan demên berê de çawa jîyanek li ser çi temenê û awayê pêşketiya û hebûya wê fahmbikin. Di dewama wê de em mijarên civakê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê dikin ku wê fahmbikin. Her wusa mijara fahmkirina awayê têgînên olzani jî wê, di w rengê de wê weke aliyekê fahmkirinê ê ku mirov dikarê wê di serî de wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di demên berê de wê, dema ku mirov li rengê hizirkirinên demên berê dinerê wê di serî de wê hizirkirinek olzanî wê di awayejê de wê rengê xwe wê di serî de wê nîşandin. Di wê rengê de wê, di nava rewşa fahmkirinê de wê, ev wê weke aliyna ku wê, di serî de wê balê bikişênina ser xwe bin. Di demên destpêkê ên hizirkirinê de wê, bi awayekê xwezayî kifşkirina şewayekê hizirkirinê ê bi awayekê ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê bi têgîna totem û anamismê re wê werênê ser ziman wê rasthatinek bê? Di serî de wê, ber çi wê berê hizirkirina mirov wê di destpêkê de wê bi wê ve bê? Ma di destpêkê de wê, awayekê din ê hizirkirinê wê, bi wê re wê, mirov nedikarê li şûna wê bi wê re destpêka xwe ya hizirkirinê wê werênê li holê? Weke vê mirov dikarê hê gelek pirsên ku mirov dikarê kifşbikê û wan werênê ser ziman wê di aslê xwe de wê di derbarê hizirkirinên demên berê de wê têgînekê wê bide me.

Bi awayekê hizirkirinê ê pozitivist ku em dihizirin wê ya ku wê weke ku wê were dîtin û ser ziman wê were dîtin ku wê mirov wê di destpêkê de wê pirr zayif bê û wê pêwîstiya xwe bi hizirkirineka ku ew bi wê xwe bihêz hîsbikê wê bi wê hebûya. Wê di wê rengê de wê, têgîna baweriyî wê di destpêkê wê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina têgîna felsefeyê wê di demên pirr piştê de wê, bi awayekê hizirkirinê ku wê bi têgînên weke teqez, negûharîner va/û hwd re wê di awayekê de wê, di rengekê hizirkirinê ê bi wê re di ahengekê de wê werênê ser ziman.

Lê bo demên berê wê ên hizirkirinê wê bêgûman wê gelek tiştên ku mirov bi wan bihizirê û werênê ser ziman wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyna fahmkirina me jî wê biafirênin. Em ku bi têgînek kirdeyî a erkolojîkî li ser awayên hizirkirinên xwe re bihizirin û bi şûn ve herin em wê bi wê re karibin kifşbikin ku wê çawa wê, hizirkirinek bi wê rengê wê di temenê hizirkirinên me de wê xwe bide nîşandin. Vala Durkheim di nava qalibên hizirkirinên me de wê li awayekê hizirkirinê ê bi olzanî wê lê negerihê. Hinekê jî wê çavkaniya wê hizirkirina me wê di wê rengê de wê, ew wê hebê.

Di aslê xw ede wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê di rewşê de wê xwe bide nîşandin. Em li vir di serî de wê dema ku wê pêvajoyên olzaniyê wê di destpêkê de bi vê lêkolînê bikin ku çavekê lêbixin wê di wê de wê armanca me ew bê ku em di temenekê rast ên zanîni û ankp zxwezayî de wê têgîna olzaniyê wê bi temenekê fahmkirinê wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, têgîna xwezayî a olzaniyî wê hinekî wê, temenekê şenber ê fahmkirinê wê bi temenê pêşketinên jîyanê ên ku ew dibin ku wan li berçav bigirê û li gorî wan bi demê re xwe bigihênê awayekê fahmkirinê wê, di wê rengê de wê, xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya civakek pêşdikeve di nava pêvajoyên xwe yên bi herîkîna bi ber pêşarajê ve wê di serî de wê weke aliyekê giring wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser temenekê rengê hizirkirinên me yên bi olzanî ku mirov li wan dihizirê wê, di serî de wê, di wê rengê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê bi xuy û fîzyolojiya wê a bedenî re jî wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Minaq wê dema ku mirov rastî têgîneka gûharîner were û ankû mirov wê rastî hizirkirinek nû were wê herêkirina wê, di serî de wê pêvajoyek kin û ankû dirêj a xwe ji wê re amedekirinê wê mirov wê, xwe re wê bixwezê. Wê bi hîskirinê bê û ankû bi awayên din bê wê bikê ku wê bide dernîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê gûharîn wê di wê rengê de wê, li

pêşîya wê ya nû wê hebê. Ya nû wê ji me re wê destpêkê de wê beyenî bê. Heta ku mirov wê nasnekê wê mirov wê nikaribê wê bilêvbikê, çendî ku mirov wê zanibê û têbigihê jî.

Di aslê xwe de ev jî wê weke aliyê me yê giring ên ku mirov dikarê di serî de weke aliyekê giirng wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên jîyankirinê ên ku mirov li şûn xwe hiştina wê piştî xwe dayîna li wan wê bia wayekê egzotikî wê temenekê xwe başkirinê wê bi hêstiyarî wê bi me re wê bide çêkirin. Di wê rengê de wê aliyekê azmûnî ê bi wê rengê jî wê bi hîs û hêstî wê hebê.

Di wê rengê de wê hîskirin wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê jî aliyekê ve wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê jî wê werênê ser ziman. Di demên berê de wê, felsefe wê, rengê de wê di serî de wê li ser ya hizirkirinê wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê, felsefe wê, pêşketina wê jî aliyekê ve wê, dema ku mirov wê jî aliyê olzaniyê û fahmkirina wê ve wê hilde li dest wê weke têngnek xwezayî û ankû bi felsefeya xwezayê a olzaniyî re wê dikarê wê weke aliyekê destpêkî wê werênê ser ziman û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê pêşketina wê bi pêvajoyên wê yê hizirkirinê wê di destpêkê de wê temenekê hizirkirinê wê bi wê rengê wê bi fahmkirina xwezayê û hwd re wê biafirênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê lêbipirsê ku wê di temenê wqan afrînerîyên jîyanî ên weke xwezayî û hwd de wê çî hebê. Wê li sedem û armanca bûyîna wê bigerihê ku ew hebê. Têgînên weke sedem-encamê jî wê aliyekê ve wê weke qalibekê hizirkirinê ê ku mirov wê di wê destpêka fahmkirinê de wê hilde li dest, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê rengê de tevlibûyîna wê ya li li nava têngînên baweriyê û bi wê re pêşxistina renekê fahmkirinê ê weke bi şîroveyên wê re wê weke aliyekê giring bê. Wê ew şîrove wê çendî ku wê piştî wê bi mantiqê felsefeyê wê werin û kûrbibin û di wan de wê fahmkirin wê zêdeyî wê bi mirov wê serwer bibê wê temenê *olên aqil* û hwd jî wê biafirê.

Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê pêvajoyên fahmkirina olzaniyê wê bi mejuya wê re wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring ê rengê fahmkirina me ya destpêkê jî wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, mijarên fahmkirinê ên li ser hebûna xwûdê û hwd jî

wê weke aliyekê din ê wê fahmkirinê bin. Lêpîrsînên weke bi felsefeyê ê weke xwûdayekê ku ew baş dihê dîtin wê, kîrînên xirab wê çawa wê bi pê re were ser ziman. Xwûdayeki ku ew ceza dikê wê tîrsê wê biafirênê di dilan de. Tîrs wê paradigmatîkî di rewşekê sehêtkirinê de hiştinê de wê bi awayekê xweza wê biafirênê. Ji aliyekê ve wê, di nava aliyê rasyonel û her wusa tîgînên teolojîkî de ku wê bibin wê aliyekê bi wê re jî wê biafirênê. Lê ji aliyekê din ve jî wê, di fahmkirina olzaniya xwûdazaniê de wê li kû deverê wê di tîgînê de wê were bicihkirin wê weke pîrsek wê, hertimî wê cihê xwe biparêzê bê. Di wê rewşê de wê tîrs û aqil wê bi awayekê wê werina hemberî hevdu. Rasyonelîzm wê di fahmkirina olzaniyê û xwûdazaniyê de wê, weke ku wê sînoren îrresyonalîzmê wê pîr zêde wê bidina zorê. Her ku zorbûn di wê sînore de dibê wê, bi zêdeyî wê weke encama wê bertek wê xwe bidina dîyarkirin. Rasyonelîzm bixwe jî wê, dema ku wê mijarê wê hilde li dest wê, ji aliyekê ve wê di nava emprisîzmê û pozîtîvîzmê jîyanî a şenber de wê herê û werê. Kierkegaard wê di şîroveyên xwe yên li ser hebûnê de wê bi awayekê **ontolojîkî** wê di nava lêgerîna fahmkirineka di wê warê de bê. Tîgînên weke 'mirov ji sûretê xwûdê ya' wê di awayekê de wê, bi kirdeyî wê temenê fahmkirinê wî biafirênin. Ya ku xwest bikê bi rexneyên xwe yên li dêrê û hwd re ku ew mirov weke wînekê li jîyanê li ser temenekê rasyonel werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, li ser ezmûnên me re wê, çawa şîroveyekê wê werênê ser ziman bi tîgîna xwûdazaniê û olzaniyê re wê, bikeve nava hewldana **wê** de. Di şîroveyên xwe yên li ser metafîzîka Hegel bi rexneyî wê, di wê rengê de wê xwediyê wateyekê bê. Nêzîkatîya Hegel a kollektîvîst' wê di armanca rexneyên wî de wê weke aliyekê din bê. Kierkegaard wê keseyetîyê wê derxê li pêş û wê di dewama wê de wê li ser temenekê çawa wê bicih bikê wê bi wê re wê bikeve nava hewldana fahmkirinê de. Wê tîgîna 'cezakirinê', 'avêtina li dogehê' û hwd wê çawa wê bi tîgîneka hêzkirinê re wê werina fahmkirin wê, li ser wê bisekinê. Wê weke aliyê nakok ên di rengê fahmkirina bi navê xwûdê re jî ku wê werina dîtin û wê werina ser ziman jî bin. Di encama wê de wê, li ser temenekê şenber ê rasyonel hizirkirinê wê bi wê re wê, çerçoveyek olzaniê û xwûdazaniyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê, tîgîna klasik a olzaniyê û xwûdazaniyê wê, di wê rengê de wê, bikê armanca **rexneyên** xwe.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, tîgîna 'xwûdayê baş' û 'xwûdayê nebaş' wê biwê re wê weke aliyekê din ê hizirkirinê ku wê di dewama wê de wê were li wê hizirkirin bê. Di wê rengê de wê, dema ku

mirov wê, bi wê rengê wê li pêvajoyên pêşketina mîtolojiya sumerîyan binerê wê di wê rengê de wê weke çavkaniyek giring a destpêkê wê temenekê hizirkirinê wê bi têngîna olzaniya xwûdayî re wê bide mirov. Di wê rengê wê lêpirsîn wê weke aliyekê giring wê, were kirin. Di demên felsefeyê de wê li hemberê wê aqilê lêpirsîner wê, gotinên weke “ji kirina xwûde lêpirsîn nayê kirin” û ankû ‘aqilê mirov têngîhê ku wê fahmbikê’ û hwd wê bi wê re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewma wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê xwe bide nîşandin. Diaslê xwe de wê rewşa fahmkirinê wê çerçoveyê de wê weke ku em di demên piştî felsefeyê ên wê weke di wê de wê bahsa pêşketina ‘felsefeya olê’ wê bê kirin de wê ev bi zêdeyî wê bi argûmanên wê re wê were hizirkirin. Thomasê Aqinayî wê di wê rengê de wê, di rengê hizirkirinê bi felsefeya serdemên kevnera de wê bixwezê ku ew argûmanên xwe yê hizirkirinê wê di wê temenê de biafirênê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, li herêmên weke kurdistanê û rojhilat jî wê kesên weke ‘kûrê Rûst wê di warê lêpirsîn û levkirina bi hev girtinê a argûmanên olzanî de wê bi felsefeyê wê bihizirê û wê bikê ku ew temenekê hizirkirinê bi wê re werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê felsefe û lêpirsînerîya wê di aslê xwe de wê weke mijareka ku wê di wê rengê de wê, sedema ketina wê ya dijberî hevdu de jî bê. Wê di wê rengê de wê dema ku wê di demên serdemên navîn de wê felsefe û kirina wê were redkirin û ankû qadaxakirin wê hinekî jî wê di wê rengê de wê hanîna ser ziman a hizrên lêpirsîner êi ser wan argûmanên olzani bê.

Di felsefeya olî de wê weke aliyekê giring wê bi rewşa heyînên bi ontolojikî hena wê çawa wê xwe bigihênê têngînek fahmkirinê a di wê çerçoveyê de wê bihizirê. Di wê rengê de wê têngîna olzani a ontolojikî wê weke têngîneka hizrî a di encama lêpirsînên felsefeyê û dahûrkirinên bi felsefeya îdeayê û hwd re ku wê di demên piştê wê werê pêşxistin jî bê. Di wê çerçoveyê de wê felsefeya ontolojiyê û olzanî wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, di warê fahmkirinê de wê, bi felsefeya îdeayê re wê temenekê wê yê hizirkirinê wê biafirê û wê bi wê were li ser ziman.

Di wê rengê de wê, felsefeya serdemên kevnera ku mirov di destpêkê de li ser wê re bi wê ve girêdayî wê gotinekê bibêjê wê, di serî de wê, weke aliyekê giyanî ê fahmkirinê wê felsefeya îdeayê wê weke ku em ji felsefeya platon, Aristo, parmenides û hwd fahmdikin em, dikarin bi wê

wêrênina ser ziman ku wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, were ser ziman. Wê di wê rengê de wê felsefeya serdemên kevnera wê di destpêkên xwe yên girêdanî ên şubjeyî de wê, di wê rengê de wê, ji nava sînôrê wê dernekeve. Di rengên qalibên wê yên hizirkirinê de wê ew wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya serdemên kevnera wê di wê rengê de wê qalibên wê yên hizirkirinê wê ji yên olzani wê ne cûdatir bin. Wê di nava wê de wê, ew rengê felsefekirinê wê bi gotinên wê re wê were kirin. Wê di wê çerçoveyê û encamê de wê, piştî serdemên kevnera wê felsefe wê di demên navîn de wê, bi tênginên olzaniyê re wê cih bigihêrênê û wê pêşkeve. Ber ku wê temenê wê di wê rengê de wê were afirandin. Di aslê xwe de wê demak u mirov li şîroveyê Thomasê Aqinayî dinerê wê bi awayekê vekirî wê mirov dibînê.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefey a platon û aristo wê weke çavkaniya ku wê felsefeya serdemên navîn wê li ser wan re wê pêşkeve bê. Olên aqil ku wê pêşkevin wê di wê rengê de wê temenê xwe yên hizirkirinê wê bi wan re wê biafirênin. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê argûmanên hizirkirinê wê biafirênin û wê bi wê re qalibên hizirkirinê wê derkevina li pêş.

Di warê fahmkirina tênginên olî de wê di wê rengê de wê temenê wan wê hebê. Hevgirtiniya ku wê bi felsefeyê di wê çerçoveyê de wê, di serdemên navîn de ku wê were çêkirin wê, ber ku ew bi gotinên felsefeyê û rengê hizirkirina wê jî bê wê, di demên dawî ên serdemên navîn de wê, derz wê bikeve wê de û wê bi wê re wê temenê hizirkirinê cûda ku wê bi xwe re wê ronansê wê werinênin wê pêşkevin wê bibê. Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê sazûmana olzanî a xwûdayî, olî, bawerî û hwd wê, di wê rengê de wê di demên berê de wê dema ku mirov bi pêvajoyên wan ên mesopotamiyayî re hilde li dest wê di çerçoveyek hevgirtî a di xwe de pîr zêde pêşketî wê bi wê were dîtin. Di wê çerçoveya wê ya pêşketî de wê geometri, stêrzanî û ankû atronomi, matamatik û hwd jî wê weke aliyna xwe bi wê hanîna ser ziman bê.

Wê di dewama wê de wê pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê di her demê de wê di çerçoveyek gerdûnî de wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, bi awayekê metafizîkî li fezeyê û dervî wê hizirkirin wê di aslê xwe

de wê, weke aliyekê wê yê giring bê. Di wê reng û awayê de wê, çendî ku wê di dîmenekê de wê têngîna olzani wê di awayekê hevîrtî de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide çêkirin û nîşandin jî lê wê ji alî û awayekê din ve jî wê hertimî wê li pêşîya ya ku ew heya wê bihziirê. Wê bi wê re wê ew jî aliyekê ve wê bi temenê pîrsîrsînê a li ya nayê zanîn wê bikê ku wê bipîrsê bipîrsê û bi wê re wê xwe bigihênê li fahmkirina wê. Di warê têngînên kosmogonikî û kosmolojikî û hwd de wê ya ku wê wê bi aqilê hemdem re wê weke dîmenekê fahmkirinê xwe bide nîşandin wê ji aliyekê ve jî wê ev bê.

Pêvajoyên pêşketina olê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi çerçoveyek hizirkirinê re wê, di nava wê nedîyarîya xwezayî de wê, weke temenekê xwe sipartinê bê. Levkirina têngîna olzanî û ya xwûdê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê temenî wê bi wê re wê biafirênê.

Ji aliyê têngîna antropolojikî ve ku mirov dihizirê wê mirov dibînê ku wê di dmeên berê de wê, çawa wê awayekê olî wê hebê wê weke mijare fahmkirina wê bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di pêvajoyên pêşketina aqil, jîyanê û piştre civakê de wê, olzanî wê weke aliyekê têngînî ê bi sazûmanî wê bi wê re wê were ser ziman.

Mijare olzaniyê û fahmkirina wê di aslê xwe de wê bi zêdeyî wê piştî pêşketina felsefeyê wê bi zêdeyî wê weke aliyekê fahmkirinê wê xwe bide nîşandin. Wê di nava wê de wê têngînên wê yên weke xwezayî olî, xwûdayî û hwd re wê pêşkeve. Di wê rengê de wê lêpîrsîna temenê jîyanê wê di wê rengê de wê, bi awayekê wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Di olzaniya sumerîyan de wê, mirov dibînê ku wan her tişt wê, têngînek xwûdayî wê dîtin û hanîn ser ziman. Di wê rengê de wê, di her tiştê de wê, li wê bigerihin wê, ji wê wateyek bi wê rengê wê derxin. Wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wê, di têngînên wan ên dunyayî de wê, bi wê re wê, bihizirin ku wê, dunya wê weke tepsîyekê wê rast bê. Wê bi wê rengê ev têngînên wan wê heta demên felsefeyê û piştre jî wê, xwe bidina nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê filosofên xwezayê ên ku wan gotiya dunya gilover a û bi wê re wê, hatina cezakirin wê, di nava rûpelên dîrokê de wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê biafirênin. Ev wê weke aliyekê fahmkirinê ê bi felsefeyê re wê biafirênê.

Felsefe wê, dîroka wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê, di wê çerçoveyê de wê temenê pêşketina olzaniyê bi

aqil wê biafirênê. Wê bi wê re wê temenê pêşketina olên biaqil wê biafirênê. Pêşketina olên bi aqil wê di wê rengê de wê, di çerçoveya fahmkirina me de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Ol û felsefe û ankû olzanî û felsefe wê di wê rengê û awayê de wê, pêşketina hevdu wê ji gelek aliyên ve wê bi bandûr bikin. Di wê rengê de wê, aqilê felsefeyê wê di serî de wê, aqil wê li ser temenekê teorîkî û şenber wê pêşî wê ji vegotinan wê, paqijbikê û wê li ser temenê fahmkirina bi darêjkê û wateyê wê bide rûnandin.

Di felsefeyên serdemên kevnera de wê nîqaşên bi darêjkê re ku wê werina kirin wê bi wan re wê aliyekê ku wê bi nîqaşkirina bi hebûna xwûde re wê werina kirin bin. Wê di wê rengê de wê darêjk wê ji aliyekê ve wê di temenê xwe de wê, têngîna mantiqê bicihbikê û wê bi wê re wê, bi wê bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê darêjk wê li ser rewşa ya ku ew heya bi hebûnê û bi awa ya wê bi wê re wê, were dîtîn û ser ziman. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê sr ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê rengê de wê, hemû tiştên ku ew wek enirxên pîroz in wê li ser wan re wê pîrsekê wê bikê. Wê çî ser temenê kûve heya destpêk û koka wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê lêpîrsînê wê weke lêpîrsînîya li kiryara xwûde jî wê were dîtîn. Filosofên kurd ên weke teymiyê harranî wê, di warê nîqaşên bi felsefeyê de wê, weke 'şîrîktîyeka bi xwûde' re ku ew bi mejî diafirênê re wê bibibîne û wê li dijî wê bisekinê. Di wê rengê de wê, aqilê lêpîrsînê wê bi wê re wê mahkûm bikê. Di dewama wê de wê, bi wê rengê wê di dewama wê de wê, li ser temenekê baweriyê bi zanebûnbûnê wê werênê ser ziman. Li ser temenekê bawerîrîne bi zanebûnbûnê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê, zanîna di çerçoveya têngîna olî de ku ew hat ser ziman ew bêî ku ew were lêpîrsîn ew were kirin. Ku pîrsînê lêpîrsînê di mejî de ew bibin ew wan bi qûrtenê û ankû wan di cih de ji mejiyê xwe derxê. Wê bi wê rengê wê weke aliyekê wê xwe bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina olzaniya dema aqil de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê olzanîyeka zanîne û ankû aqil wê bi wê rengê wê were afirandin û wê bi wê re wê temenekê hizirkirîne wê bi wê re wê, were hizirkirin.

Di nava kurdan de wê, dema ku wê bahsa têngîna tûfanê wê bi nabê Nûh re wê were kirin wê gotina ku wê weke ji devê nûh wê bibêjin wê ew bê

ku “xwûdê aqil daya ku ew bi wê rast bikin û ya rast hizirin û rêya xwe wê bibînin bê.” Ev gotina rêya xwe ya bi wê (aqil) bibînin wê weke aliyekê giring ê ku mirov bi wê bihizirê û wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewma wê de wê, ev têtîn wê weke têtîneka ku wê her çar aliyên wê ji şîrove û fahmkirinên cûda re wê vekirî bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş. Di wê rengê de wê bi demê re wê mijare hizirkirinê wê bi aqilbûnê re wê pêşkeve. Mirov wê, dema ku wê bi aqil bû wê ber çî wê bi aqil bê? Wê aqil armanca wê çî bê? Wê weke aliyana ku wê weke ku em di nava olzaniya olên kurdistanî ên weke bi baweriya Zerdeştîyê û hwd re wê lêpîrsînê wê dibînin. Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê ew nîşqaş jî wê bi wê re wê werina kirin ku wê, gelo ku mirov mir wê aqil bi gîyanê re wê bimênê û ankû wê bi laşê ku ew mir û wê herê axê re wê ew jî wê ji holê wê herê bê. Wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê ku wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare hizirkirinê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, olên aqil wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê temenê wan bihizirê wê di wê rengê de wê, di nava herê olên semewî û berî wan hersê olên yazdanî weke ola mîtra, Zerdeşt û Manî û hwd de wê, bahsa “*pirtûkên pîroz*” wê werina kirin. Pirtûkên pîroz wê, di wê rengê de wê temenekê têtînî wê bi çerçoveyî wê di wê rengê de wê bi wê re wê bi xwe re wê biafirênê. Navaroka wê, di wê çerçoveyê de wê bi têtînen wên weke destûrî ku wê li gorî wê were fahmkirin wê bi wê re wê li rewşên jîyanê û hwd wê were hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava olên yazdanî de wê, di serî de wê weke ku em dibînin wê, weke ku em di nava ola Mîtra û ya Zerdeşt de dibînin wê ew cûdahî wê were dîtîn. Mînaq wê, di nava olzaniya mîtratiyê de wê hem têtînen pîroz ku wê lli şûna pirtûkên pîroz wê werina dîtîn û wê li rex wê gotinên serokê wê olê weke ‘pêxemberê wê’ di wê rengê de wê çerçoveya fahmkirinê ku wê li gorî wê, were hizirkirin û ser ziman bê. Ber ku wê pêxemberî wê li gorî têtîna ‘wahy’ê wê were hizirkirin û kesê ku ew wahy jêre hat wê yazdanê mazin wê weke ku wê bê gotin wê di mejiyê wan de wê temenê fahmkirinê wê li gorî rastiyê wê biafirênê.

Wê bi wê re wê dema ku ew çi bêjin wê weke gotinên wanên pîroz ên yazdanî bin. Di wê rengê de wê werina ser ziman. Ev wê piştire wê di nava cihûtiyê, mesihiyê û islamê de jî wê were pêşxistin li gorî wê gîyane wê rengê fahmkirinê a ku wê di nava olên yazdanî de wê hebê.

Olzaniya olên yazdanî û ya olên semewî di aslê xwe de wê li gorî rengê fahmkirina wan a ji hev cûda bi fahmkirinên dema wan re wê karibin cûdahiyê bi xwe re bidina nîşandin. Lê em di dewema hevdû bi awayekê wê dihênina ser ziman. Ber ku wê olên semewî ku wê piştire wê werina wê bi encamên aqilê felsefeyê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê çavkaniya wan wê ew pêvajoyên pêşketinê de ku wê were ser ziman bê. Di kuranê de bahsa firawûnan û xwe weke xwûdê dîtîna wan wê, ji aliyekê ve wê kirpêndineka bi jîyane nebî mûsa re bê. Ji aliyê din ve jî di incilê de bahsa hatina mesih kirin wê ji aliyê ve wê di reng û awayê de wê dema ku wê bi felsefeya yazdanîyê a dema Zerdeşt ku wê weke li bendî hatina pêxemberekê piştî 'sê-hezar sal' wê bi fahmkirina olzanî wê werênê li bîra me.

Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê, di dewama wê de wê bi cihûtiyê re wê werênê ser ziman ku wê, rengê hizirkirinê wê di wê rengê de wê berî wê, weke ku em bi destana gilgamêş re bi têngîna utnapîştîm re dibînê ku wê di pirtûkên pîroz ên piştire wê weke bi navê "Nûh" jî wê were ser ziman jî di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, yazdanê Nûh wê weke destpêkê wê di wê fahmkirinê de wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, dema ku wê li ser baviksaliyê re wê were ser ziman wê dîroka wan wê bê gihandin li birehim û piştire li *Nûh*. Wê di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê wê yê fahmkirina bi wê re ku wê di dewama hevdû de wê çawa wê were ser ziman bê. Ev wê tiştêkê din jî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Ew jî wê ew bê ku wê olên mesopotamikî wê di wê rengê û wê xate xwe ya pêşketinê de wê li ser du temenan wê pêşkevin. Wê, yek ji wan temenan wê bigotina 'wahy'ê bê. Ya din wê di navaroka wan de wê di wê rengê û awayê de wê, bi temenekê hîyaraşîkî ku wê xwediyê rengêkê pêşketinê bê wê, were ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina bi navê xwûdê wê derkeve li pêş. Di nava olan de wê, di wê çerçoveyê de wê, yazdan wê weke afrînerê her tiştê wê were dîtîn. Wê weke ji tûnabûnê wê diafirênê wê bi felsefeyekê wê were ser ziman.

Di mijare fahmkirina tégîna xwûdayîyê de wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, ola mîtra wê olzaniya wê pîrr zêde wê balkêş û giring bê ku mirov wê hinekî li wê bihizirê bê. Di vegotîneka ku wê di nava êzîdiyên kurd ku wê bi navê Mîtra re wê were ser ziman wê ew bê ku wê, Mîtra wê, xwediyê gayekê bê. Wê hemû hêvî ji gayê xwe dikir. Lê rojekê gayê wî ji malê ji cihê xweş ku Mîtra jêre çêkiriya wê bi ravê û herê derve. Mîtra li ser wê re wê bihizirê ku wê, yazdanaka heya ku wê hemû tiştî wê kifşbikê û wê bide diyarkirin û afirandin. Wê li ser wê, piştî wê herê derve wê gayê xwe wê bibînê û wê wî bide ardê û wê kêrê bide sûkra wê û wê ew gayê xwe wê bi gûrêmê. Gûrandina ga wê weke tefsîreka ku wê piştî wê, pîrr zêde wê, bi baweriyî wê di wê rengê de wê, were ser ziman. Wê êzîdî jî wê di wê rojê de wê, gayekê wê bigrin û wê ji dest bi qastî berdin û piştî wê bigrin û wê bi gûherênê û wê ji wê zêyeta weke *sofra yazdanê mazin* wê ji wê biafirênin. Di wê tefsîrên Mîtrayîyan de wê, sofraya wê bi wê rengê wê were çêkirin û wê Mîtra wê li ser wê sofraya ku wî ji bo yazdanê xwe yê mazin çêkiriya wê li rex wî ku ew rûniştîya wê tefsîrbikin. Di **felsefeya kurdan a olê** de wê, pêvajoyên olên bi aqil wê ji mîtra û Zerdeşt wê xwe bide destpêkirin. Piştî wê, bi êzîdayîyê re wê xwe bide domandin. Di dewama wê de wê pêşketina olên weke islamê û di nava kurdan de bicihbûna wan wê, di çerçoveya de wê, gelek filosofên olî ên kurd ku wê derkevin wê temenê wê yê fahmkirinê wê biafirênin. Di wê rengê û awayê de wê ew wî werênina ser ziman.

Di wê rengê de wê, ev rewşa weke tégîna bi gotina 'sofraya yazdanê mazi' wê weke pêjnek ku wê di wê rengê de wê were ser ziman bê. Di wê rewşê de wê di nava ola Zerdeşt de jî û ya Manî de jî ew tégîna sofrayê li dora wê li rex yazdanê mazin rûniştinê wê, were dîtin. Wê piştî wê pêjnek bi wê rengê a sofrayê wê bi mesihiyê re jî wê weke sofraya dawî a bi Îsa re ku wê were tefsîrkirin wê, di dewama wê de ku wê hemû hawariyên wî li dora wê sofrayê bi wî re rûniştîna wê were tefsîrkirin û bi dîmenkirin. Wê di dewama wê de wê ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina tégîna yazdanî de wê, di wê rengê wê di wê çerçoveyê de wê, têkiliya pêxemberîyê bi yazdanî re wê, di wê rengê de wê, were ser ziman. Cihûyî wê Mûsa wê weke bijartê xwûdê, mesihî weke 'kûrê xwûdê' û misilman jî wê weke 'resûl'ê xwûdê wê werênina ser ziman.

Zanina olî û pêşketina pêvajoya olên biaoqil

Di nava zanîna olî de wê, xwûda wê weke destpêka pêşî a ku ew heya wê were dîtîn. Wê hemû tişt wê ji xwûdê wê bê û biafirê. Wê hemû tişt wê weke ku wê bê gotin wê bi gotin û fermana xwûdê wê were û biafirê wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê were hanîn ser ziman. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûna xwûdê wê, di wê reng û awayê de wê ser ziman.

Hebûna xwûdê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke têngîneka ku wê hin bi hin wê hemû tişt wê, di wê de wê, were komkirin bê. Wê destpêka wê komkirinê jî wê mîtrayî wê bikin. Mîtrayî wê, têngîna yekxwûdayîyê wê bi felsefeya mîtra a *gûrandîna ga* weke korbankirina ji yazdanê mazin wê were ser ziman re wê bidina destpêkirin. Mîtra wê dema ku ew wê dikê wê weke ku wê bawermendên wî Metran wê werênina ser ziman ku Mîtra gihişt wê hizrê ku wê yazdanak wê hebê li ser hemû tiştî ku ew dide kifşkirin' re wê, bibê. Ev hizra mîtra wê, piştî wê, temenê yekxwûdayî wê pêşbixê. Di dewama wê de wê Zerdestî û Manîyî wê bi baweriya yek-yazdanî wê ew biikin. Piştî wê cihûtî jî wê, di dewama wê de wê bi wê temenê wê pêşkeve û wê piştî wê re wê, mesihî û islam jî wê li ser wê kevneşopîyê wê weke têngîna olî wê pêşkevin.

Di warê fahmkirinê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya olî û olzanî wê hinek aliyên wan ên ku mirov ji hevdû cûda fahmbikê wê hebin. Olzani wê di çerçoveya ola ku ew heyî de wê, di nava sînôrê de wê di ahengekê de li gorî baweriya wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de minaq wê, rengê vegotina mesihîyê weke ku ew bi wê dihê ser ziman wê çerçoveya wê ku ew dihê ser ziman wê olzaniya wê di nava sînôrê wê de wê bimênê. Felsefe wê karibê mijare olî bi giştî hilde li dest û derkeve dervî wî sînôrê olî û di awayekê giştî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring di serî de wê bi awayekê têngînî wê ji hevdû cûda bi serê xwe wê hilde li dest û wê fahmbikê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê temenê wê biafirênê.

Di nava felsefeyê û olzaniyê de ku mirov bi fahmkirinê xatekê bikişênê û di wê çerçoveyê de wê bikê ku wê fahmbikê wê çî û çawa wê encamek wê xwe bide nîşandin? Wê di wê rengê de wê li ser wê re wê ji aliyekê din ve wê, têngîna 'ya olî' û 'ya zêhnî' wê weke du aliyên ji hevdû cûda wê di dîmenekê de wê were fahmkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, wê mijare fahmkirina felsefeyê û olê bi hevdû re wê, di serî de wê mirov divê ku wê pirsê bikê ku wê ol û felsefe

wê çawa wê bi hevdû re wê di levkirinekê de wê karibin fahmkirinekê bidina me.

Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê bahsa olê wê û zanîna wê were kirin wê gotina 'zanîna olî' wê di wê rengê de wê di mantiq, întîba û fahmkirina wê de wê cûdahiyekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de ev wê weke aliyekê giirng ê ku mirov wê dikarê wê ser wê bisekinê bê.

Di demên serdemên kevnera de wê pîrr zêde wê li ser wê were sekin in ku wê bawerî pêşî were û ankû wê zanîn wê pêşî wê were. Di wê warê de wê felsefe wê di nava van hardû aliyan a li hemberê hevdû de wê were tafisandin. Wê bi wê re wê felsefe jî wê weke ku wê ji jîyaneê wê dûrkeve. Di aslê xwe de wê bandûra wan nîqaşan wê heta roja me jî wê li ser rengê pêşketin, derûnî û fahmkirina mirov wê bi awayekê wê xwe bide nîşandin. Di wê dewama wê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Theodor Deman wê di nivîseka xwe de wê balê bikişênê li ser wê cûdahiya bi navê 'ya olî' û 'ya zêhnî' û wê li ser wê bisekinê. Wê di wê nivîsandina xwe de wê balê bikişênê di fahmkirinê de li ser fahmkirina paradigmayê a cûda. Di wê rengê de wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê derkkirina olî wê ya pîroz wê esasbigirê. Wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, xwe bi awayekê wê ji ya din û fahmkirina din wê cûdabikê.

Di wê rewşê de wê, dema ku mirov wê ya olî wê fahmbikê wê, di wê rengê de wê, di serî de wê, di wê rengê de mijare fahmkirinê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê mijare olê wê bi felsefe û olzaniya wê re wê weke mijareka ku mirov divê ku wê ji aliyekê ve wê, bi kûrehi wê li ser wê bisekinê. Heta ku wê fahmkirina wê, di wê de kûrbûn nebê wê ji wê derbasbûn jî wê, di fahmkirinê de li awayekê li pêştir û bilindtir jî wê weke ku wê zor bê. Fahmkirin wê hertimî wê temenê gavavêtina li pêş bê. Ya ku ew hat fahmkirin wê weke ya ku mirov li wê serwer bê. Di wê rengê de wê, di fahmkirinê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bide nîşandin. Hegel wê di fahmkiriina bi hanîna olî a ser ziman de wê gotina 'jê bûhûrînê' wê werênê ser ziman. Di wê rengê ku ew dihênê ser ziman de wê, di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê bi awayekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina olê û zanîna wê de wê, di wê rewşê de wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê mijare fahmkirina olzaniyê û ankû wê weke navê wê

yê ku wê li wê dihê kirin bi awayna din wê bê mijare *teolojiyê*. Di dewama wê de wê, teoloji wê, weke zanîna xwûdê wê bê bi watekirin û ser ziman. Em di kurdî de wê gotina olzaniyê ku em bi wê re dihênina ser ziman wê ji aliyekê ve wê, di awayekê felsefeyî de wê zêdetirî wê têgînekê bi navê 'zanîna olê' wê bide me. Ev jî wê di fahmkirinê de wê karibê bibê temenê fahmkirinê ji hevdû cûda.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina zanîna olî wê di wê çerçoveyê de wê weke goitneka berfireh û sînore wê weke ne dîyar bê wê di mejiyê me de wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de weke ku wê bi teolojiyê re wê were sser ziman wê bi navê *zanîna xwûdê* wê zêdetirî wê weke çerçoveyek tang de wê di awayekê de wê fahmkirinekê wê bide me.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina olî wê di wê çerçoveyê de em ku bi têgîna olzaniyê wê re wê werina ser ziman wê di wê rengê de wê weke zanîna olî wê bi çerçoveya wê re wê werê sser ziman. Yanî wê, di şewayekê de wê weke ku wê gotina teolojiyê ku wê were salixkirin bi rengê 'teoloji bi zanîna nava olê û çerçoveya wê re bi sînore xwe dihêlê û dihênê ser ziman' wê di wê rengê de wê temenekê fahmkirinê ê bi têgînî wê bi xwe re wê bide me.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanîna olî wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê bala mirov wê bi wê xwe re wê bide ser fahmkirina têgîna çerçoveya olî. Di wê rengê de wê zanîna olî wê çendî ku mirov bi gotina olzaniyê re wê çendî ku wê di çerçoveyek fahmkirinê a bi gotina çerçoveya sînoriya olî re wê were ser ziman wê, di dîmenekê de wê çendî ku wê weke ku wê tenê bi wê re wê werê ser ziman di dîmenê wê de wê bi hemû zanîna di derbarê olê de ku wê bi awayekê kirdeyî û razber wê werênê ser ziman wê di wê têgîna duyem de wê gotina *felsefeya olî* jî wê di fahmkirina xwe de wê weke ku wê rednekê.

Di wê rengê û awayê de bo ku em di temenê rast de karibin xwe bigihênina fahmkirineka rast em divê ku wê di serî de wê werênina ser ziman wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê, ji hevdû derxistina bi wateyî û salixkirinên wê re aliyê gotinî divê ku mirov wê hinekî di wê çerçoveyê de wê li ser ê bisekinê û wê fahmbikê. Ber ku wê gotin wê ji aliyekê ve wê rengê hizirkiirî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê awayê de wê aliyê wê yê gotinî em divê ku wê hinekî din di wê rengê de wê li ser wê bisekin in û wê fahmbikin.

Gotina olzaniyê wê di wê rengê de wê di aslê xwe de wê, weke gotineka ku wê dema ku mirov li wê dihizirê wê gotina 'ol'ê wê ji xwe re wê bikê temen û bingih û wê bi wê re wê xwe bigihênê li fahhmkirinê. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna teolojiyê ku wê were wateya zanîna xwûdê wê, di nava wê de wê, were ser ziman. Di wê rengê de ku mirov di rengê olzaniyê de gotineka ku wê beremberê gotina teolojiyê were wê werênê ser ziman wê, di rengê ku ew dihê salixkirin de wê, gotina xwûdêzanî wê, karibê temenekê fahmkirinê ê beremberê wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê bi gotina olzaniyê wê li wê bihizirê wê aliyê xwûdêzanî û zanîna felsefeyê a olî jî wê di wê rengê de wê di nava wê de wê weke aliyekê ku wê were ser ziman bê. Yanî bi gotinaka din wê têngihîştin, fahmkirin, zanîn û hwd ku wê çî di derbarê olê de wê were ser ziman wê karibê wê hilde li nava xwe. Lê di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê zanîna teolojikî wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, di demên navîn de wê, dema ku wê were nîqaşkirin wê di awayekê de wê, weke ku wê, di reng û awayê çerçoveyek giştî a zanîna olî de wê weke ku wê were hanîn li ser ziman. Di wê rengê de wê ji berhemên ji wê demê mirov wê fahmbikê ku wê di derbarê hizirkirinên felsefeyê û hwd de jî wê bi wê re wê hizirkirin wê were ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanîna olî wê, di wê çerçoveyê de wê wek gotineka bijartî a bi fahmkirinê re wê reng û awayekê fahmkirinê wê di wê rewşê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov got û bahsa 'zanîna olê' kir wê, di dewama wê de wê felsefeya olî û ankû di wê rengê de hizirkirinên ku wê werina ser ziman wê, bikê nava xwe de? Di wê rengê de wê heta roja me wê, di derbarê hanînên li ser ziman de wê çendî ku wê di wê rengê de wê nêzîkatiyên ji hev cûda wê hebin jî wê bi wê re wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê, weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê felsefeya olê ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyek giştî wê, bi wê re wê wre xêzkirin û wê bê hanîn ser ziman. Wê di wê dewqama wê de wê, hizirkirinên weke di derbarê olê ku ew bi wê re ne di nava nakokiyê de na wê werina li ser ziman. Ji xwe dema ku wê bahsa zanîna olî wê were kirin wê di serî de wê, lêgerîna di temenê wê de wê ew bê ku ew bi hevdû re di

hevqirtinekê de bê û bi olê re ne di nava ixtilafê de bê û ankû ne di rewşek vajî têginên wê yên olî de bê. Wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, were ser ziman.

Ev rengê hizirkirinê wê weke yê serdema navîn bê. Di roja me de wê, dema ku wê bahsa hizirkirina bi olî wê were kirin wê di çerçoveyek giştî de wê, bi bahsa gelek rengên olî wê bi hevdû re wê were kirin. Di dewama wê de wê, di wê rewşê de wê, têginên olî ku ew li dijî hevdû hatina bi pozisyonkirin û li dijî hevdû bi wan gotina hatina dayin bilêvkirin jî wê di wê çerçoveyê de wê navê wan li rex hevdû wê bê nivîsandin. Di wê rengê de wê, rengê gotina felsefeya olê wê di wê rengê de wê di serî de wê li gorî navaroka wê reng û awa wê bistênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di warê felsefeya olî de wê ew wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê di wê çerçoveyê de wê di nava felsefeya olî de wê, dema ku mirov wê bahsa têgîna xwûdêzanîne û ankû teolojîyê wê bikê wê di dewama wê de wê, weke têgîneka ku wê di wê çerçoveyê de wê bi navaroka olê re wê bi wê re wê were ser ziman û wê were fahmkirin bê. Wê di wê rengê de wê, di wê rengê de wê hebûna xwûdêzanîne wê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, weke têgîneka fahmkirinê a ku wê di çerçoveya wê ya olî de wê, mirov dikarê wê, bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di xate pêşketinek olî de wê karibê minaq wê weke xate olên semewî wê sê ol wê li duv hevdû wê ku wê ji aliyê xwe ve wê bi navên cûda wê bi navbikin lê wê, bi heman xwûdayî wê weke ku wê bawerbikin. Di wê çerçoveyê de wê têgîna teolojîyê û ankû xwûdêzanîne wê di dewama wê de wê, di wê ahengê de wê bi hevdû re wê, ew wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku ev rengê fahmkirina zanîna xwûdê û ankû teolojîkî wê, weke çerçoveyek giştî bê. Lê her pêşketina olî a bi serê xwe ku wê di wê çerçoveyê de wê di nava xwe de wê xwediyê sazûmanak olî a cûda bê wê, di wê rengê û awayê de wê, xwediyê fahmkirinekê bê. Wê bi serê xwe wê mirov karibê wê bahsa olzanî, xwûdêzanî û ankû teolojîya wê bi serê xwe wê bi wê re wê bikê. Minaq weke ku wê cihûtî, mesihî û islam wê çendî ku wê di heman xatê de wê, werin û wqê xwediyê heman temenê û zanînen olî û temenê baweriyê ku ew ji aliyê xwe ve wê şrove dikin jî bê lê wê di aslê xwe de wê, di wê rengê û awayê de wê, her yekê

ji wan çerçoveyên olî, bi demê re wê bigihênênina sazûman û paradigmayek civakî û olî a baweriyê. Wê di rengê de wê, di dewama wê de wê, ew di nava xwe de wê xwediyê çerçoveyek olzanî a ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku mirov di xate olî a yazdanî de bahsa hersê olên weke ya mîtra, Zerdeşt û Manî bikê wê di wê rengê de wê, her yekê wê bi serê xwe wê, di wê rengê de wê mirov karibê bahsa olzaniya wan bikê. Di dewama wan de wê, piştire ku wê weke pêşketineka dewamî a wê xatê bê wê, êzîdîtî wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê bahsa xwûdezanî, olzanî û ankû teolojiya wê bi serê xwe wê bikê. Wê di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê werênê ser ziman bê. Wê di mesihîyê de wê pergalek 'teslisê' wê hebê. Wê di wê rengê de wê bahsa sêkika *bav, kur û gîyane pîroz* wê bikê. Wê di wê rengê de wê li ser wê temenê wê xwe bi awayekê wê werênê ser ziman. Di rengê baweriyên din de jî wê mirov dikarê di dewama wan de wê rengê awayê wan ê fahmkirinê werênê ser ziman.

Bawerî wê weke aliyekê ku wê di nava jîyane mirov de wê pêşkeve û wê ji temen ve wê, bandûra li jîyan, pêşketin û pêşveçûnên jîyane mirov wê hebin. Di wê rengê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bawerî wê xwediyê xatek pêşketinê a ji destpêka pêvajoyên pêşketinê ên şariştaniyê ve wê hebin. Heta roja me wê, di lêkolînên bi antropolojîkî û hwd de ku wê li ser wê werina kirin de wê, di wê warê de wê di rengê pêşketinên demên berê û hwd ku wê werina kirin wê bi wê re wê, bi kifşkirinên ku wê werina kirin wê di wê de wê, gûharîni di pêşketinên baweriyî ên roja me de jî wê werê kirin.

Bawerî û ankû ol wê çendî ku wê, weke di dîmenekê 'hişk' de wê xwe bide nîşandin weke di awayekê 'negûharîner' de lê wê, di aslê xwe de wê sê temenên wê ku wê bandûrê li wê bikin ku ew ew gûharînan bi bi xwe re bikê wê bibê. Yek wê bi mejuya wê û hin bi hin wê kifşkirinên li ser wê temenê wê yê ku ew bi bi wê jîya ya. Aliyê din ê duyem wê bi fahmkirinên nû û hwd ku wê dem bi dem wê bi rengên mezhebî bi pêşketinan û hwd jî wê xwe bide nîşandin re wê bibê. Aliyê din jî wê weke ku em dikarin bi têngîna olzanî û ankû teolojiya xwezayî û di dewaam wê de bi ya egzistanisyalist ku wê bi demê re wê di demên hemdem de wê bibê re wê bibê. Di wê rengê de wê ev têngîni jî wê di nava xwe de wê, xwediyê têngînen ji hev cûda bibin. Di wê warê de wê ya nû wê hinekî jî wê li dijî ya kevn wê were dîtin. Di wê warê de wê, têngîna

xwezayî a olzani wê di aslê xwe de wê dema ku ew di dîmenekê de wê bikê ku ew pêşketinên demkî wan bixwênê û li gorî wan pozisyonekê bikê wê, di wê rengê de wê karibê li gorî rengên pêşketinên ya kevn a tundrew weke înkarkirinekê jî were dîtin bê. Ji xwe wê, di wê rengê de wê, şîroveyên li ser olzaniya kevn û ya nû re ku wê werina kirin wê di wê rengê de wê di hinek awayan de wê weke li dijî hevdû û ankû ya dema nû weke ya kevn ji holê radikê û ankû olê red dikê ku wê bi wê re wê şîrove wê, werina pêşxistin wê hinekî jî wê bi wê aliyê ve wê girêdayî bê.

Di roja me de wê, di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, têgînên fahmkirinê ên bawerî wê bi awayekê wê hewceyîya wan a hatina ser rûyê ardê wê hebê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, tekoşîna di nava wê û rasyonalmê de ku wê temenekê bertekî wê ji aliyê wê ve wê bi wê biafirênê wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê hinekî ku mirov dikarê wê fahmbikê.

Rasyonalm wê têgîneka ku wê di fahmkirina xwe de wê bi têgînî wê dîtbar bê. Minaq wê dema ku wê mirov wê şîrovebikê wê hem wê mirov dikarê wê bi awayekê di çerçoveya rewşa jîyanî de wê bi rewşek rasyonalf wê werênê ser ziman û hem jî wê di çerçoveya wê hevgirtinîya wê de wê bi awayekê rasonali wê bi awayekê wê fahmbikê.

Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirina têgînên baweriyê de wê, di serî de wê, mirov dewama ku wê di çerçoveya têgîna olzaniyî a dîrokî de wê fahmbikê wê pêvajoyek demdirêj a kûr wê derkeve hemberî me. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, ev pêvajo wê bi demên xwe yê demdirêj ên jîyankirinê re wê, bandûra wê hertimî wê li pêşketinên ku wê di her demê de wê bên jîyankirin wê bibê. Ber vê yekê wê di her demê de wê kli gorî ast û pîvana pêşketina demê a bi aqilî û hwd wê, hewcewyî jinûve fahmkirina wê bi perspektifek nû jî wê hebê. Di wê rengê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ku hemû bawerî û têgînên olzani ku ew, di wê hemhizir bin ku xwûdê mirov afirandîya wê, demê wê li gorî wê afirandîna xwûdê wê nêzîkatîyek demî bi pêvajoyên wê yê pêşketinê re wê li wê were kirin wê giring bê. Di wê çerçoveyê de ku bê bawerkirin ku xwûdê mirov afirandîya wê demê kuştina mirov wê, weke kuştina afrînerîyek xwûdê bixwe jî bê, ku ew bi çî baaweriyê jî bê.

Di nava kurdan de wê gotinek wê hebê ku wan hertimî di wê rengê û awayê de wê digot ku “her kuştina mirovekê wê weke **kuştina xwûdê** bê”. Wê temenê wê gotinê wê li ser têgîneka weke ku xwûdê mirov afirandîya wê bê danîn rûnandin û wê hanîn li ser ziman. Di wê rengê û

awayê de wê ev wê weke aliyekê giring ê temenê fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê, hinek minaqên din ên vegotinê ku ew hatina bi gotin kirin ên bi rengê “ya din û ne ya dil ji hev cûda ya”, “ya dunyayî û ya axiratî ji hev cûda ya”, “ya xwûdayî û ya ne xwûdayî ji hev cûda ya” û hwd.

Di wê rengê de wê di awayekê de wê, di temenekê wê bê hanîn li ser ziman ku ya xwûdayî wê di astek bilind de wê, mirov dikarê wê fahmbikê wê werênina ser ziman. Wekî din ya dunyayî wê di çerçoveya wê de wê, divê ku mirov wê bi rastîya wê re wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giirng wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirina ya dunyayî û ya ne dunyayî de wê, di wê rengê de wê ji hevdû cûdakirinê û têtikiya wan a bi hevdû re danîna wê weke aliyekê din ê olzanî ê giring wê biafirênê. Di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê mijare ya dunyayî û ya ne dunyayî wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov wê wê hilde li dest wê, di wê rengê de wê ahenge ku wê bi fahmkirinê re wê di nava wan de wê were çêkirin wê li ser temenekê ku ew hevdû fahmbikin de bê. Di wê rengê de wê, ya ne dunyayî ku ew pêşîya ya pêşketina ya dunyayî wê bigirê wê weke ku wê pêşketina ya ne dunyayî jî wê di wê de wê weke ku wê bigirê. Aliyekê mirov ê bi xiyalî û hwd ku ew hertimî dihizirî wê hertimî wê weke aliyekê ku wê bi derûnî wê bixwezê ku ew bawerbikê bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê temenê wê jî bi çerçoveya pêşketina jîyanê a ku ew hertimî wê bi pêşve wê herê ve wê girêbide û wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirinê de wê têtikiya baweriyê û hebûna jîyane me ya li dunyayê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê derkeve hemberî me.

Di dewama wê de wê di wê rengê de wê, jîyane baweriyê wê, di serî de wê mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyanê de wê weke aliyekê giirng wê, xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, jîyane baweriyê wê, di wê rengê de wê, di temenekê de wê, çawa wê, ji aliyekê ve wê, temenekê bawerkirinê wê weke ku wê biafirênê bê. Lê li vir wê, têtikiya wê ya bi jîyanê re wê çawa wê jîyanê fahmbikê weke baweriyek fahmdikê wê, di serî de wê divê ku mirov wê hinekî li wê bihizirê. Baweriyaya ku ew fahmdikê wê, di

serî de wê, di demên hemdem de wê, di wê rengê de wê, temenê têkiliyek demî a bi pêşketina mirov a demê re jî bê. Wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, fahmkirina olzani a bi mejuya wê re wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, divê ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê. Wê di wê rengê de wê çawa wê di temenekê rast de ku wê were fahmkirin wê mirov dikarê wê, hilde li dest. Di roja me de wê, ya ku wê ji wê gotinê wê bi desthilatdarî wê were fahmkirin wê ew bê ku wê çawa wê weke birdoziyekê wê bi wê re wê bi wê jîyane mirovan wê were sehêtkirin û wê bi wê re wê bikina binsehêtê û wê bi wan wê îteatê wê bidina kirin wê di wê rengê armanca wê wê, ew wê gotinê wê werina ser ziman. Lê di awayekê rewşenbîrî û civakî de ku ew were fahmkirin wê ji wê cûdatir wê çawa wê bi temenekê fahmkirinê wê were fahmkirin wê di wê rengê de wê, were fahmkirin. Di roja me de wê, di wê rengê de wê, pêşxistina têgînên baweriyê li hemberî hevdû bi awayekê kirina wan a pozisyonekê û bi wê re wê, weke temenekê şerê bihevdû re ku wê hin demna wê bi gotina *şerê nava şariştanan* jî wê were pênasekirin wê di wê rengê de wê, ew wê di serî de wê weke temenekê ji hevdû qûtkirinê, ji jîyanê qûtkirinê, ji rastiye dûrkirinê û hwd re wê karibê bi encam bibê bê.

Di wê rewşa bawerîyan wê, çawa wê bi hevdû re wê karibin bijîn û wê weke cihêrengiyekê wê bi hevdû re wê hevdû fahmbikin bê ku ew dijberî û nefretekê li dijî hevdû û rengê hizirkirina hevdû a baweriyê pêşbixin wê di wê rengê de wê, mirov divê ku wê hinekî wê li wê bihizirê. Ji xwe, kengî ku wê bawerî wê dest avêtina li wê a bi serdestî û ankû desthilatdarî bû wê, di wê rengê de wê di serî dewê encamên wê bi xwe re wê bê dayîn nîşandin. Navaroka demografîya civake kurd û kurdistanê wê di wê rengê de wê bi mejuya xwe re wê karibê temenekê fahmkirinê bi dîrokî pirr zêde baş û kûr bide me. Civake kurd û kurdistan wê di serî de wê weke aliyekê ku wê pirrbaweriyî ku wê di wê de û li wê were jîyankirin bê. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de wê, li hevdû û wê çûyina wan a li nava hevdû û civatên hevdû jî wê bûba. Lê piştî ku wê têgînek baweriyî bû ya desthilatdarîyê wê yên din yan wê werina ji holê rakirin û yan jî wê werina bi tememî tafisandin. Di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê, pirsgirêka jîyankirinabi hevdû re wê di wê temenê wê çavkaniya wê biafirê. Di wê rengê de wê, di serî de wê dema ku wê li tirkiya wê, li devê deriyê kurdekê elewî wê, xêzkin wê were kirin wê ne tenê wê bi armanca tirsandinê bê. Wê ji wê zêdetirî wê,

weke aliyekê ji hevdû cûdakirinê jî bê. Ev dema ku ew bû û di mejjiyan de hat bicihkirin êdî wê bi tememî ew wê were pêşxistin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ev aliyê teorîkî û fahmkirinî ê ku em wê dihênina ser ziman li ser temenê fahmkirina olzaniyê wê di awayekê xwezayê wê bi pêşketina wê re wê, wê karibê baştirin were fahmkirin. Di wê rengê de wê di temenekê fahmkirinê de wê mirov diakrê wê di serî de wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliuyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina olzaniyê wê di serî de wê, weke aliyekê giirng ê ku mirov wê, hilde li dest bê. Di demên berê de wê, têkiliyên bi şîrovevî ên weke bi marksismê û hwd re wê bi awayekê rexneyî bin. Ev jî wê, di awayekê de wê, bê temenê çawa wê dijberîyekê wê bi goitnê çêkirin û li ser wê re wê, temenê tundrewiyek ku ew bi wê temenê desthilatdarîyekê bi serdestî bi wê pêşbixin wê were îstîsmarkirin û bikarhanîn. Di wê rengê de wê, di wê rengê de gotinên weke 'oldar', 'ne oldar', 'deîst', 'ataîst' û hwd wê, di wê rengê de wê di rengê kirpêendina wan a di hanîna ser ziman de wê, ev wê bi têtîgînî wê di temenê wan de wê, hebê. Di wê rengê wê di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di wê rewşê de wê bi rengê, nûans, şêwa, şîva û hwd re wê bi gelek aliyan re wê, karibê bandûrê li mirov bikê. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên fahmkirina baweriyê a di demên berê de wê, di serî de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mejiya baweriyê wê, pêvajoyên wê yên baweriyê wê dem bi dem wê bi têtîgînên olî ên weke ji hevdû cûda wê werina ser ziman re wê, were ser ziman. Ol wê çawa wê ji hevdû wê werina çûda kirin? Wê bi rengê pergale wê ya baweriyê û paradigmaya wê ya olzani a di wê temenê navaroka wê de ku mirov wê karibê fahmbikê wê bi wê re wê, karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em bahsa 'dîroka olan' dikin em gotina '..olan' wê bi awayekê pirralî û yan jî bi awayekê bi wateya pîrr olî wê dihênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çendî wê mirov karibê wê temenê wê fahmbikê? Yan jî wê çawa wê karibê wê temenê wê fahmbikê? Di wê rengê de wê, di sserî de wê mirov dikarê wê werênê ser

ziman ku wê ol wê, ji du aliyan ve wê bi pêşketina wê re wê dikarê wê fahmbikê. Aliyê pêşî bi herikîna wê ya bi dîrokê re bê. Aliyê din jî wê bi rewşa berfirehiya wê ya demî bê. Wê ev herdû alî wê hevdû bi bandûr bikin û wê hevdû biafirênin. Di wê rengê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê li ser temenê fahmkirina dîroka olzaniyê re wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama hevdû de wê çawa wê mirov wê karibê di ahengekê de wê dîroka wê werênê ser ziman? Di wê rengê de wê, di sserî de wê ev wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê dîroka olzaniyê wê, mirov dikarê wê ji du aliyan ve wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî bi çerçoveya esasgirtina xate pêşketina civakî re wê fahmkirina wê û hanîna wê ya li dûv hevdû di ahengekê bê. Aliyê din jî wê di çerçoveya wê çerçovey fahmkirina wê çerçoveya wê baweriyê de bê. Di wê rengê de wê, ji aliyê pêşî ve ku mirov wê xate civakî bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê li ser temenê civake dîrokî re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê, bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, karibê wê fahmbikê.

Fahmkirina fektora çandî û olzani

Olzanî wê, dema ku mirov wê fahmbikê wê gelek alî û fektorên ku em bi wê re wan hildina li dest û bi bandûra wan û pêşketina wan re wê fahmbikin wê bibin. Minaq fektora çandî wê, di wê rengê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê karibê wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê hilde li dest. Fektora çandî wê, karibê wê temenê wê bi çandî wê bide fahmkirin. Di wê rengê de wê, dema ku mirov wê minaq wê bêjê ku 'ew xwediyê jîyanek bi baweriyê ya' û di dewama wê de çawa dijî wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê bi şîroveyek bawerî wê werê ser ziman. Lê di nava wê şîroveyê de wê weke aliyna ku ew ne hatina dîtin û ankû weke kirdeyna afrîner ên ku ew divê ku ew bên kifşkirin weke kevneşopî, orf û adetên civakî wê di wê rengê de wê, di sserî de wê divê ku mirov wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê wê di wê rengê de wê van ji hevdû vaqatandinan divê ku mirov wê ji hevdû bikê. Wê bi wê re ya olî û bawerî bi olî û bawerî, ya çandî bi çandî., ya kevneşopî bi kevneşopî, ya orfî bi orfî, ya adetî bi adetî wan li ser temen û hebûna wan re ji hevdû

cûda werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, hingî wê ew rengê ku wê tenê wê bi aliyekê wê were salixkirin û wê di wê rengê salixkirinê de wê weke aliyên din wê ji nedîtî ve wê werin û yan jî wê di awayekê wê bi navê wê rengê ku ew bi wê hatina ser ziman wê werina wê hingî wê ew nebê. Wê di wê rewşê de wê di awayekê rehet û aram de wê di fahmkirinê de wê were û pêşkeve. Di wê rewşê de wê, di serî de wê, di wê rengê de wê, gotina xwezayê wê li vir jî em divê ku wê tevî fahmkirinê û mijarê bikin û wê fahmbikin. Li ser temenekê hesan û xwezayî wê fahmkirinê û bi rengê wê hertiştî fahmkirinê wê pêêşîya tundrewiyê wê bide girtin. Di wê rengê de wê ev ne tenê wê di warê bawerî û olzaniyê de wê wusa bê. Wê di warê têngînên weke çandî, ramyarî û hwd de jî wê wusa bê. Minaq ku wê her tişt wê di çerçoveya wê de wê bo weke sehêtkirina wê were ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê bê temenê kuştinên zêhnî ên ku wê bi aliyên din wê pêşkevin jî bin. Wê di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê, fahmbikê.

Bi şewayekê olzani ê fahmkirinê wê temen û derfeta pêşilêgirtina tundrewiyê wê hebê? Di serî de wê, mirov dikarê li vir wê awayê fahmkirinê têkilidanînê, hildana li dest û hwd wê, weke aliyna ku mirov dikarê wan di serî de wan li vir fahmbikê bê.

Di wê rewşê de wê, olzani wê, bi têngîna wê ya xwûdazani wê derxistina li pêş wê, di serî de wê, di wê warê de wê ji aliyekê ve wê bê temenê wê rengê tundrewiyê jî. Lê di wê rengê de wê, di sserî de wê, dema ku mirov wê fahmbikê wê aliyekê bi felsefeya wê re wê, di serî de wê, têkiliyê dênê bi gotia olzaniyê û fahmkirina wê ya giştî a bi têngîni û hwd re wê, di wê rengê û awayê de wê karibê temenekê fahmkirinê wê bide me. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina olzaniyê wê di serî de wê, di wê rengê de wê, aliyê felsefeyê wê ji awayekê bi rengê rast hildana li dest re wê, karibê di regekê de wê temenê hevdû fahmkirinê ji temen ve bide çêkirin. Di wê rengê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê xwûdazani û ankû teoloji wê di wê rengê de wê, weke têngîneka ku wê tenê wê di nava wê baweriyê û sînorê wê de wê temen û çerçoveyek fahmkirinê bê. Wê dema ku ew bi felsefeyek giştî a fahmkirina hevdû ku ew newê bi temenkirin wê hingî wê ew wê fahmkirin wê weke ku wê weke xwe tenê wê bibînê û wê yên din ku wê bibînê wê weke 'ne meşrû' û ankû weke ku ew tûna na jî wê binerê. Wê hingî wê ketina hemberî hevdû de wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de aliyê çandi wê di wê rengê û awayê de wê wekî aliyekê temenî wê mirov di wê rengê de wê dikarê wê derxê li pêş. Di wê rewşê de wê, ji aliyên ramiyarî, desthilatdarî dûr û hwd, wê weke aliyekê giring bi çerçoveyek çandî re wê dikarê wê di çerçoveya civakê de wê fahmbikê. Çand wê ber ku wê hem bi pêvajoyên xwe yên bi dîrokî û hem jî bi aliyên xwe yên civakî ên demî re wê bi cihêrengiyekê wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, rengên cûda ên bi fahmkirinê wan di wê rengê de wê bibînê û wê hilde li dest. Di wê rengê de wê, di serî de wê, weke ku wê kurd bêjin 'ya dil ji dil re bihêlin û ya din jî ji dîn re bihêlin.' Yan jî wê bi rengekê din wê bêjin ku "baweriya herkesekê bi wê ve girêdayî ya, bila ti kesek nekeve nava wan û xwûdayê wan de.' Di wê rengê de wê, di sserî de wê herkesekê bi serê xwe wê bidina hiştin. Di aslê xwe de wê xosletê civakê ê bi pêşketina wê jî wê di wê rengê û awayê de bê. Wê di wê rengê de wê xwe bide nîşandin. Lê kengî ku wê, rêveber tevî mijarê bin wê hingî wê ev wê bi ahengî wê xirabibê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê bîne ser ziman ku wê ev wê weke mijareka jîyankirinê a demên hemdem jî wê xwe bide nîşandin bê.

Di mijare fahmkirinê de wê di wê rengê de wê, dema ku em mijare olzaniyê wê hildina li dest wê di hinek awayan de wê mirov divê ku wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê bi meju û drokê re bê. Wê aliyê din jî wê li ser temenê fahmkirina bi aqil bê. Di aslê xwe de wê aqil û pêşketina wê ku mirov bixwêzê û nexwezayê wê bandûra wê li pêşketina wê hebê. Di wê rengê de wê, têngîna olzanî a xwezayî di wê rengê de wê weke aliyekê xwezayî ê li ser temenê wê bi rastîtiya jîyanî re wê fahmbikê..

Di mijare fahmkirina rastîtiyê û têngîna wê di temenê fahmkirinê de wê di serî de wê weke aliyna ku wê wê zêde bi sitirî ku wê derkevina li hemberî me bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê dema ku mirov wê bahsa rastîtiyê wê bikê wê ne tenê di çerçoveya wê ya hevgirtî de lê wê bi çerçoveya jîyanê wê, di hevgirtinekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê giring ê mijarê jî wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê, di serî de wê rastîtiya jîyanî wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina rastîtiyê, rasyonelismê û hwd de wê, di wê rengê de wê di çerçoveya felsefeya baweriyê de wê, di demên hemdem de wê, weke aliyna ku wê zorê bidina rengê pêşketina wê jî bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê

civak wê bi serê xwe wê were hiştin û wê destwardan wê li wê nebê û wê ew di nava xwe de wê bi di xwezayîya xwe de wê bijî wê di rastiye de wê bi rasyonelîsme xwe ya xwezayî a civakî re wê di wê rengê de wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bi demê re wê bide çêkirin. Wê bêî ku mirov wê di farqê de bê wê ew wan gûharînên ku wê pêwîst bin wê bi wê re wê li gorî pêşketina xw eû ast û rada xwe wê bide çêkirin. Ev jî wê weke aliyekî wê ye giring bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê di olzaniya kurdistanî de wê temenekê wê ye bi wê rengê ê fahmkirinê wê hebê. Dema ku mirov bi têngîhiştina olzaniya kurd wê li wê dihizirê wê, di serî de wê, di wê rengê de wê karibê wê temenê wê fahmbikê. Ya ku di wê lêkolînê de wê ji me re temen jî bê wê ev bê. Dema ku wê selahadin wê herê qudusê û wê piştî ketina nava qudusê ku wê xaçaka ketî ardê bibînê û wê ew bi xwe wê herê wê rakê ser pîyan wê di wê rengê de wê, mirov çawa dikarê wê bi têngînek olzani re wê fahmbikê. Di wê rengê de wî, di wê rengê de wê, bi fahmkirinekê wê ew kir ku wê çawa wê, di temenê wê de wê, ew wê, weke hevdû wê di heman rêzê de wê bijîn. Di wê çerçoveyê de wî, di çerçoveya serwerîya xwe ya giştî a olî de wê, wê bi fahmkirina xwe re wê di wê rengê de wê, bi wê re wê, bihizirê û wê mafê hizirkirinê wê, bide çêkirin. Li rex wî, weke şewirmend wê ne tenê wê zaneyê misilman wê hebin. Yê cihû jî û yê mesihî jî wê hebin. Di wê rengê wê di çerçoveyek giştî a fahmkirina olî a felsefeyî de wê bihizirê. Di wê rengê de wê salahadin wê aliyê felsefeyê bi derxistina hizirkirinê a li pêş re wê, li wê bihizirê û wê xwediyê nêzîkatîyekê bê. Di wê rengê de wê, di dema wî de wê, baweriyên cûda wê pêşkevin û wê temenê xwe jî wê biavêjin. Minaq wê şê Adî û sultan Sahaq wê, di wê demê de wê derkevin û wê paradigmaya bawerîya xwe ya cûda wê çêbikin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di çerçoveya fahmkirina dîroka olzaniya civake kurd de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare olzaniyê de wê, dema ku em bi gotina olzaniyê dihizirin wê di serî de wê bi gotinê wê çerçoveyek pîr zêde berfireh bi hizirê, bawerî û hwd wê bi hevdû re wê bi pêvajoyên wan re wê, xwe bidina nîşandin. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê dikarê wê fahmbikê. Di mijare fahmkirina olzaniyê de wê, di demên berê de wê di demên sûmerîyan û piştî heta demên felsefeyê de wê, di wê rengê de wê pêvajoyên bi hezaran salan wê di wê xatê de wê bîn derbaskirin. Wê di wê de were dîtin ku wê di nava xwe de wê paradigmayek pîr zêde bi aqil û pêşketî û dihizirê wê were dîtin û

kifşkirin. Ya ku wê di demên felsefeyê de wê bê temenê gûharîn û nîqaşên hizirkirinê ên bi felsefeyê re jî wê di aslê xwe de wê ev bê. Wê felsefe wê, gûharînên bingihîn wê di temenê fahmkirinê û paradigmaya olzaniyê a bawerî û xwûdazaniyê de wê, bi fahmkirinê wê bidina çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê sazûmanak bi fahmkirinê li ser fahm û gotinê re ku wê bê çêkirin wê di wê de wê salixkirin wê xort wê were kirin wê were pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê weke nepenî wê newê kifşkirin wê di temenê wê de wê weke aliyna ku wê di wê awayê de wê bi wê were wê werê hizirkirin bê. Di aslê xwe de wê dema felsefeyê û bi wê re çêbûna temenê olên bi aqil û pêşketina wan û afirîna temenî paradigmaya wan wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê, di serî de wê, fahmbikê bê.

Felsefe û ol wê çendî ku wê di awayekê de wê bi hevdû re di nava şerekê de jî bin lê wê hevdû wê biafirênin. Wê pêvajoyên pêşketinê wê bi hevdû bidina jîyankirin. Wê bi wê rengê û awayê wê, fahmkirina wê xwe bide nîşandin. Em di dewama wê de wê werênina sser ziman ku wê felsefe wê demek fahmkirinê a li ser gîyanê û gîyane ku ew dihizirê û hwd re wê bide destpêkirin. Wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê weke ku wê bi nakok jî wê were wê, di temen de wê bi aqil jîyanek ku ew bi rengên xwe pêşdikeve û li ser gîyanek ku ew dibînê û reng û awa didiyê de ku ew diafirê wekke gîyane xwûdê û hwd wê di wê rengê û awayê de wê, rengê pêvajoyên pêşketina wê di temen pêvajoyên pêşketina civakî û hwd de wê xwe bi dîrokê re wê bidina nîşandin.

Bo ku mirov fektora çand û olzaniyê bi hevdû re fahmbikê mirov divê ku çavekê li demên pêşketina felsefeyê bi aqil bixê. Di wê rengê wê de wê, di dewama wê de wê pêşketina van pêvajoyan wê bi awayekê temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina çêkirin. Di wê rengê de wê diserî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê demên fahmkirina bi aqil re wê, di wê çerçoveyê de wê, awayekê fahmkirinê wê bidina me.

Çand wê, di serî de wê ne tenê wê weke pêvajoyek demên bûhûrî ên bi pêşketinê re wê bibînê û wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê temenî ku wê temenê wê çawa ku mirov ji wê demê û pê de bikê de jî wê, weke aliyekê temenî ê kifşkar wê xwe bide bi temenkirin. Ber vê yekê wê aliyê çandî wê dema ku em wê bi wê re wê weke têgînek çandî wê hildina li dest em divê ku wê jî di çerçoveyek fahmkirinî a bi rexneyî a çandî ya li gorî rengê pêşketin û asta demê wê hilde li dest bê.

Di aslê xwe de wê, rexne wê hertimî wê weke temenekê afrîner bê. Wê di her demê de wê li gorî ya nû wê pêşxistinê û di berçav de wê derbaskirinê, li gorî wê, rengê wê yê pêşketinê, cûdahî, kêma û zêdeyîyên wê û hwd re wê ku wê bide fahmkirin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê nerîna rexneyî wê, di wê rengê de wê, di nava têngîna olzaniyê de wê bicihkirin û fahmkirina wê weke aliyekê zor bê. Ji xwe wê li ser wê û ber wê bê ku wê felsefe û ol wê bikevina qirika hevdû de. Wê hertimî wê di nava hev de wê bi hevdû re wê di nava şer û pevçûnê de bin.

Di wê çerçoveyê de lê wê dema ku em li gorî demê û pêvajoyên fahmkirin û pêşketinê wê hilde li dest wê ji wê û pê de wê ti bijartinên din jî wê li pêşiyê nebê. Dema ku wê li gorî demê wê pêşketina xwe wê newênê ser ziman û wê ya nû wê fahm nekê bi awayekê wê yan bi wê re wê bikeve nava pevçûnê li ser temenê redkirinê yan jî wê bi temenî wê di bin wê de wê bimênê wê weke têngînek egzotikî a nava rûpelên pirtûkê de ku wê cih bigirê wê bimênê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî dew wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya olê wê di wê warê de wê, di awayekê xwezayî de wê, ji nûve wê li vir kifşkirina wê di aslê xwe de wê rast bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê, di wê rengê de wê, têngîna felsefeyî wê, di wê rengê de wê li ser temenekê aqilmeşandinê ê bi fahmkirinê re wê, xwe bide nîşandin. Olzanî wê dema ku mirov wê bi têngîna wê ya xwûdazaniyê wê fahmbikê wê ji aliyekê ve wê, weke ku wê aqilmeşandinê wê, ji aliyekê ve wê weke ne pejirenê. Wê red bikê. Temenê wê jî wê, di wê rengê de wê, bi gotinên pêşî kifşkirî û li wan hizirkirinê wê bikê. Di wê rengê de wê di wê rengê de wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê weke 'gotinên xwûdê' wê bihizirê. Lê di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê, têngînek û rewşek wê were dîtîn bi olê û zanîna wê re. Di wê fahmkirina wê de wê, pêvajoyên pêşketinê ên ku ew dibin û ew dihên hanîn li ser ziman de wê çawa wê bi wan wê şîroveyek olî wê werê pêşxistin û ankû wê cihê wan çawa wê were dîtîn di nava zanîna olî de wê, lêgerînek bi wê rengê wê were dîtîn. Di wê rengê de wê, dema ku mirov fahmkirina olê ji têngînen dijber ên ku ew bi ramyarî û hwd ku ew li dijî hevdû ew dihên gotin û ankû bi awayekê yekalî ew dihên gotin ku em dîr bi wê bihizirin wê hingî wê li ser temenekê xwezayî wê baştirin wê, karibê encamek fahmkirinê a baştir bide me.

Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rewşê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Piştî pêşketina olê biaqil û hwd re wê, di wê rewşê de wê, bi zêdeyî wê fahmkirinê wê temenê wê bi şîroveyên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina pêşxistin re wê bibê. Minaq wê di xwûdêzanîya êzîdîyan de wê ji *melekê tawis* û heta şêx Adî wê di pêvajoyekê de wê dîrokek pêşketinê wê bi pêvajoyên wê re wê werê ser ziman. Wê temenê wê yê fahmkirinê wê li ser ‘qawlan’ bê. Wê di dewama wê de wê, pirtûkên wê yên pîroz weke *mishafa reş* û *pirtûkê celwê* û hwd bin. Ev wê temenekê olên bi pirtûk û ankû olên bi pirtûkên pîroz wê biafirênê. Di wê rengê de wê di olên semewî de wê piştî wê, minaq wê, di cihûtiyê de wê tawrat, di mesihiyê de wê, incil û di islamê de wê kuran wê weke pirtûkên wan ên pîroz wê di wê rengê de wê bèn pêşxistin. Wê li ser wê re wê, temenê xwûdêzanîya nava wan olan û pêvajoyên wan jî wê di temenekê de wê bi têngînên nava wan pirtûkên wan re wê were çêkirin û xwandin.

Di wê rengê de wê di nava xwûdêzanîya (teoloji) wan de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê li gorî navaroka wan pirtûkan wê temenê fahmkirina jîyanê, destpêka wê, fahmkirina wê û hwd wê, wer ziman Minaq wê di olên kurdistanî de wê, av zimzimê ku wê weke ‘ava pîroz’ wê were bi navkirinê wê di nava ola Zerdeşt de jî wê bi navê “ava qansawê” wê were ser ziman. Wê heta mesihiyê wê, di rewşa ava ‘waftizkirinê’ de ku wê were bikarhanîn de wê re dîtî. Di îslamê de jî wê, ji wê temenê êzdayî ku wê were girtinê wê gotina ‘zimzimê’ weke ku em di mewluda mele hisênê bateyî dibîninê wê ji wê bê girtinê wê were dîtî.

Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya olî wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê di nava wê de wê li ser temenê wê yê ku ew pêşketîya wê di wê rengê de wê dema ku mirov li xate pêşketina olên semewî dînerê wê were dîtî ku wê gelek rengên temenî ên ku wê bi awayekê wê bèn kirin malên hundirê wan olan jî wê yên olên yazdanî ên demên berê wê bê. Di wê rengê de wê, di temenê wê de wê dema ku em xate pêşketina temenê olî ê ku wê li ser wê rûniştîya wê bi rengê wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê sser ziman wê heta demên sumerîyan wê herê.

Di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîroka olzaniyê a ji demên berê ve wê di serî de wê ji demên sumerîyan ve wê heta roja me wê di temenekê de wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi gelek aliyên pêşketinê re wê temenê pêşketinê wê biafirênê. Li ser wê temenê re em divê ku bi berdewamî bi têgîna fahmkirina çerçoveya çandî re wê bi têgîan xwûdêzanî û felsefeya olî re li hevdû ku em fahmkirinekê bi wan çêbikin re wê li hizirin û wê werina ser ziman.

Xwûdêzanî û felsefeya olî

Felsefe olî û xwûdezanî (teolojî) wê, di aslê xwe de wê weke du aliyên ku em dikarin wan cûda şîrovebîikin û wan werênina ser ziman jî bin. Lê di aslê xwe de wê ku em ji kîjan aliyê ve jî li wan binerin wê mirov dibînê ku wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê bi awayekê wê hevdû bihafirênin. Wê bandûra wan ji temen ve wê li hevdû wê hebê. Felsefeya olî wê, weke gotineka ku wê di çerçoveya fahmkirina bi zanîna olî re ku wê were ser ziman bê. Li pêşîya gotina zanîna û ankû felsefeya zanîna danîna wê gotinê wê weke temenekê bûhûrîner a li hevdû jî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina nava wan gotinan mirov dikarê wê fahmbikê bê.

Xwûdêzanî wê, di serî de wê, di awayekê de wê fahmkirina wê li ser zanîna xwûdê û bi wê re wê di wê temenê de wê temenekê fahmkirinê wê ji xwûdê wê bide destpêkirin û wê bîna ser ziman. Wê di çerçoveya bineterên olî, pirtûka pîroz, wahy û referansên wê ku ew bi wê heya ku ew şîrovebikê û wê bide fahmkirin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê fahmkirinê wê, xwe bide nîşandin. Di wê Wê weke ku em di xate olî a li herêmê de dibînin wê hîyararşîyek wê di wê rengê de wê di nava wê de wê, xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide çêkirin. Li ser serê hemû tiştê weke kifşkar û afrîner wê xwûdê wê hebê. Li bin wê, jîyan û hemû tiştên weke ku wî afirandina wê hebin. Di wê rengê de wê, şîroveyên bi wê ên xwezayê û hwd re wê, çendî ku wê ji aliyekê ve wê li ser têgîna afirandinê ve wê alaquadar bibê û wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman lê wê di aslê xwe de wê, bi zêdeyî wê xwûda zanî wê di awayekê wê bi wê bihziirê ku xwûdê hemû tiştê daya kifşkirin û mirov jî xûrûqandiya û mirov wê tenê wê bi aqilê ku xwûdêdayê wê ew wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ya ku wê fahmkir wê ne weke tiştêkê ku mirov wê ji serê xwe wê biafirênê bê Wê weke tiştêkê ku xwûdê dabiye de bê. Wê di wê rengê de wê werê ser ziman.

Di wê rengê de wê xwûdêzanî wê di fahma xwe de wê li ser temenê fahmkirina olî a li gorî wê hîyararşîyê û fahma wê ya bi rêgezî û hwd re wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê bi gotineka din wê bi navaroka wê û fahmkirina wê re wê bi sînor wê xwediyê fahmkirinekê bê. Lê felsefe wê, ku wê bi gotina felsefeya olî re wê were bi gotinkirin û ser ziman wê ji wê zêdetirî wê çerçoveyek wê ya berfireh a bi dîrokî, demî, çandî, aqilî û hwd re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, têgînên felsefeyî ên weke baxt, pêwîstî, rewîst, metafîzîkî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, werina ser ziman. Wê li gorî wan bihizirê. Wê di nava sînorê wan de wê jîyane xwediyê renekê çawa bê û ankû divê ku ew li gorî olê ew çawa were fahmkirin wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê, di wê awayekê de mirov dikarê wê bihizirê ku wê felsefe wê, di wê rengê wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê têgînek lêpîrsîner bê. Wê, di wê rengê de wê, çendî ku wê felsefeya neolî wê di warê dervî olê a zanîne de wê, li ser olê û mijarên din wê lêbipîrsê û wê, bikê ku wê fahmbikê wê beremberê wê, felsefeya olî jî wê bi awayekê wê, hewldana hanîna ser zima olê û temenê wê bi argûmanên wê yên ku ew kifşdikê û bi wan dihizirê û hwd re wê bikê ku ew temenê wê hizirkiirna xwe wê biafirênê.

Minaq wê weke mijareka ku wê pîrr zêde wê li ser wê were nîqaşkirin a bi navê 'xwûdê heya' û ankû 'xwûdê nîn a' bê. Wê di wê rengê de wê felsefeya olê wê di warê bi birhankirin û argûmankirina temenê wê ku ew bêjê 'xwûdê heya' bê. Aliyê din jî wê vajî wê, bi wê bihizirê û wê bikê ku ew bi argûman û birhan bikê ku ew bêjê 'xwûdê nîn a'. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, felsefeya serdemên kevnera wê, di awayekê di renekê felsefeya xwezayê de wê pêşkeve. Di serdemên navîn de wê felsefe û hizirkirin wê di nava van herdû aliyan de wê bê tafisandin. Di wê rengê de wê, bi wê temenê nîqaşê wê felsefe wê ji fahmkirina jîyanê xwezayê, pêvajoyên pêşketinê û hwd wê dîrkeve. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê di wê rengê de wê, dema ku wê tevî mijarê wê were kirin wê ji her aliyê ve wê temenekê hizirkirinê ê lêkolîner û lêpîrsîner wê xwe bi wê re wê bide çêkirin.

Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê haşîrûnaşîr nebûya olê bi felsefeyê re wê di wê temenê wê xosletê wê de bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku lê wê

çendî ku wê rewş wê ev jî bê lê wê ji aliyekê ve wê, dema ku wê gotina ol û felsefeyê wê were hanîn li cem hevdû wê di awayekê de wê, temenekê lêkolînî a bi çerçoveya fahmkirinê re wê xwe bide nîşandin. Di wê warê de nîqaşên bi bi metafizîkê û hwd re wê di warê lêgerîna fahmkirinê û bi wê çêkirina birhanîn kosmokî bo ku bi wê bide nîşandin ku xwûdê heya wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê din ê ku mirov diikarê wê di wê rengê û awayê de wê bikirpênê û balê bikişênê li ser wê wê bê.

Felsefe wê, di demên hemdem de wê di wê rengê û awayê de wê di her warê de wê temenekê hizirkirinê lê lêkolîner wê werênê li holê. Ku ew bi awayekê lênepirsê jî wê bi lêkolînî wê bi awayekê din wê di wê rengê de wê bi temenê lêkolînî li ser temenê bi argûmankiirnê re hewldana fahmkirinê û pêşxistina wê, weke aliyekê wê yê ku mirov dikarê wê di wê rengê de wê balê bikişênê li ser wê wê bê. Fahmkirina olî wê di wê rengê de wê, pirr zêde wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, weke aliyekê ku wê di wê rengê de wê, bi sazûmanî wê, bi zêdeyî di demên hemdem de wê derxistina wê ya li pêş û weke temenên bîrdozîyî wê pêşxistina wê û bi awayên dîrokî, çandî û hwd wê şîrovekirinên wê yên ku ew bi rengê ku ew dihên pêşxistin wê çawa wê weke têgînek serdestîyê wê were pêşxistin wê bi wê armancê bê. Aliyekê ku wê weke pirsgirêk ê bi wê re ku wê were pêşxistin wê di wê rengê de wê bi destê mirovan bê. Di wê rengê de wê, di wê temenê de wê kirina temenê komkuji û kuştinên mirovan de wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring ku mirov wê balê biikişênê li ser wê wê bê.

Di wê rengê de wê, di roja me de wê, fêrbûn û pêşxistina wê, bo kiryarên xwe bi awayekê serwerî bi wê bidina herêkirin bê. Di çerçoveya teolojikî de jî wê, hewldana demezrendinê wê, di wê rengê de wê bi armanca îteatê wê werê pêşxistin. Di wê rengê de wê. Weke aliyekê wê yê giring wê hebê.

Mijare olê wê ber van aliyên wê weke mijareka bi pirsgirêk ên demên hemdem jî wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê û rêyek xwe bi wê serdestkirinê ku wê were bikarhanîn bê. Di warê fahmkirina olî de wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Ji aliyê dîroka felsefeyê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê ku mirov bi awayekê empatiyî binerê û wê bikê ku wê fahmbikê mirov wê bibînê ku wê, pêşî wê şîroveyên bi olzanî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê pêşkevin. Wê bi wê re wê, di rewşên di nava wê de wê

salixkirinên weke yên bûjenê, hebûnên fîzîkî û hwd ku wê çawa wê ew biafirin û ankû koka wan û temenê wan ê afirînê çawa ya wê bi wê re wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê ev felsefê wê pêşkeve wê, bi wê re wê, di nava wê de wê, bi awayekê wê, felsefeya xwezayê wê, di nava wê de wê, weke dîmenekê wê were dîtin. Di wê rengê de wê, weke ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê, şîroveyek ku wê bi hebûna xwezayê wê were kirin û wê hemû aliyên wê bi awayekê objektîv wê dênê olê wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê felsefeyî wê biafirênê. Lê nûqteya destpêkê û dawîyê a girêdanê weke 'destpêka wê bi xwûdê re ya' û hwd wê, di wê rengê de wê weke gotinna ku wê, di wê rengê de wê, temenê deestpêka wê û girêdaniya wê bê. Sumerîyan wê bawerbikin ku wê çî bi hebûnê û bûjenî wê li jîyanê hebê wê, ji destê xwûdê bê û weke zaroriyekê wê fahmkirina wê bi rastî wê, bi awayekê pêwîst wê bînina ser ziman.

Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê fahmkirina ya bûjenî û ne-bûjenî ku wê weke bi hizrî wê were ser ziman wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku weê ji hevdû wê bide fahmkirin wê li wê bihizirin. Di aslê xwe de wê, dema ku em destpêk û dawîyê a girêdanê a felsefeya sumerîyan wê bi awayekê piştguhîkê û wê şîroveyên wan ên li ser xwezayê bi awayekê hebûna heyî re ku mirov bi hizirê wê mirov dikarê bi wan re wê kifşbikê ku wê xwediyê felsefeyek bûjenê a tekûz jî bin.

Ji aliyê mitolojiyê, ol û hwd ve wê sûmerî wê bi gelek sûmerîyan wê werina hanîn li ser ziman. gotina olê wê dema ku mirov di nava fahmkirina sumerîyan de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê mirov bigihênê temenekê fahmkirinê ê bi aqilê felsefeyî ê astbilind jî. Di roja me de wê, di wê rengê de wê aqil û xiyalkirin wê di awayekê de wê bihevdû re wê bimeşê. Deverên ku em di derbarê de ne xwediyê hizirkirinekê û ankû dîtbariyekê bin em bi çavkaniyên ji wê demê hizir dikin û tefkîr dikin ku ew çawa jîyane na û ankû hizirî na. Minaq em li dema sumerîyan ne jîyane na. Lê em li ser dema wan bi wê rengê weke ku em jîyabin şîrove û fahmkirinê bi aqil wê pêşdixin û bi wê re digihijina fahmkirinê ê di derbarê wan û jîyane wan û fahmkirina wan. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ev rengê hizirkirinê wê di destpêkê de wê weke gelek rengên din ên hizirkirinê wê di aaslê xwe de wê bi awayekê wê, temenekê wan ê olzanî jî wê bi awayekê ku mirov ji wê aliyê ve binerê mirov wê karibê kifşbikê. Minaq sumerî di dema xwe de neçûna fezeyê. Lê kifşkirinên wan ên bi hizirkî ên dema wan wê, ji yên demên piştî wan heta roja me jî wê bina peyxam.

Di wê rengê û awayê de wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê sser ziman ku wê, çerçoveyên hizirkî wê di wê rengê de wê aliyekê wan ê komplika ê bi hevdû ve girêdayî wê hebê. Di demên toteman de wê, minaq wê, dema ku wê rewşên weke barqvedanê ku wê bibê ji azmana wê weke aliyna ku wê hem mereqa mirov wê bide li ser wê û hem jî wê temenê hizirkirinê wê bi wê re wê hin bi hin wê biafirênê. Piştî wê bi pêşketina yazdanan re wê weke ku wê di demên mîtolojiyê û hwd de wê were dîtin wê bi wan ve wê girêbidin, ku ew wê didin kirin.

Sûmerîyan di dema xwe de wê, di wê rengê de wê temenekê fahmkirinê ê giring wê biafirênin. Ew temenê wan ku afirand wê piştî wan jî wê weke temenekê wê mirov dikarê ji wê bahs bikê.

Di xate mesopotamiya de wê, piştî pêvajoyên şariştaniyê pêşketin û pê de wê li ser wê temenê wê çandek baweriyê wê biafirê. Wê, ew çanda baweriyê ku wê werê pêşxistin wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Sumerîyan wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giirng wê, piştî wan jî wê ew pêvajoyên baweriyê wê xwe bi wan re wê bidina nîşandin.

Ji pêvajoyên pêşketina baweriyê û bi vir ve ku mirov li wê dinerê wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hin bi hin wê minaq û têngîna baweriyê wê hin bi hin wê zêde bibê. Wê pêvajoyên demdirêj wê bi xwe re wê bide derbaskirin. Wê nivîs wê werina pêşxistin. Di wê rengê de wê ew nivîsandin wê bi demê re wê bidina temenê fahmkirinên nû.

Wê mirov ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, sumerî wê, piştî wan wê ew rengên pêşketinê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyek fahmkirinê wê xwe di awayekê de wê bide çêkirin. Di dewaam wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hin bi hin wê zêdetirî wê xwe bide nîşandin.

Wê jî mirov dibînê ku wê, têngîna xwûdê wê di nava têngîna baweriyê de wê, weke temenekê bingihînî wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, li dora çanda yazdanan wê hin bi hin wê temenê bawerkirinê wê bê pêşxistin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew dihizirin û dihênina ser ziman wê, li gorî wê, çawa wê bê fahmkirin, yaqinkirin û derxistin li têngiştinê wê bi wê re wê, bê pêşxistin.

Tiştêkê din jî wê xwe bi wê re wê weke temenekê pêşketinê wê xwe bide nîşandin. Wê pêşketina pêvajoyên perwerdeyê bê. Di wê rengê de wê, mirov dibînê ku wê, di bawergehan de wê, li ser wan têngînên ku wê werina ser ziman re wê, mirov wê salên xwe wê bide bo ku ew bi tamî wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, ew jî wê, di wê çerçoveyê de wê ew

perwerde wê bi tememî wê weke perwerdeyk olzanî û ankû xwûdêzanîn (teolojikî) bê. Wê bi wê re wê ew wê, were domandin. Wê li ser wê re wê pêvajoyên perwerdeyê û fahmkirinê wê werina domandin.

Piştî demên fahmkirinê wê, bi wê re wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê, fahmkirina yazdanî wê, pêşketina wê weke sazûmanekê wê xwe bi wê re wê bide çêkirin. Girseyên ku wê bi wan bawerkirin ku wê werina pêşxistin wê, ew wê, hin bi hin wê weke 'girseyên ku ew bi wan bawer dikin' wê, bèn werina dîtin.

Di wê rengê de wê, di destpêkê de wê, kom bi kom wê li dora têgînekê, yazdanakê û fahma wê xwe bidina li hevdû û wê perwerdebikin. Ev wê piştî wê, bi demê re wê, piştî ku wê weke ku em bi mîtoolojiya sumeran re dibînek ku wê penteona wan a yazdanan wê biafirînekê wê têtikiliyên wan wê bi hevdû re wê bèn danîn wê li ser wê têtikiliyê re wê hin bi hin wê zanînek yazdanî a bi pirr-navan wê di wê rengê de wê, pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê, dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Ev wê, bi demê re wê, weke zanîna ku wê bi wê re wê têtikiliya yazdanan a bi hevdû re danînekê re wê pêşkeve. Minaq weke Înanna ku ew diçe dunya binêardê û li dîmir dîmirê û Enki wê dîsa di vegeerînekê li jîyanê, dema ku wê, Enlil bo cezakirina bo kuştina hunbaba ku wê civînekê bi yazdanan re wê dênê, dema ku ereskîgal wê têtikiliyê wê bi enki re wê dênê, dema ku wê Înanna û Ereskîgal wê werina hemberî hevdû û hwd weke wê mirov dikarê gelek rewşan werênê ser ziman. Ev rewş wê bi demê re wê, rewşên weke pirryazdanî a di nava zanîna xwûdayî de wê, bide afirandin. Di wê rengê de wê bi demê re wê çandek bi têtikiliya nava yazdan re wê biafirê. Wê nêzîkatî, dijberî, şer, pevçûn, kuştin û hwd wê bi wan re wê werina ser ziman. Wê di wê rengê de wê ew rengê tefsîrî wê hin bi hin wê di nava têtikiliyên mirovan de jî wê bi fêrbûna wê re wê cih bigirê. Mirov di nava xwe de wê, di wê rengê de wê, bi awayekê wê, hin bi hin wê derkeve li pêş. Di şewayê xwûdêzanîya (teolojiya) demên mîtolojiyî wê, di wê rengê de wê, di çerçoveya fahmkirina û têtikiliyên nava wan û hwd de wê, pêşkeve. Wê, bi wê re wê, bi fêrbûna li gorî gotin, ragihandin, wahy û hwd ku wê bi wan û navê wan wê werê ser ziman û jîyankirina bi wê re wê, werê ser ziman.

Ev rewş wê bi demê re wê hin bi hin wê di warê fahmkirin, zanîn û têtigiştina wê de wê zêdetirî wê, kûr bibê. Wê di dewama wê de wê, weke aliyekê din wê, di dewama wê de wê, weke ku ew dibêjin jîyankirin

wê bi wê re wê, li ser têtînan fêrbûna bi şêwayên perwerdeyê û hwd re wê pêşkeve.

Dema ku mirov li nava wê dinerê wê, di wê rengê de wê bi awayekê wê, ew wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dibîne ku wê di pêvajoyên destpêkê ên şariştaniyê wê her yazdanek wê weke ku wê bi bajarekê re wê were dîtîna û wê weke navenda wê û ankû wî wê were dîtîna. Minaq wê, Enlil li Erîdû wê navenda wî bê. Înanna wê li Urukê wê bicih bê. Bi wê rengê wê ew wê, di wê çerçoveyê de wê, girseyên ku wê li wan bajaran wê bijîn wê bi wan re wê bi fahm têtîhiştîna û perwerde bibin.

Di şêwayê wê rengê ê fahmkirinî de wê di awayekê û renekekê xwûdêzanî (teolojikî) wê bi wê re wê were û pêşkeve. Di dewama wê de wê, ew wê derkeve li pêş. Di aslê xw ede wê, di dewama wê de wê ev wê pêvajoyên pêşketinê wê li ser nifşan re wê, bi xwe re wê bide derbaskirin. Wê di wê rengê de wê, weke fahma bavûkalan wê werê dîtîna. Wê bi wê rengê wê weke çandekê wê rengê wê xwe bide pêşxistin.

Lê bi demê re wê dema ku wê di awayekê de wê, têtîkiliya bajaran a bi hevdu re û ankû wê rewşên weke yêna dagirkirina wan û hwd wê, rewşên weke di çerçoveya fahmkirina xwûdêzanîna yazdanekê û bajarekê de mayîne wê zor bikê. Wê bi wê re wê derketina ser wê re wê rewşekê xwûdêzanîne wê bi xwe re wê bide afirandin. Ev wê di demên mîtolojiyê de wê zêdetirî wê pêşkeve. Lê aliyekê din ê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têtîkiliya yazdanan a bi hevdu re û hwd ku wê pêşkeve wê, weke ku wê mirov wê bi wê re wê bigihijê têtîna û fahmkirineka pirryazdanî wê di wê rewşê de wê êdî wê, rewş wê ji wê derbas bibê. Rewşa ku wê di wê rengê de wê, pêşkeve wê, di aslê xwe de wê, di demên mîtolojiyê de wê bi awayekê fahmkirina pirryazdanî wê, ji awayekê têtîna û zanîna xwûdêzanînekê zêdetirî wê weke çerçoveyek pirryazdanî a xwûdêzanîne wê bi xwe re wê bidest afirandinê wê bikê. Wê di wê warê de wê kesên ku ew xwediyê têtîhiştîna pirryazdanan ku ew di çerçoveya fahmkirin, nerîn û çerçoveya xwe ya fahmkirina jîyanî de wê çendî û çawa bin wê xwediyê fahma wê bin wê derkevina li holê. Ew jî wê di rengê û awayê filosofna olî ku ew bi felsefeya bawerîyan a bi awayekê pîrbawerîyî ku ew dijîn wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, têtîna xwûdêzanîne a demê wê hin bi hin wê bi wê rengê wê kûr bibê. Wê li jîyanê wê di nava girseyan de wê kûr bibê û wê baweriyê wê biwê biafirênê. Wê bi wê re di ahengekê de wê mirov wê bi wê bijîn.

Ev rengê jîyanê wê di wê çerçoveyê de wê bi demê re wê bawerîyek girseyî wê bi xwe re wê biafirênê. Ewv girsebûna baweriyê wê hem bi herîkîna dîrokê re û hem jî wê bi berfirehiya demî a bi girseyê û zêdebûna wan re ku wê xwe bide nişandin re wê bibê. Ev rengê pêşketinê wê bi demê re wê hin bi hin wê cihê xwe wê hin bi hin wê jî xwûdêzanîne wê li pêşketina olzaniyê re wê bihêlê. Têgîna olzaniyê wê mirov dikarê wê li vir bi gotinekê wê di wî çerçoveyê de wê salixbikê ku wê weke rengê xwûdêzanîna demên pêşketina baweriyê bi têgîna olê û hwd re jî bê. Di wê rengê de wê ev wê weke gavekê li pêştir bê. Wê bi paradigmayek hizirkî wê temenê wê bi teorîkî wê bê avêtin. Wê di wê rengê de wê temenê wê, bi awayekê hîyararşikî a baweriyî wê were pêşxistin. Wê di wê rengê de wê li binî wê baawermendên bi zane ên ku wê li gorî wê baweriyê pêşketî û bizane na wê ji wan wê ew wê zanîn wê werê hildan. Ew weke xwûdêzanîne demê jî bin. Lê piştire wê temenê olzanvanê piştire ên demên aqil jî wê bi xwe re wê biafirênin. Olzanvan wê weke kesna teologên demên bi aqil ên baweriyê jî bin. Lê wê di wê rengê de wê têgîna olzaniyê wê çerçoveya wê ji wê zêdetirî wê berfirehtir bê. Wê di serî de wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê di çerçoveya baweriyekê de wê werênê ser ziman wê wekî din wê bi awayekê giştî wê weke olzanvan wê xwediye fahmkirineka giştî di derbarê pêvajoyên olî, xwûdêzanîna demên xwe û ya berê û di dewama wê de wê xwediye têgîhiştina ku ew bi wê bawerdikê ku ew wê çawa wê di derbarê wê de wê gotinê bibêjê bê.

Di wê rengê de wê ev dem wê weke ku em di demên hûrî û mîtannîyan de wê dibênin wê weke aliyekê giring ê fahmkirina olzaniyê wê pêşkeve. Olzani wê, di sserî de wê, temenê wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê li ser pergalek baweriyê, paradigmaya olî û girseyên ku ew bi wê bawerî dikin bê. Wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê hin bi hin wê di awayekê de wê, di rengekê pêşketina civakbûnê de jî wê di awayekê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bi wê re wê xwe bidina nişandin.

Di aslê xwe de wê, ev alî wê weke aliyekê fahmkirinê ê bi aqil bê. Di wê rengê de wê rengên şîroveyan ku ew dihên pêşxistin, bineterên nivîskî ku ew dihên nivîsandin û hwd wê weke bineter û ankû pirtûkna pîroz wê, pîrîr dirêj bin. Wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, temenekê baweriyê wê biafirênin. Wê êdî wê bi wê re wê, li şûna yazdan wê gotinên wî û ankû wê, li jîyanê wê bi wê re wê, hebê û wê ew wê, werina znaîn û wê bi wê û li gorî wê werê jîyankirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê pêvajoya pêşketina wê di wê rengê de wê, weke aliyekê bi fahmî a olzaniyê bê. Olzani wê, di wê rengê de wê, aqil jî wê hin bi hin wê di awayekê razber de wê bidest pêşxistina wê bide kirin. Wê di dewama wê de wê aqilê razber wê di rengê weke nivîsandina rêgez, destûr û zagonan weke bi navê yazdanan ku wê li gorî wan wê were jîyankirin wê were dîtin. Ev wê weke pêvajoyek nû bê.

Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê destûr, zagon û rêgez wê bi wê rengê wê werina nivîsandin wê, ser wê re ku wê êdî wê pêvajoyên pêşketinê wê bèn bûhûrandin wê ev wê weke aliyekê din ê giring ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê, di serî de wê, werênê ser ziman bê.

Ev pêvajo wê, piştî wê, tiştêkê dinwê bi xwe re wê werênê. Ew jî wê temenê pêşketina zanîna baweriyê, zanîna olî û ankû zanîna felsefeya olî û hwd bê. Wê di wê rengê de wê dema kiu wê destûr wê bi wê rengê wê werina pêşxistin wê ev wê weke aliyna ku wê mirov diokarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring ê din wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê gave piştî wê ku wê êdî wê were pêvajoyên felsefeyê bê. Felsefe jî wê, di wê rengê de wê, dema ku wê destpêka wê bikê wê di wê rengê de wê, bi aqilekê razber û ê di rengê wan destûr, zagon û hwd de ku ew hatina nivîsandin de bê. Wê di wê rengê de wê şiroveyên wan jî wê bi wê re wê werina pêşxistin. Di wê rengê de wê ew destûr wê, di derbarê jîyanê, destpêka wê, çawa jîyankirin. Gerdûnê, rengê hebûna gerdûnê û hwd de bê. Wê di wê rengê de wê, di çerçoveyek giştî de wê bi wê re wê were hizirkirin.

Ev wê, weke gotinna û ankû hevokna ku wê bi wan wê rewşna demî ên mazin û giring wê bi wan wê werina sser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, filosofên pêşî wê di wê rengê de wê pêşî wê li ser wan re wê hizirbikin û wê bi wê re wê, li ser wê rengê fahmkirinê ê bi xwezayê, hebûnê, herîkîna jîyanê û hwd re wê bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê, têgînên ku ew weke destûrî ên yazdanî bin wê weke ne gûharîner bin. Wê weke têgîna teqez wê werina dîtin. Wê li gorî gîyane wan destûran wê hizirkirin wê werê kirin. Minaq filosofên serdema kevnera wê parmenides wê bahse 'teqeziyê' û 'ne gûharîne' wê bikê. Wê haraklit wê bahsa 'gûharênê weke rengê jîyanê' bikê. Aristo wê bahsa destûrên fîzîk û jîyanê bi awayekê metafîzîkî wê bikê. Platon wê bahsa gîyanê weke aliyekê dijî di laş de wê bikê. Ev wê têgîna ku wê dema ku mirov di wê çerçoveyê de li wan dihizirê wê, di serî de wê tiştîna wê di wê rengê de

wê, ji me re wê bidina vegotin. Wê demokrit wê, bahsa her tiştê ku ew weke ji atoman diafirin wê bikê. Wê di dewam wê de wê gelek zanînên di dewama wê de wê bi wan ve girêdayî wê li ser xwezayê, hebûnê destpêka jîyanê û hwd wê werina ser ziman. Wê di wê rengê de wê, bi giştî wê elementên weke axê, avê, agir û hewa wê weke elementên temenê jîyanê wê bînin dîtin. Ev element wê, weke elementna ku wê di nava zanîna olzanî a ku ew pêşdikeve de jî ku wê hebin bin. Di dewama wê dew wê weke aliyekê din de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê di nava felsefeya olî a kurdistanê de wê, agir, hewa, ax û av wê weke elementna ku wê dem bi dem wê weke temenê jîyanê wê di nava mîtolojiyên demên berê de jî wê werina ser ziman bin. Di dema hûrîyan de wê di mîtolojiya kumarbi de wê bahsa avê û weke jêbûyîna jîyanê wê bikê. Di afirandina zindiyê bi navê *hadamo* j iavê wê, temenê wê biafirênê. Êzdayî wê agir wê bi pîrozîyekê ku wê weke jîyanê dide çekirin wê binerin. Sumerî wê, bêjin ku mirov ji axê ya û wê bi wê rengê wê, piştî wê ev tîgîn wê di nava baweriyên ku wê pêşkevin de jî wê bicih bibê.

Felsefe wê, di wê rengê de wê, dema ku wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê, li ser tîgînên destûrî ên yazdanî re wê bikin ku ew bigihijina fahmkirina jîyanê. Wê di wê rengê de wê, şîroveyan wê pêşbixin. Wê, di dewama wê de wê, hewlbidin ku xwezayê, hebûnê û hwd wê, fahmbikin û wê fahmkiirnê bi temen bikin.

Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku ew şîrove pêşkeve wê, di wê rengê de wê bi tîgînên weke sedem-encamê ku wê bi wê werê ser ziman. Ev jî wê ji hevdû re bûyîna sedem û ankû bi hevdû hanîna ser ziman wê bi wê re wê were û pêşkeve. Wê di wê rengê de wê, felsefe wê, rewşên jîyanî wê, bi dîtbarîya wan re wê bikê ku wan kifşbikê û werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, di nava wê de wê dem bi dem wê çendî wê bi awayekê şîroveyna xwezayî wê werina ser ziman jî lê wê, çawa wê girêdana wan wê were kirin wê ew wê, weke aliyna ku wê pîr zêde wê bi tîgîna destpêk û dawiyê, bi jîyanê, hebûnê û hwd re wê li wê were hizirkirin. Bersivên van pirsan wê ji hinek aliyan ve wê di nava tîgînên xwûdêzanîna ku ew heta wê demê hatîya kirin de wê weke ku mirov bi mîtolojiyê û hwd re wê bi tîgîna dunya binardê û serardê û hwd re wê dibînin ku wê werina ser ziman.

Di wê rengê de wê, ev aliyên ku wê weke şîroveyî wê, di derûniya mirov de wê, temenekê wê bi xwe re wê biafirênin. Di wê rengê de wê derûniyek li wê hoyandî wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Mirovê ku ew pêşdikeve wê bi təkili, derûnî, civaknasî û hwd re wê pêşkeve û wê ev alî wê li ser fahmkirina bi zanîne re wê bèn xwestin ku ew bèn têrkirin. Wê, di wê rengê de wê, reheti û aramiya dil û mejî wê bi wê re wê çawa wê were çêkirin wê, li wê were hizirkirin. Wê olzaniya ku wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê, derîyekê fahmkirinê ku ew weke *derîyê xilasîyê* bi navdikê wê werênê pêş mirov. Wê bi wê rengê wê, dewetî mirov li wê bikê. Wê weke dewetî li xilasîyê bikê. Wê ji wan wê bixwezê ku ew xwe li leyha baweriya xwe de bidawî bikin.

Di wê rewşa pêşketina aqil de wê, di serî de wê weke ku mirov wê bibîne wê aqil wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê, êdî wê, pêşkeve. Di rengê de wê têtînen felsefeyî ên ku wê bi bawerî wê werina pêşxistin wê bibînin wê pêşkevin. Metafizîk wê, di wê çerçoveyê de wê weke têtîneka ku wê temenê wê yê fahmkirinê li ser nepenî, teqezî û pêşbûjenê bê. Wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, têtîna metafizîkê wê bi têtînen olzani ên weke 'panteîzmê' ku wê bawerbikê ku wê hemû tiştê ku wê hebê wê di wê de wê, xwûda wê hebê û wê di wê de wê lê bigerihê wê pêşkevin.

Panteîzm felsefeyek metafizîkî û doktrîna olî ye ku îdîa dike ku Xwûdê di her tiştî de ye û Her tişt Xwûdê ya. Ew ê bi vî rengî her weha îdîa bike ku her tişt yekbûnek e, ankû bêdawî, hemî-dorpêç û herheyî ya. Berevajî teîzm ya. Hindûîzm olek pantheîst a, ku mirov fêr dibe ku Xwûdê di her tiştê ku li ser rûyê erdê heye de ya. Her weha mirov dikare di Cihûtiya Hasidî de, Sûfîzma di Islamê de, û her weha olên cihêreng ên "serdema nû" û di şîroveyên din ên Incîl û Tewratê de şîroveyên panteîzmê kifşbikê. Gelek panteîst jî ramanwerên azad in. Pantheism bi gelemperî bi serwerî û paranormal re têtildar e, wekî efsûn, xeyal û hwd. Di şewayekê panteist de mirov dema ku li dema sûmerîyan û rengê hizirkirina wan dinerê wê awayekê wê yê ku ew bi têtînen weke 'her tiştê de li yazdanîyê lêgerîne' û ankû di her tiştê de lêgerîna yazdanîyê de wê dikare wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, her tişt bi bûjenî û hwd wê, temenê wê fahmkirinê bê ku ew di wê de wê, temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bide me. Panteist wê bi têtîneka giştî a xwûdanî wê bawerbikin. Wê bi têtîneka hatî keseyetkiran a xwûdayî û ankû antropomorfik wê bawerî tenê pê neyênin. Ew ji wê zêdetirî bi

çerçoveyekê giştî wê, minaq weke *gerdûnê* û hwd wê, bi wê re wê têgîna xwûdanî a xwe wê bênin ser ziman.

Ev nêzîkatîya panteism wê di nava kurdan de wê, dema ku mirov li bawerîyên wan ên weke êzdatîyê binerê wê bi dîmenekê wê re jî wê bibînê. Di wê rengê de wê, rewşên weke yên xwezayê û fahmkirina rengê bi wan wê di wê rengê de wê, dîmenekê wê bide me. Di nava felsefeya olî de wê, di demên piştê ên weke li dora ronansansê wê, xwe bi awayekê wê, weke têgînek rewîstî jî wê, bi filosofên weke Sipnoza, Bruno û hwd re wê bide nîşandin. Di baweriyên kurdistanî ên weke yarsanîsmê, elewîsmê, êzîdîsmê û hwd de wê mirov dikarê li wê bigerihê û di wan de wê kifşbikê. Di wê rengê de wê, koka wê têgîne wê li herême wê di aslê xwe de wê, heta dmeên sumerîyan wê herê. Di mitolojiya sumerîyan de wê, her tişt, bi cismî û bûjenî wan bi têgînek yazdanî hilde li dest. Di wê rengê de wê, bi awayekê wê ew wê, werênina ser ziman.

Di nava felsefeyê de wê têgîna panteîsmê wê bi filosofên weke haraklitt, parmenides, Thales û hwd re wê, xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, di xwezayê de wê, hewldana lêgerîna têgînek yazdanê wê bi wê rengê wê xwe bi wan re wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, di felsefeyên piştî ronansansê ku wê pêşkevin de wê mirov dikarê bi wê re wê bêjê ku wê weke têgîneka ku wê di temenê rengê fahmkirina felsefeyê bi navê olê de jî wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê nêzîkatîya li fahmkirina bûjenê, hildana li dest a wateyê bi rengê wê û hwd wê, di wê rengê de wê, dîmenekê wê yê fahmkirinê wê bide me. Olzaniya Mîtra, Zerdeşt û Manî wê di wê rengê de wê mirov dikarê bi temen û têgînên ku wê di wê de wê hebin re wê werênê ser ziman.

Taybetmendiyek panteîzmê ev e ku her mirovek takekesî, di kapasîteya xwe de wekî perçeyek *gerdûn* an xwezayê bibînê bê, perçeyek *Xwûdê* jî dihênê ser ziman. Mijarek ku ji hêla panteîstan ve tê nîqaş kirin ev e ku mirov, heke wusa be, dikare bibe xwûdan û wînek azad. Bersivê li ser vê bi analojiya jêrîn (bi taybetî ji hêla panteîstên klasîk) ve tê xuyang kirin: "Hûn perçeyek xwûda ne wekî şaneyê xwûnê ya şexsî ya di reh de perçeyek we ye." Analogî bêtir îdîa dike ku dema ku şaneyek hay ji hawîrdora xwe hebe, û dibe ku hîn jî (vîna azad) di navbera rast û çewt de hilibijêre (bi kuştina bakteriyekê, bibe penceşêr, an jî dibe ku tiştêk din), dibe ku hebe tu têgîna heyîna mezintir ku ew beşek bê. Awayek din a têgihîştina vê têkiliyê bi gotina Hindu ya 'tvam asi' ye, "Tu ev î", ku tê de giyanê mirov an *Atman* wekî *Xwûdê* an *Brahman* tête fahmkirin -tenê ku mirov jê fahm nakin. Di vê çerçova Hîndûyîyê de, bawerî heye ku

divê mirov bi saya têgihîştinê (moksha) were azad kirin da ku pêwendiyê biceribîne û bi tevahî fêhbike- perçe êdî ji hêla tevahî ve nayê veşartin.

Bi bi teybetî wê panteistên xwezayî wê bawerbikin ku mirov wê karibê xwe bigihêne wînek azad. Di wê rengê de wê, lêpirsîna di nava wîna azad û pêwîstîniyê û ankû 'determinismê' de wê bikina mijare lêpirsîn û fahmkirinê. Di dewma wê de wê mirov dikarê wê dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, minaq wê êzîdîyîyên kurdistanî wê, di meha avrêlê de wê kuç û ankû gêsn wê li ardê nexin ku wê bikolin bo çandiniyê jî bê. Wê, di wê rengê de wê, ev wê bi teybetîyên weke pîrozî bi nirxdîtina wan a rewş û heyînen xwezayîyê ve girêdayî wê bi wan re wê bijî. Di dewama wê de wê, her tiştê ku ew di jîyanê de heya wê weke tiştêkê bi 'qadir' wê lê binerin û wê rêz û hûrmetekê wê bidinê de. Rêz û hûrmeta wan ji hebûn û jîyanê re wê, weke têgîn û temenekê fahmkirinê a yazdanî wê di xwe de bihawênê bê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, di nava wan de wê, fahmkirineka jîyanî a ku mirov wê di wê rengê de wê, balê bikişênê li ser wê û wê fahmbikê wê bi teybetî wê, hebê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê çendî ku wê di bawerî û bawerkirina xwe de wê êzdayî wê, xwediyê weke di rengê monoteismekê de wê xwediyê baweriyekê bin lê wê bi wan re wê, di awayekê politeist de wê, şewayekê baweriyê ê bi reng û awayê pîrr tiştan lê bawerkirinê wê, bi wan re wê hebê. Ev xoslete baweriyê ê politeist wê dema ku mirov wê hinekî li wê bihizirê û bi wê re herê û wê fahmbikê wê, temenê wê yê fahmkirinê wê heta dema mitolojiya sumerîyan wê herê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pîrr-bawerî bawerî bi çend xwûdayn ankû perestina wan a. Gotin bixwe ji polytheia Grekî, ji polys, "gelek", û theos, "xwûda" hatîya çêkirin. Berevajî yekparêzî, û bawerîya bi xwûdayekî tenê ya. Polîteîsm renek teîsmê jî ya. Di nav teîsmê de, pîrr-xwûdayî li beramberî yek-xwûdayîyê, bawerîya bi yek Xwûdê ya. Pîrrjimar her dem bi xwûdayî wekhev biparêzîn, lê dibe ku henoteîst bin, weke ku perestina xwûdayek taybetî dikin bêyî ku hebûna yên din înkâr bikin. Ew di olên kevnar ên dîrokî de, bi taybetî pîrr-bawerîya Grek û pîrr-bawerîya Romî, û paşê jî di pûtperestiya Germanî û mîtolojiya Slavî de baş hatîye jê bahskirin. Çend olên cûrbecûr polîteîst tene pejirandin, wekî Hinduism, Sintoism, êzdayî, Mîtrayî, Zerdeşt, Maniyî Taoism û hwd bin. Hindûîzm û bi wê Bûdîsm îro wek olên herî fireh a polîteîst dihên dîtin.

Di nava rengê baweriya mesopotamiyî de wê, bi demê re wê, dema ku wê baweriyên politeismî wê pêşkevin wê di wan de wê bi awayekê rengê fahmkirin û hanîna ser ziman jî wê di wê de wê gûharîn wê bibin. Minaq wê, di olên mesopotami ên weke yarsanî, êzdayî, mîtrayî, Zerdeşt, Maniyî û hwd de wê, hebûna farişteyan wê derkeve li pêş ku ew peyaman ragihênin li mirovan. Wê di hinek dîmenên şîrovevî de wê weke hin hebûnna ku yazdanan ew xûlûqandina ku ew bi armancên cûr bi cûr. Wê di wê rengê de wê, di her rewşê de wê, ew wê, weke bi erk wê werina çêkirin. Di wê rengê de wê, ev rewşa erk û ferîştetiyê bi hevdû re wê, taqabûlî renekê fahmkirinê ê bi her rewşê re kifşkirina rewşek yazdanî a mitolojiya sumer jî. Wê, minaq wê bo baranê, barqvedanê, çandiniyê, peyam ragihandinê û hwd wê, di wê rengê de wê, werê hanîn ser ziman. Di wê rengê de wê, ferîšta wê weke têgînek bawerî ku wê ji aliyekê ve wê temenê wê de wê biafirênê. Ev wê, di nava piştîn semewî ên ku wê piştî wê werin de jî wê, werê dîtin. Minaq wê, dema ku wê, bahsa hatina peyamê ji pêxemberê îslamê Mihemed re wê, bi rêya ferîşteyê standina jîyanê 'azraîl' re wê, bê gotin wê bibê. Di wê mesihiyê de jî wê, di wê rengê de wê, bahsa têkiliya wan wê bi Îsa re ku wê berî ku wê were xaçkirin de wê, du ferîšta wê peyamê wê ragihênin wê were kirin.

Têgîna ferîştetiyê wê, di nava baweriyê de wê, bi wê rengê wê weke aliyekê ku wê ji aliyekê ve wê her derkeve li pêş û hem ji wê ji aliyekê ve wê weke têgîneka ku ew sernûxûmandî mayî wê, were dîtin bê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê were dîtin. Di serdemên navîn de wê nîqaşên olzanî ên li ser farişteyan wê pîr zêde wê werina kirin. Di wê rengê de wê, di nava dualîteya başî û nebaşîyê de jî wê, ew wê, weke aliyekê wê were kirin. Di wê rengê de wê, ferîšta ku ew weke ragihandnêre xwûdê bin wê çawa wê xirabiyê bi mirovan bikin. Lê di têgîn û întîbaya giştî a ku wê were fahmkirin de wê, hertimî wê di dîmen û wêneyek 'baş' de wê tefsîrkirina farişteyan wê were kirin. Di wê rengê de wê, were ser ziman.

Ferîšta wê, weke berdestkvanên xwûdê, weke payam ragihandnêr, weke yên xwestekê werênina li cih, weke yên kirinê pêşbixin weke ku ew bi baxt hatîya kifşkirin wê bikin. Di wê rengê de wê, di çerçoveyek baxtewarî de jî wê werina sser ziman. Minaq di nava olên yazdanî ên weke Êzdayîyê de wê bahsa fariştayên li ser milê mirovan ku wê yek kirinên baş û ya dîn jî wê, kirinên nebaş wê binivîsênin wê ji destpêka

jîyane mirov û heta dawiya jîyane mirov wê ji aliyê du ferîşteyan ve wê were şopandin. Di wê rengê de wê, ew wê were bi vegotinkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê di warê fahmkirina têgîna olzaniya hundirê olî bi xwûdêzanîne de wê, di wê rengê de wê, şêwayek fahmkirinê ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyek giirng wê, di serî de wê, werênê sr ziman ku wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê hebûna jîyanê wê bi wê rengê wê, di nava têgînek baweriyî de wê, were ser ziman.

Her çendî ku wê weke aliyekê din wê di nava olên bîaqil de wê, afsûn wê bi şêwayekê wê weke ku wê were ji holêrakirin û ankû wê were qadaxakirin jê lê wê di şêwayekê ku wê bahsa afirîn, bûyîn û hwd kirinê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, ew wê, weke di temenê kirinên bi afsûnî ên ku ew li gorî 'wahyê' hatina kirin wê werina dîtîn. Minaq, wê minaq wê dema ku wê bahsa musa wê were kirin wê weke ji hevdu qalîşandina bahrê û bûhûrîna wê, û ankû wê weke ku wê kurd bahs bikin li ser avê re meşîna wî, piştî şê rojan rabûna ji mirinê a Îsa û bilindbûyîna wî ya li azmana, piştî wahy jêre dihê bilind bûyîna mihemed li azmana û hwd wê, weke têgînn û pêjna ku wê di wê rengê de wê, werina ser ziman bin. Di wê rengê de wê, bi olzanî wê ev wê weke temenna ku wê werina ser ziman bin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, di awayekê bawerî ê monoteist de wê, şêwayekê politeist wê, bi bawerkirinê wê were dîtîn. Bawerkirina di nava olên yekxwûdayî û yekbawerî de wê, bi xwûdê, pêxember, farişte û hwd wê, tenê wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê di nava hîyararşîya wê ya olî û xwûdazanî de wê ku mirov karibê wê bi rengê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê di nava hundiurê pirtûkên pîroz ên olên yazdanî û semewî de jî wê dîmenê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Wê di nava tawratê de wê ji tefsîrên heta ku wê bigihijê înanna û dumuzî ku wê werina ser ziman wê gelek rengên din ên yazdanî ên berê ên mîtolojiya sumer wê werina dîtîn. Wekî din wê di rengê vegotina tûfanê û hwd de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, minaq wê, rewşên weke bi bawerkirina bi nifşî heta ibirehim û gelek navên din mirov rastî dihê. Di incilê de jî wê, ji ibrehim û musa û heta gelek navên din ên weke pêxember ku wê werina dîtîn wê di wê de wê were ser ziman. Wê di wê rengê de wê, bahsa wan wê were kirin. Wê weke têgîna pîrozkirî wê di nava wan de wê werina ser ziman. Di

kuranê de jî wê hem bahsa musa û serborîya wî û îsa û rengê bûyîn û jîyane wî were kirin. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, di dîmenekê politeist de wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, di awayekê fahmkirinê ê weke henoteist de wê rengê fahmkirinê û baweriyê wê bi wê re wê were dîtin. Ev jî wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê hinekî li ser wê bihizirê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, xwe bi rengê pêşketina wan baweriyên re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê minaq wê, çendî ku wê pêxemberî cihûtiyê musa, ê mesihiyê îsa û yê islamê Mihemed jî bê lê wê di awayekê de wê kronolojiya olzanî a bawerkirinê wê heta ibrehim û Nûh wê bê birin. Di wê rengê de wê, di serî de wê dema ku mirov wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê wê, di aslê xwe de wê, di nava baweriyên berê wan ên pîrr-yazdanî de bê û di demên pêşketina van olên demên aqil ên yazdanî û semewî de bê wê, pîrsgirêka hevdsû fahmkirinê wê di nava wan de wê di aslê xwe de wê nebê. Wê sedemên çûyina bi serhevdû û redkirina hevdu jî wê di nava wan de wê nebê Lê dema ku rewş wê ev wê, demê wê ev pîrs wê di roja me de wê, bi pîrsgirêkên nava olan wê ber çî wê xwe bide nîşandin wê pîrsek wê di mejiyê mirov de wê xwe bide nîşandin. Di serî de wê, aliyekê wê yê bi azwerîya desthilatdariyê ve girêdayî û weke bîrdoziyekê xwe û kirinên xwe hewldana bi wê 'pîrozkirinê' û bi wê dana îteatkirinê a girseyan ve wê girêdayî bê. Wekî din çêkirina girseyên xwe wê, hinekî wê weke aliyekê wê rewşê wê biafirênê.

Wekî din ku mirov dihezirê wê temenekê henoteist ê fahmkirinê bi rewşa bawerkirina bawerî û yazdanekê û rednekirina yên din û hwd re wê, temenê wê di nava fahmkirina pîrralî a olzaniyê de jî wê hebê. Di wê rengê de wê, bi têgîna ku wê bi girêdana yazdanekê ku wê hebûna yên din jî wê herê bikê wê, weke têgîneka temenî a vê fahmkirinê bê. Di wê rengê de wê, temenê wê di demên mitolojiyê de wê were avêtin. Di dewama wê de wê li ser fahmkirina bi felsefeyê re wê, derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, bi wê fahmkirina felsefeyî re bê ku wê, di temen û rengê henoteist de nivsandina pirtûkên pîroz jî wê, di wê rengê de wê bi awayekê wê were dîtin. Di wê rengê de wê, dema ku mirov wê, di rengê nivsandina navaroka pirtûkên pîroz û têkiliyên bi hevdu danîna bi yazdanî û hwd re ku wê di wan de wê werênina ser ziman û ankû bi bawerî û li er navê pêxember, nebî û hwd re wê werê danîn wê, di wê rengê de wê mirov karibê ji wê bigihij têgihiştinekê. Gotina nebîtiyê wê, weke nebîtiyê wê, di kurdî de wê wê were wateya 'kesê bi bîr' û 'kesê bîr

li pêş' wê werê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê ev di destpêka olên semewî de jî wê bandûra wê li wan jî bibê. Ji pêxemberan re bi karhanîna gotina nebitiyê wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman. Nebîtî wê, weke ku wê di kurdî de wê ji wê were fahmkirin wê weke pêvajoyek li pêşî pêşîya pêşketina gotina pêxemberîyê û têngîna navaroka wê bê. Di wê rengê de wê, gotina pêxemberîyê wê di kurdî de wê temenê wê li ser 'kesê ku ew peyamê digihênê' û ankû 'kesê ku bi rêya wê û ankû wî peyam hat gihandin bê. Bi goitneka din weke 'peymannêr' jî wê dikarê bi nabikê.

Di wê rengê de wê, dema ku mirov li dora olzaniyê û fahmkirina wê fahmkirina pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi pêşketina olî û hwd re wê di wê rengê de wê, di rengê nivîsandina pirtûkên pîroz de wê temenekê henoteist wê, nivîsandina wan wê bi bandûr bikê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, hebûna bandûra baweriyên a li hevdû wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê bi awayekê wê rengê wê bi gotin bikê mirov dikarê wê, bi şewayekê *hinertina li hevdû* wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê rewşa fahmkirinê a nava baweriyên wê di wê rengê de wê dema ku mirov wê hinekê ji aliyê felsefeya olî ve wê hilde li dest wê di wê rengê de wê dîmenek wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Ev dîmen wê weke dîmenekê ku mirov dikarê wê di serî de wê balê bikişênê ser wê bê. Di mijare hevdû fahmkirinê de wê, olzaniya felsefeyî wê, di aslê xwe de wê, karibê temenê temenê fahmkirina felsefeya xwûdêzanîne û ankû teolojiyê biafirênê û wê bi wê re wê, bi wê rengê wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, têkiliya hevdû fahmkirinê wê, temenê wê hebê. Di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina hevdû fahmkirinê de wê, temenê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê din ê giring wê hebê ku mirov wê karibê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama mijarê de mirov dikarê hinekî li ser rengên bawerkirinê ê weke bi têngîna pêşarojê û ankû weke ya biqawimê re wê li wê bihizirê. Ber ku wê di olzaniya olî de wê di destpêka bûyîna minrov, xwezayê û hebûnê de wê çendî ku wê xwediyê fahmkirin û vegotinek bi tefsîrê bê wê di dewama wê de wê, ji aliyê rûdayîna li bendî jîyanê jî wê di wê warê de wê temenekê fahmkirinê wê bikê ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di Mîtratîyê de wê, bahsa têngîna aşîtiya sermed ku wê werê kirin

wê di dewama wê de wê werê ser ziman ku wê, hemû tiştê di nava xwezayê de wê, di nava aşîtiyê de wê bihevdu re bijî. Wê bi gotina “gur û meh wê bihevdu re biçêrin lê wê yek ji ya din re wê xateriyê çenekê wê bê hanîn ser ziman. Di dewama wê ku wê di xate baweriyên yazdanî de wê bi wê re wê hebê û wê piştê di zerdeştîyê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş wê, weke li bendêbûyîna hatina pêxemberekê wê, were ser ziman. Wê di wê, di rengê “şaoşyant” de ku wê were tefsîrkirin wê bi wê rengê wê were ser ziman. Wê, di tewratê de wê bi têngîna li bendê bûyîna hatina pêxemberekê re wê cih wê bê dayîn li wê têngîne jî. Piştî hatina Îsa wê, di wê rengê de wê, hanîna li ser ziman wê weke *yê li bendê bûyîne* ku wê were ser ziman wê, jê were bahskirin.

Di wê çerçoveyê de wê, temenê wê hatinê wê li ser başbûnê, hanîna aramî, wekhevî û aşîriyê wê were fahmkirin. Di mîtrayiyê de wê bahsa dawîya jîyanê li jîyane bihûştê wê were kirin. Wê bê gotin wê, aşîtiya sermed ku ew bû wê, piştê wê **3 salî** wê ew wê bibê, piştê wê deriyên bihûştê li dunyayê wê vebê û wê di dewama wê de wê, herdu bina yek. Wê, di wê rengê de wê, ev têngîna weke ‘dawîya dunyayê hatinê’ wê di aslê xwe de wê piştê wê, di nava olên semewî de wê bi renekê din jî wê bê hanîn li ser ziman. Mînaq wê gotina ‘qîyemetê’ wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê bibîrbikê. Wê li ser wê re wê ew wê weke aliyekê giring ku wê li wê were hizirkirin bê. Li gorî wê, têngîna zerdeştîyê wê piştî Sê-hezar sal wê pêxemberek wê were û wê ji nûve hemû tiştî wê demezrênê. Lê di dawîya gotina sê-hezar sal wê di olên semewî de wê, bi olzani wê *dawîya jîyanê û dunyayê* wê were danîn û bicihkirin.

Di xiristîyanîyê de, timûtim tê dîtin ku Incîl li ser bingeha têngihîştina dîrokê ya ku ber bi armanckê ve pêşve diçe ava dibe. Xwûdê dîrokê ber bi bicihanîna armanckê ve ya ku ji bo tevahiya afirandina xwe ve girêdide, rêve dike. Gelek Xiristîyan qala dêra Xiristîyan a ku di navbera armanca jixwe hatî bicihanîn de jîyan dike, ankû mirin û rabûna Îsa jinûve, û bicihanîna armanckê ya pêşerojê, bûyerên rojên paşîn wê bi wê werê hanîn li ser ziman.

Ev têngîna hatina jinûve Îsa li jîyanê bi awayekê weke ‘xilasker’ wê di wê rengê de wê, di nava mîtratiyê de jî wê bi Mîtra re wê bawermendên wî Metran wê werênina ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, ew hatina Mîtra wê Zerdeşt wê, weke jinûve hatina pêxemberekê wê were ser ziman. Di demên piştê ên baweriyê de wê, ev têngîn wê bandûra wê bi wê re wê, li fahmkirina ku wê bi wê re wê, were pêşxistin re wê bibê.

Di nava olzaniya baweriyên kurdistanî de wê, di wê rengê de wê têgînek wê hebê. Wê di dewama wê de wê bahsa gotina dawîya jîyanê li dunyayê û sermedîya wê ya li aliyê din ê mirinê wê were kirin. Di demên berê de wê, di tefsîrên ji mîtolojiya sumer û minaq weke bi destana gilgamêş de wê bahsa dunya din a ku wê hemû gîyan wê herina wê, ji wê were bahskirin. Di wê rengê de wê, di wê têgîne de wê, di rewşê de wê, têgîna darizandinê û hwd wê, di dewama wê de wê weke aliyekê din wê piştî ku mirov mir wê li gorî kirinên xwe yên baş û ne baş wê li jîyanê ku kirina wê were darizandin û wê ev jî wê bi têgîna 'derizandina mehşerê' wê were bi navkirin. Ev derizandin wê weke derizandina dawî a hemû kirinên me yên li jîyanê bê. Di nava wê de wê, minaq wê, di dewama wê de wê bawerbikin ku mirov bi devkî çî bêjê û wê werênê ser ziman wê ew wê, winda nebê wê, li valahiya fezeyê wê cihê xwe bigirê. Lê dema ku mirov mir wê di wê de wê derkeve hemberî mirov. Di wê rengê de wê ew wê were hanîn li ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, olzaniya kurdistanê wê dema ku mirov wê, werênê ser ziman wê di nava çar-deman de wê beşbikê û wê werênê ser ziman. Beşîa pêşî ji demên sumer û heta demên gûtî û qasît bê. Beşa duyem wê dema hûrî û mîtannîyan de ku wê nêzî du hezar sal wê pêşketina xwe wê bijî bê. Di wê beşê de wê Mîtra wê weke demezrînerê wê were li pêş û wê temenê pêşketinê dema xwe û demên piştê jî wê biafirênê. Beşa sêyem wê dema med û ankû Zerdeşt û heta dema Manî bê. Dema çarem wê piştî dema Manî û heta demên roja me bê. Di wê rengê de wê, di van deman de wê, rengên cûda ên pêşketina olzani bi pêvajoyên olî û hwd re wê were dîtin.

Olzaniya xwezayî û jihebûnî

Di warê olzaniyê û fahmkirina wê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê ku wê piştî demên ronansê wê pêşkeve olzaniya xwezayî wê, weke têgîneka olzanî a ku temenê fahmkirinê li ser rengê pêşketinê, şertûmercên bûyînê, heyînê û asta pêşketin û fahmkirinê a demê ku wê li berçav bigrê wê bi wê re wê were ser ziman bê. Di aslê xwe de wê fahmkirina olzaniyê bi xwûdazaniya wê re wê wê weke aliyekê ku wê di wê demê de wê, were fahmkirin bê.

Olzani wê, di temenê wê yê fahmkirinê bi mejuya wê re ku mirov li wê hizirê mirov divê ku wê, heta demên kevnera wê bibê. Wê di wê rengê de

wê, nîqaşên felsefeyî ên ku wê bi hebûna olê re wê bîn kirin wê di warê lêpirsînên ontolojîkî, metafîzîkî û hwd de ku wê bê kirin wê di wê rengê de wê, hizrên cûda wê xwe bidina nîşandin. Di serdema navîn de wê agnostikên ku wê derkevin wê, di warê hizirkirina wê warê de wê, bi hizrên weke 'nezanîbûnê' û ankû ya ku wê newê zanîn û hwd re ku wê bi hizirin wê werin û derkevina li pêş. Minaq bi gotinên weke 'ez nizanîm k 'xwûdê heya', 'ez bawer nekîm ku xwûdê heya', 'ez bawer dikim ku xwûdê heya', 'ez nizanîm ku xwûdê bi wê (hizra ku wê bi navê wî were ser ziman) çî dixwezê bêjê' û hwd wê di wê rengê de wê, di çerçoveyek bi dilwaswasî, dilnezanî û hwd de wê bihizirin. Di dewama wê de wê, ji aliyekê ve wê, li ser temenê hizirkirinê wê ji aliyekê ve wê, dema ku wê, hizrên di derbarê nebûna xwûdê de wê werina ser ziman wê bi wê hizirbikin û wê bikevina nava dilwaswasiyê û gûmanê ku xwûdê heya û ankû nîn a. Di nîqaşên epistemolojîkî ên vê paşîn de, du helwestên alternatîf jî derketine holê: îgnostîkîsm û apeteîsm bin. Gava ku teîsm dibêje ku peyva "Xwûdê" têgehek watedar a bi naverokek domdar temsîl dike, her duyên paşîn wê wi ya wekî bêwate an bêtejn dibînin.

Di wê warê de van têgihên ku ew derkevin li holê mirov hinekî li wan hizirê wê mrov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Apeteîsm wê hizira ku wê, dema ku wê yek wê bihizirê û bêjê ku 'xwûdê heya' û ankû 'xwûdê nîn a' li hemberê wê bêalaqa mayînê wê weke aliyekê wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, di çerçoveya têgîna pragmatîkî a apeteîsmê de wê, were hizirkirin ku wê, dema ku mirov wê nîqaşekê li ser hebûn û nebûna xwûdê bikê wê, ew ti wateya wê nebê û ku xwûdayek hebê jî wê têkiliya wî bi baxtê mirovan re wê nebê wê, di wê rengê de wê, di têgihê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bînê ser ziman ku hebûn û nebûn wê li ser jîyane mirov wê zêde bandûra wê nebê. Ji aliyekê ve wê, çerçoveya kesên bi hizrên apeteîsmê ku wê bihizirin wê, di nava jîyanê de ku mirov bi hizrên wan re li wan bihizirê wê heta demên têgînên felsefeyê ên weke ku Epîkûr û hwd ku wê werênina ser ziman. Wê têgîna *hedonismê* wê di wê rengê de wê, di derbarê têgîn û kirina wan de wê, weke çerçoveyek fahmkirinê a ku wê, bi wê bê gihiştin li fahmkirinekê wê li wê bê nerîn. Di warê têgînên weke yên bi 'ateîsmê' û hwd ku wê bi wê re wê dem bi dem wê werina hizirkirin wê di wê rengê de wê, di nava têgîna ateîsmê û pîretîkî û ya teorîkî de wê, cûdahiya ku wê were kirin wê di wê rewşê de wê hinek hizirkirinên ku wê werina kirin wê bibin. Di wê warê de wê, ateîsma pîretîkî wê di warê jîyankirina bê bawer û ankû weke bawernekê ku ew

xwûdê heya û ankû nîn a de wê di wê têngînê de bê ku wê hizrekê nedê mirov. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, jîyankirina li ser wê re wê, di wê warê de wê, ateisma pîretîkî wê li ser rengê jîyankirina wê ya weke bêalaqa ku wê were ser ziman re wê, zaneyên olî ên weke **Étienne Borne** wê bi gotina “ateisma pîretîkî wê newê wateya redkirina hebûna xwûdê wê were wateya bêxwûdê jîyankirinê.” Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê ateisma pîretîkî wê di wê rengê de wê, weke aliyekê jîyanî ku wê bi wê re wê were hizirkirin wê, di nava jîyanê de wê, di ahenge xwe de wê, bi zêdeyî wê, li herîkîna jîyanê wê bi hizirê wê, di wê dîmenê de wê were dîtînin ku wê weke ku wê xwe ji pîrsîn û lêpîrsînên pîrsên di derbarê xwûdê a hebûn û nebûnê de ku wê dûr bigirê wê di awayekê de wê, bide nîşandin bê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê rengê wê xwe bide nîşandin.

Di dewama wê de wê, zêdeyî wê dema ku wê bahsa têngîna ateismê wê were kirin wê di awayekê de wê, bi zêdeyî wê, aliyê ateisma teorîkî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ateisma teorîkî wê ji aliyê zêhnî ve wê argûmanên ku wê li ser navê hebûna xwûdê ku wê werina ser ziman wê wan redbikê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ateîsm bi giştî wê, di serî de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê mirov nikarê bi tememî weke ne xwediyê hizrekê wê werênê ser ziman. Herwusa di mejiyê yê ‘ateîst’ de wê navê xwûdê û hebûna xwûdê jî wê di wê çerçoveyê de wê, weke wê xwediyê wê bê. Li vir di aslê xwe de wê bo yê ateîst wê mijar ne mijare hebûn û nebûna hizrekê bi navê xwûdê bê. Ji wê zêdetirî wê, bi wê re wê, di serî de wê, dema ku ew hizirkirin û hizir nebê wê temenê redkirinê jî wê di mejiyê wî de wê nebê. Di serî de wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna redkirinê jî wê newê wateya nebûna hizreka bi navê xwûdê û ankû hebûna wê. Di serî de wê, di wê rengê de wê, weke têngîneka ku mirov wê dikarê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Dema ku wê ateisma pîretîkî wê weke ku xwûdê nîn a wê tevbigirihê wê, di wê rengê de wê, ne bi têngîneka ku ew bi wî re nîna wê tevbigirihê. Wê bi têngîneka ku ew heya wê, di mejî de wê, weke ku wê, ew nîn a tevdigerihê. Di wê rewşê de wê, hizirkirina ateismê wê di wê rengê de wê weke ku mirov wê bi ateisme pîretîkî re wê bibînê wê di awayekê de wê, di mejiyê xwe de wê di her halukerê de wê bi têngîneka bi navê xwûdê ku ew bi têngînî di

mejî de heya wê bijî. Di wê rengê de wê di aslê xwe de wê, dema ku wê rewşa ateist di têtîna kirinê (piretkî) de wê li wê bihizirê wê mirov jî aliyekê dibînê ku weke ku ew têtîna bi navê xwûdê wê di mejî de wê bi awayekê salixkirî wê di rengê 'objeyekê' de wê bi wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê temenê wê redkirinê wê bi xwe re wê di kirinîya xwe de û di fahmkirina xwe (bi teorikî) de wê bi wê re wê biafirênê.

Di rewşa fahmkirina têtîna piretikî a ateismê de wê di awayekê de wê, dema ku 'wê weke ku ew nîn a' ku wê tevbigirihê wê di rewşek weke bêalaqa tevgerihê de wê, nêzî rewşa panteismê wê, di awayekê de wê, reng û awayê xwe de wê bide nîşandin.

Di dema ku mirov li ser têtîna ateismê ku em li ser rengên hizirkirinê ên bi felsefeyê û hwd re wê werênina ser ziman wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê rengê fahmkirina têtîna ateismê a di demên kevnera a ku wê di demên pêşketina felsefeyê de xwe bide nîşandin wê, nêzîkatîyeka panteist a bi zanebûnî û di temenê wê de hişmendiya mirov ku ew heya wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê ku wê felsefe wê, di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê redbikê wê, di wê rengê de wê, bi awayekê ontolojikî wê lê bihizirê wê di dîmenekê de wê weke ku wê di têtînek objeyî de wê dîmenekê wê bi wê re wê weke ku wê bêtê li berçav. Di awayekê salixkirî ê di mejî de wê, temenê redkirinê û hwd wê bi xwe re wê biafirênê.

Di mijare fahmkirina felsefeyê û redkirina hebûna xwûdê de wê, di aslê xwe de wê, jî aliyekê ve wê, di xwe de wê, li ser wê têtîna redkirinê û ankû hewldana fahmkirina wê re wê weke ku wê temenekê wê yê felsefeyî ê fahmkirinê jî wê biafirênê. Di wê rengê de wê, di awayekê dualiteya felsefeyê a bi fahmkirina bi çerçoveya du aliyan a bi argûmankirina li hemberî hevdu û ankû li ser hevdu re wê, di wê rengê de wê temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, xwûdayê bi gotina felsefeyê wê weke xwûdayekê sofistike ku wê bi wê re wê, bi wê were hizirkirin bê. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, bi wê re wê, weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê were hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Xwûdêzanîna (teolojiya) felsefeyê a di wê rengê de ku wê bi wê awayekê fahmkirinê wê were pêşxistin wê, çendî ku wê vajî wê argûman wê werina rêzkirin û bi temenkirin jî lê wê di rengê de wê temenekê

realist, rasyonel û hwd wê, di wê temenê de wê bi gotinî wê bi wê re wê hin bi hin wê bi afirênê. Di dewama wê de wê, ew temenê ku ew diafirê wê di wê rengê de wê, weke ku em di serdemên kevnera de wê kifşbikin wê gotina xwûdayê a ku wê di nava felsefeyê de wê were ser ziman wê weke gotineka sofistike wê piştî wê bi hizirkirina wê re wê temenê olên dem aqil wê bi wê biavêjê. Felsefeyê wê di wê rengê de wê temenekê hizirkirin wê bi wê re wê weke ku wê were ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, gotina xwûdê a felsefeyê wê çendî ku wê di temenê redkirina gotina xwûdê û ankû yazdanî a demên mîtolojiyê de bê wê, di wê rengê de wê di demên aqil de wê, bi rengên salixkirinî wê di awayekê gîyanî û hwd de wê derkeve li pêş. Di wê rewşê de wê, di wê rengê de wê, aqilê demê wê bi wê re wê, dema olî a ku wê di demên felsefeyê de wê, pêşkeve wê, ew gotina xwûdê wê, ji demên berî xwe jî wê sûdbigirê û ankû wê wan weke temenekê fahmkirinê û hizirkirinê a temenê xwe ku wê biafirênê wê, bi wê re wê, ew gotina xwûdê a demên felsefeyê wê temenê xwe yê hizirkirinê wê biafirênê.

Di çerçoveya gotina xwûdê a dema felsefeyê û ya berî wê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê mirov dikaerê wê, di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, bi têgîneka nû a ku ew (gotina xwûdê a dema felsefeyê) dihizirê wê, li ser wê re wê, jinûve wê şirovekirina xwe wê bi wê re wê pêşbixê. Wê, di wê rengê de wê temenê fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê. Gîyane bi gotina yazdanî a berê wê, di aslê xwe de wê temenekê xwe yê hizirkirinê ê bi sazûman a ku bi teorîkî û pîretîkî ku wê bi wê were hizirkirin wê bi afirênê. Lê di wê rengê de wê, felsefe wê, di wê rengê de wê, dijberîya wê ya ku wê ew bi wê afirand wê piştî wê çerçoveya sazûmana wê ya bi olî a ku wê weke rengê pêşketina bi olên felsefeyê û ankû bi aqil ku wê piştî pêşkevin jî wê bi wê re wê temenê wê biafirê.

Di wê rengê de wê, gelek şrove, sîfat û hwd wê, bi wê re wê, werina pêşxistin. Ew jî wê, bi wê re wê, bi aqil û wateyekê wê werina ser ziman. Di mijare fahmkirina gotina xwûdê a dema felsefeyê de wê, di xwûdêzanîna dema felsefeyê de wê, bi awayekê wê di wê rengê de wê, temenê wê biafirênê. Dijberî wê, ji ya ku ew hizirkir nakê wê, ew bê ku wê, di wê rengê de wê temenekê fahmkirina ontolojikî wê bi wê re wê bide afirandin. Ew jî wê bi wê re wê, hin bi hin wê pêşkeve. Wê bi temen bibê. Bi sazûman bibê û wê piştî di asta dawî de wê, bi pergalek civakî a girseyî wê, bigihijê, monismekê bi fahmkirina xwûdayî.

Di wê rewşê de wê, xwûdêzanîna dema felsefeyê ku wê bi afirê wê, pêvajoyên fêrûazmûnê ên ku wê bi wê gotina xwûdê ku wê di demên serdemên navîn de wê bijî wê, piştî wê, hin bi hin wê pêşkeve. Wê bi wê re wê, li ser temenê bi aqil wê weke ku wê ji nûve wê bi fahm, wêja û têgihîştin wê were kirin.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê felsefe bi gotina xwûdê re ku wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê, çendî ku wê, bi awayekê sofistiske wê di awayekê weke di ateismeka panteist de wê, rengê xwe wê pêşbixê. Wê, di demên serdemên navîn de wê bi tememî wê bi rengê teismekê wê di awayekê pêşketina xwe de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê dikarê wê fahmbikê. Gotina xwûdê a dema felsefeyê wê bi dijberîya wê re wê hizrên ku wê, bi argûmanên dijber wê werina ser ziman wê, ew argûman wê di awayekê vajî xwe de jî wê bi demê re wê bidina hizirkirin. Ew wê, di wê rengê de wê, di temenê fahmkiirn, hizirkirin û bi felsefêbûyîna gotina xwûdê re wê, di aslê xwe de wê, xwe bide nîşandin. Em di roja me de ku em bahsa marksîzmê dikin wê, weke di dîmenekê de li ser esasê rexnegirtin û dijberîya kapitalîzmê ku wê xwe afirandîya û ankû li dijî îdealîzmê bi metalyalîzmê ku wê xwe afirandîya wê, di wê rengê de wê, ev şewayê ku wê ew wê xwe bi afirênê, wê temenê pêşketina gotina xwûdê a ji demên kevnera û heta demên serdemên navîn û piştî jî bê. Wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rewşê de wê, awayekê hizirkirinê ê ku mirov wê di serî de wê bi wê fahmbikê wê di reng û awayekê de wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Felsefe û xwûdê wê, di wê rengê de wê, dema ku wê di temenê dijberîya wê de wê, hizirkirin wê were kirin wê bi awayekê wê temenê wê bixwe ku ew bi felsefeyê bihizirê jî wê bi wê re wê di wê rengê de wê weke ku wê bê afirandin. Wê di wê rewşê de wê, felsefe wê, bi aliyên wê yên ku wê bi hizirki wê ji xwe re rastî dîtîya û bi wê pêşketîya wê, bi wê re wê, rengê felsefeyê ku wê were fahmkirin wê, aliyê wê yê ku wê meşrû û rast ne dîtîya xwe ji xwe re jî wê, di wê rengê wê di heman awayê de wê di temenekê hizirkirinê a felsefeyê de wê, di pêşketina wê de wê bi weyn wê rabê.

Di wê rewşê de wê, dijberî wê ew wê bi ontolojikî wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, felsefe wê, di aslê xwe de wê, temenê wê gotinê wê biafirênê. Piştî ku wê, gotina xwûdê wê pêşkevê wê ji ya demên mîtolojiyê û berî xwe wê bi hêztir bê. Ber ku wê ji wan zêdetirî wê bi temenekê hizirkirinê razber wê, xwediyê temenekê

fahmkirinê bê. Ya ku wê, dema ku wê li ser esasê nebûnê wê were hizirkirin wê çawa wê bi ontolojikî wê balê bikişênê li hebûnê wê vajî wê jî ku wê bi xwe re wê rastbikê wê, di wê rengê de wê, felsefeya serdemên kevnera wê, di wê rewşê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, felsefeyên ku wê bi têgînek teqez, ne gûharîner û hwd wê pêşkevin jî wê ew ji aliyekê din ve jî wê ew wê aliyê wê ji xwe re wê bikina temen û wê bi wê re wê êdî ew rewşa gotina dijber a xwûdê wê, di wê rengê de wê bê gîyanek ku wê temenê hizirkirinê wê biafirênê. Gotina xwûdê wê, di wê rengê de wê çendî ku wê berî dema felsefeyê jî wê hebê lê wê di cewherê xwe yê ontolojikî a bi aqil de wê, encama aqilê felsefeyê bê bi pêşketina xwe re. Wê, di wê rengê de wê, bi demê re wê fêrî hizirkirina bi aqilê hemdem ê felsefeyê û hwd jî wê bibê. Di pêvajoyên pêşketina teolojiya gotina xwûdê û fahmkirina wê de wê, dema ku mirov van pêvajoyên felsefeyê wê di wê rengê de wê hilde li dest wê, di serî de wê temenekê fahmkirinê ê giring wê bi xwe re wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê felsefe wê dema ku wê dijberiyê li xwûdê bidê nişandin wê bi ontolojiki wê redkirinekê wê pêşnaxê. Ev wê ji xwûdê re bê temen ku ola xwe ya aqil pêşbixê. Lê ol wê dema ew dijberiyê ji aliyê xwe vê li felsefeyê pêşbixê wê ew jî ne ontolojiki bê. Ber ku ol wê bi aqilê wê re pêşkeve. Nişanaka wê ji wê bi şewayên idealismî ku wê felsefeyên ku wê bi aqilê oli wê bihizirin û wê di nava bi birhankirina hebûna xwûdê de bin. Dijberiya felsefeyê a li gotina xwûdê û ya olê li felsefeyê wê ji hevdû cûda bin. Le felsefe bi aqilê dahûri wê temenê gotina olê bi fahmkirinê ji pêşbixê.

Di warê felsefeyê de wê, dema ku mirov wê bi çend gotinan wê werênê ser ziman wê weke têgînek afrîner wê, dikarê wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, filosofê firansizî **Deleuze** wê, felsefeyê wê, di bi gotinê, têgîhê û fahmkirinê re wê bi têgînek hevgirtî a bi sazûman wê bîne ser ziman. Li gorî Deleuze, ti têgî ji yek perçek, hêmanek tenê pêk nayê, ji ber vê yekê her têgî tevlihev e û pirjimariyê dihênê ser ziman. Van beşan hem ji hev cihê ne û hem jî dever hene ku ew dest didin hev an derbasî hev dibin.

Felsefe wê, di warê fahmkirinê de wê, bi gotinê ku mirov wê gotinekê li ser wê re wê werênê ser ziman wê, gotinên wê mirov dikarê ji du aliyan ve wê bi hûrgilî dikarê di wan de kûrbibê û fahmbikê. Aliyê pêşî wê bi wateyî û hwd wê, her gotin wê, di aslê xwe de wê, bi wê re wê hevgirtinek (sentezbûnek) wê hem bi gotinê û hem jî bi wateyî û hwd wê, di wê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê, di wê de

kûrdibê wê, dikarê wê fahmbikê. Aliyê din jî wê, bi gotinên kirinî ku wê xwediyê fahmkirinekê bê. Li şûna gotinên bi têngîna teqez, ên ne-teqez, pêwîstîyê, ne-pêwîstîyê tamîtyê, qatîtyê û ankû piçîtîyê û hwd wê, dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê. Felsefe ku ya vajî wê ne-felsefe bê wê, di wê temenê de wê, ew aliyê wê yê ne-felsefe wê bi felsefeyî wê çî bîne ser ziman wê, di aslê xwe de wê, mirov dikarê weke aliyekê wê yê ku mirov bi mantiqê fahmkirinê ê mijarê re wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Felsefe wê weke ku wê Deleuze jî wê di nava hewldana wê de bê wê, weke hewldanaka gihîştina ya vêşarî û sergirtî ku wê derxê li holê. Lê di wê rewşê de wê zimanê felsefeyê wê, di awayekê de wê, ne tenê zimanekê fahmkirinê, dahûrkiirnê û derxistina li têngihîştinê bê. Bi wê re wê zimanekê rexneyî jî bê. Ya ku wê, giringtir dikê jî di aslê xwe de wê, ev bê. Dema ku wê, gûman û lêpîrsîn ji nava wê hat avêtin wê nivê wê herê. Lê dema ku zimanê wê yê rexneyî hat ji wê derxistin û dûrkerin wê tememê wê herê.

Di warê felsefeyê û pêşketina olê a bi wê re wê, mirov dibînê ku wê, çendî ku wê, li hemberî şîroveyan yazdanî û bawerîya bi wan wê bi aqil wê felsefe bi hizirê û wê argûmanên xwe wê, biafirênê wê bi wê re wê, temenekê hizirkirinê ê vajî wê rengê hizirkirina xwe bi felsefeyê di çerçoveya olê de jî wê, bide çêkirin. Encamên wê, ne bi gelekî re wê, hinekî piştî pêşketina felsefeyê re wê, derketina filosofên olî re wê xwe bide nîşandin. Ew jî wê, li ser wan nîqaşên bi argûmankirina li dijî re wê, li leyha wê, li ser wê bêargûman dayîna nîşandin û ankû bi wan argûmanan ya ku ew bi wê dihê dyaîn nîşandin wê bi wê bi axifin. Di wê rengê de wê hin bi hin wê, di wê dewama wê de wê bi wê re wê felsefe wê, di wê rengê wê, biafirê. Felsefe ku ev nîqaşên bi olê nebûban dibîyabû ku ew bi têngînek cûdatir kî pêşketiba. Lê derfeta wê dervî wê hebû? Nebû. Ber ku bawerî wê, berî wê jî wê hebê û wê malzaroka wê jî bê.

Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê, dikarê wê, werênê ser ziman ku wê felsefe wê, bi navê baweriyê wê li ser têngîna yazdaniyê re wê, tiştêkê pîr zêde giring wê kifşbikê. Wê, ew jî wê, hebûna 'gîyanî a yazdanî' bê. Wê pêşî wê, têngîna gîyanî wê bi wateyî wê. Li ser vegotina bi wateya gotinê û hwd re wê were hizirkirin. Lê ew wate wê, di mejî de wê, çawa wê, bi awayekê şeenber bû û wê bidest pêşketina xwe wê bikê wê, di dewama wê de wê êdî wê bi wê re wê, pêşkeve. Di aslê xwe de wê, li vir di wê nûqteyê de wê pêwîstîya fahmkirina gotinê û wateyê, bêjeyê û

kirdeyê, nav û wasifê û hwd fahmkirina wan bê. Di wê rengê de wê, ji rengê wê, têngîna bi felsefeyê wê dema ku wê, tiştê bi cismî wê were kifşkirin wê bi wê re wê ew xosletên wê bo kêrhatiya wê û ankû bo bikarhanîna wê werina kifşkirin wê ew weke têngîna ku ew ne şenber ên razber û bi çav nayêna dîtîna û bi dest nayêna girtin bin. Wê wate û ankû mana bin. Di wê rewşê de wê ev jî wê, weke ku 'têngîna ku ew di wê dijîn' wê li wan wê were hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê werina hizirkirin bin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê rengê de wê, têkiliya wateyê, û tiştê, dîtîna bi hiş û hwd wê, di wê rengê de wê, dema ku ew pêşdixê wê, di wê rengê de wê ji aliyekê din ve jî wê hebûna wateyê-gîyanê wê di wê rengê de wê bi awayekê wê weke ku wê salixbikê. Filosofên weke Parmenides, Platon û hwd wê, di wê rengê de wê, wateyê wê bi gîyanî wê bişibihênina li 'sihekê' wê bi wê re wê, werênina ser ziman. Ew sih wê li gorî wan wê hertimî wê bi mirov re wê hebê û mirov wê bi wê re wê bijî û ew jî wê bi me re wê bijî. Di wê rengê de wê, weke aliyê me yê bi bedenî û fîzîkî wê weke aliyê wê yê şenber bê. Lê aliyê din ê bi sih ku ew dihê kifşkirin wê weke aliyekê wê yê din wê were ser ziman. Piştî ku ew hat kifşkirin wê ew sih-gîyan ku ew hat kifşkirin wê çawa wê ew bihizirê û ankû ne hizirê wê bi wê re wê, hizirkirinên bi wê re wê piştê wê werin. Ev jî wê, weke wateyê-gîyanek û sihek-gîyanek ku ew dihizirê wê, bi aqil û hizirkirinê wê mirov wê bibê û bigihên li wê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê ev jî wê weke aliyekê din wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê wê, di wê rengê de wê, ku wê, di nava felsefeyê de wê, weke ku wê were bi gotinkirin wê pêşkeve bi hizirê wê, weke bi wê re wê pêvajoyek din a hizirkirinê wê pêşkeve. Wê gîyane ku ew ew ne şenber, ne bi fîzîk, ne bûjenî, ne bi cism û hwd û wê, di wê rengê de wê, çawa wê were fahmkirin wê, dema ku wê, bidest hizirkirina wê were hizirkirin wê gave pêşî wê weke ku wê bê avêtin li hizirkirina têngîna bi fahmkirinê gîyanê û gavek ji wê wirdetir bi gotina gîyanê-pîrozîyê. ...

Di wê rewşê de wê, di dewama wê de wê di aslê xwe de wê di wê rewşê de wê felsefe wê aqilê wê yê ku ew bûya wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din wê di wê rewşê de wê, pêşkeve wê. Gîyanparêzî û ankû **Spiritualism** bê. Ev jî wê weke aliyekê din ê ku mirov wê, dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giring û gavek giring wê pêvajoya

pêşketinê de wê, ku wê pêşkeve wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, gîyanparêzî wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring ê wê pêvajoya pêşketina têngîna xwûdêzanîne û di dewama wê de a olzaniyê ku wê pêşkeve bê.

Giyanparêzî têngînek olî ye ku li ser wê baweriyê ye ku giyanê miriyan heye û hem jêhatîbûn û hem jî meyla təkiliya bi zindiyan re heye wê, werênê ser ziman. Jiyana pašîn, an "cîhana giyan", ji hêla giyanparêzan ve, ne wekî cîhek sekîne, lê wekî giyanek ku pêşveçûnê didomîne tê dîtin. Fahmkirina gîyanê wê piştî ku ew hat bi gotinkirin û pêde wê bi demê re wê bi zêdeyî wê, ew wê, pêşkeve. Wê di wê rengê de wê pêvajoyên fahmkirina wê li ser pêvajoyên berî felsefeyê û hwd re wê, werina ser ziman. Dîsa wê, dema ku wê felsefeyê gotina gîyanê pêşxist wê piştî wê weke çavkaniyek wê ya giring û temenî a bo pêşketin û pêşxistina wê ji demên sumerîyan û heta roja me wê têngînen di derbarê gîyanê de wê, werina ser ziman wê, werina jinûve şîrovekirin. Wê di dewama wê de wê, têngînek bi fahm a gîyanî wê were pêşxistin. Gîyane ku ew dihizirê wê êdî wê hin bi hin wê pêşkeve.

Di dewama wê de wê, piştî wê weke ku em di nava olên mesopotamiyî ên weke Mîtrayî û Zerdeştîyê de dibînin wê têngîna gîyanparêzîyê wê bi şîroveyna wê yên şenber wê bi têngînek dualismî wê bê hanîn li ser ziman. Di wê rewşê de wê, təkiliya gîyanê bi jîyanê, hebûna gîyanê bi laş û hwd wê weke aliyna ku wê di wê rengê de wê temenê hizirkirinê wê werina pêşxistin û wê bi wan wê werê hizirkirin bê. Felsefe wê, vê aliyê têngîna fahmkirina gîyanê wê li ser temenekê aqilparêzîyê wê bi wê re wê, hewldana pêşxistina şîroveyên aqilî ên rasyonel re wê ew wê bikê ku wê werênê ser ziman. Şîroveyên rasyonel ên gîyanî û ankû bi gîyanparêzîyê wê di wê rengê de wê weke aliyna din ên bi aqilê demê re ku wê hin bi hin wê werina pêşxistin bin. Hizrên platon bi awayekê mirov dikarê bi teoriyên wê yên weke bi sihê-gîyanê re wê dikarê di wê rengê de wê bi awayekê wê werênê ser ziman.

Hizirkirinên bi gîyanê wê di jîyanê de û piştî jîyanê û heta ku wê berî jîyanê ew çawa wê hebê wê bi wê re jî wê li wê bê hizirkirin. Wê berî hemû tiştî wê hebûna giyanekê ku ew bi yazdanî û hemû tiştî ji wê dide destpêkirin wê weke aliyekê hizirkirinê ê ku wê di dewama wê de wê bê hizirkirin bê.

Di wê rengê de wê aliyekê din ê ku wê, bi mirov re wê temenê xorttir bikê wê, temenê xiyalkirin û hwd bê. Wê di wê rengê de wê, bi xiyalî wê bi gîyanê re wê bihizirê. Di wê rengê de wê di nava olan de wê, hebûna

têgînên weke yên piştî mirinê wê gîyan wê çawa wê bijî wê, di nava çî şertûmercê de bê û hwd wê, bi wê re wê, pêşkeve. Di nava Mîtrayiyê û hinekî Zerdeştîyê de wê, bawerîya ji nûvebûyîna gîyanê û ankû reankarnasyonê wê hebê. Di wê rengê de wê, ev têgîn wê weke têgîneka ku wê balê bikişênê li ser gîyane nemir jî.

Her wusa wê, di nava olên kevn ên mesopotamiyî de wê, heta ku wê were dîtin ku wê laşê mirov jî wê were şawitandin bo ku ew weke ku ew dibêjin û bawerdikin ku ew ji 'gîyanên xirab' xilasbikin. Di wê rengê de wê, dema ku wê hizirkirina li ser gîyanê wê pêşkeve wê, di dewama wê de wê weke aliyekê din wê bi têgîna gîyane baş û ne baş re jî wê, di wê rengê de wê bikeve nava jîyane me de. Wê di wê rengê de wê bo ku ew were hizirkirin di demên pirr piştê ên felsefeyê de wê gelek çavkani û hwd wê hebin. Wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di mîtolojiya sumerîyan de wê têgînên 'dojeh' û 'bihûştê' wê hebin. Wê di wê rengê de wê, bihûştê wê li ser hemû tiştîyî re wê li azmana wê bihizirin. Wê dojhê ji êgir ku ew her kesê xirab wê di wê de wê bê şawitandin wê were tefsîrkirin.

Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, gîyan wê, di wê rengê de wê, weke ku mirov wê, kifşdikê wê piştê wê, têgînek hiyararşikî wê bi vegotinên bi wê re wê werina pêşxistin. Minaq wê, di dewama wê de wê, mirov dibînê ku wê, ji gîyan piçûk a her mazin a yazdanan wê, bi wê re wê, di nava wê de wê bi qarakterî û pêvajoyî û astî wê, şîrove wê werina kirin. Di dewama wê de wê, têgîna gîyanê û nemiriyê wê piştê wê bê gihandin li hevdû. Têgîna 'gîyane sermed' wê di wê rengê de wê, bi wê re wê piştî mirinê wê bi wê re wê were tefsîrkirin. Di wê rengê de wê, hizirkirinek wê bi gîyanê re wê were pêşxistin.

Gîyanparêzî wê weke aliyekê ku wê di nava aqilê felsefeyê de wê bi aqil wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê heta ku wê, bi encama xwe wê bigihijê têgîna gîyane pîroz wê, bi wê re wê, pêşkeve û wê di dewama wê de wê bigihijê têgînek xwûdayî ku wê biafirênê jî. Di warê fahmkirina gîyanê bi aqil de wê, di wê rengê de wê, mirov dibînê ku wê filosofên bi navê olê û yên ne bi navê olê ku wê derkevin wê ji aliyekê ve wê, li ser wê bihizirin. Aliyek wê, bihizirê ku wê gîyan wê wate û ji hişmendiya û pê de wê ne ti tişt bê. Aliyê din jî wê weke têgînek ku wê dervî hişmendiya wê bi awayekê ontolojikî wê hebê wê li wê were hizirkirin. Gihiştina têgîna gîyane ontolojikî wê di wê rengê de wê, bi awayekê wê, bi hizirkirinê re wê temenê wê bi wê rengê wê were pêşxistin û avêtin. Di dewama wê de wê bi wê re wê, were hizirkirin.

Di wê rengê de wê, gîyan û têngîna xwûdê ku wê bi hevdû re wê, werina salixkirin wê demê wê, çawa wê ew wê salixkirin wê were bi darêjkkirin wê vê carê wê li wê were hizirkirin. Hizirkirina bi hewldana kifşkirina darêjka gîyanê di awayekê de wê weke aliyekê din ê hizirkirina bi wê re ku wê xwe bide nşandin bê. Di dewama wê de wê weke aliyeke wê yê giring jî wê di wê rengê de wê xwe bide nîşandin.

Aqil wê, di wê rengê de wê, di nava hizirkirina xwe de wê gîyanê wê bi xoslet bikê. Wê ji fêrûazmûnên xwe yên bi hizirî, hebûnî û hwd wê sûdbigirê û wê bi wê re wê gîyanê wê bigihênê gelek wasifên ku ew bi wan were fahmkirin û ser ziman. Têngîna gîyanê û ankû gîyanparêzîyê wê bi hevdû re wê pêşkevin. Gîyan wê weke navê hebûnek ontolojikî a ku ew dihê tefkîrkirin bê. Gîyanparêzî wê weke têngîneka ku wê bi navê parastina wê û çêkirina temenê fahmkirina wê bê. Di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê, bi wê re wê, mirov wê, bê hizirkirin ku wê her mirov û ankû her zindî wê xwediyê gîyanekê bê. Dema ku gîyan bi awayekê şubeyî hat hizirkirin hat hizirkirin ku wê bi hişmendî wê hebê û wê her mirov bi hiş wê xwediyê wê bê. Lê dema ku wê bi ontolojikî wê were hizirkirin wê di her zindiyê de wê li wê were hizirkirin û wê bi wê were gotin her zindî wê xwediyê gîyanekê bê. Di wê rengê de wê, di her zindiyê de lêgerîna gîyanê wê di wê rengê de wê weke temenekê fahmkirina gîyanê a bi dîtina wê ya weke 'objeyekê ontolojikî' a ku ew dervî hişmendîya me ku ew heya wê bi wê re wê were hizirkirin.

DI dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina gîyanê wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke temenekê fahmkirinê wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, mirov wê, bi wê re wê, weke xwediyê du keseyetîyan bê wê, bi wê re wê, di xwe de wê bidest gihiştina têngînên derûnî û hwd. Di wê rengê de wê, fahmkirina gîyanê wê hê jî wê heta roja me wê, weke aliyekê bi hizirkirinê ku wê li ser wê nîqaş wê werina kirin ku ew wateyek û ankû têngînek bi hişmendîya me re ku ew me bi gotinkiriya bê û ankû ew bi ontolojikî weke hebûnekê dervî wê fahmkirina me ku ew heya bê. Wê di wê rengê de wê ew wê were hizirkirin.

Di roja me de wê bi gotinî gotinên weke ahenge nava gîyan û laş û ankû ahenge nava gîyan bedenê wê, di wê rengê de wê weke têngîneka ku mirov di farqê de bê û ne di farqê de bê wê balê bi wê bikişênê li ser wê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, giyan wê ji aliyekê din ve jî wê weke hebûnek hişmendî wê bi mirov re wê bi gotin bibê. Ev bi gotinbûyîna wê, di aslê xwe de wê, weke

têgînekê wê di wê rengê de wê weke temenekê fahmkirinê a mirov jî wê bi wê re wê, bide çêkirin.

Di wê warê de wê, têngînên gîyanparêzîyê wê bi wê re ku mirov dikarê kifşbikê ên weke di laşê me de gîyane ku ew dijî ew reng dide xuy û rengê tevgerên me û ankû laşê me wê dikê. Ew her tiştê kifşdikê û ankû laşê me kifşdikê. Bêl wê mirov dikarê tevgerê bikê, gavekê biavêjê û tefkîrbikê wê li wê were hizirkirin. Bi wê re wê, bi gîyanê û têngîna wê re wê, li rewşa keseyetîyê wê bi wê re wê dest bihizirkirina wê were kirin. Di roja me de wê, têngînên weke ku wê bi armanca çêkirina ahengê di nava gîyan û bedenê de ku wê werina pêşxistin ên weke 'yoga', 'meditasyon' û hwd wê di wê rengê de wê weke aliyna ku wê rehetîya gîyanê bi laş û ya laş bi gîyanê wê ji xwe re wê bikina mijar û wê bi wê re wê bihizirin bin.

Di aslê xwe de wê mijare gîyanê wê di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê mirov çawa wê fahmbikê wê weke mijareka ku wê di serî de wê mirov dikarê wê, hinekî li ser wê bisekinê bê. Wê, di wê rengê de wê mijare gîyanê wê, di serî de wê weke ku em kifşdikin wê weke mijarek keseyetî, hişmendî û tefkîrkirinê a bi hebûna xw re bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di roja me de wê, ji aliyê fahmkirina olzaniyan ve bê û ankû ji aliyê felsefeyê û rengên din ên zanînî ve ku wê, şîrove û wasif û fahmkirinên ku ew bi têngîna gîyanê hatina pêşxistin wê bi wê re wê, weke aliyna têngînî ku wê heta roja me jî wê regekê kirin, tevger, hizirkirin û her wusa xate pêşketina jîyane me wê ji temen ve wê bide dîyarkirin bê. Wê rengê pêşketina wê û me bi hevdû re wê bide nîşandin. Ji xwe rengê pêşketina wê ya me ya.

Di mijare fahmkirina gîyanê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê gîyan wê di serî de wê, fahmkirina wê hinekî wê zor bê. Ji du sedeman wê zor bê. Aliyekê wê di sserî de wê pêvajoyek pêşketina wê ya ji destpêka mirovatîyê ve wê hebê û wê di wê çerçoveyê de wê ji destpêka pêşketina mirov û heta roja me wê hemû hizirkirin , fêrûazmûmên me wê, di nava jîyane me de wê bi wê re wê bi temen bin. Di wê çerçoveyê de wê ew wê, weke aliyekê ku wê bihebûnî wê bi me re wê hebê. Ew hebûnî weke têngîneka 'dervî me' hatîya bi gotinkirin, fahmkirin, derxistin li têngihîştinê û bi hişmendîkirin Ji aliyê din ve jî wê di pêvjaoyên pêşketina wê ve wê,

salixkirina wê ya wê bi têngînên weke yazdanî û hwd re wê û bi wê re hizirkirina bi gîyanê weke gîyanek dihizirê û ku mirov wê gîyanê dihizirênê û bi wê û hizrên wê yên ku ew bixwe kifşdikê jîyane xwe dide pêşxistin û pêvajoyên wê dide jînkirin wê, hingî wê ev wê weke aliyê din ê duyem ê zor bê di fahmkirina wê de.

Heta vir fahmkirina bi gîyanê wê di çerçoveya fahmkirina bi gîyanê re wê kin jî bê wê di çerçoveya fahmkirina wê de wê tênginekê wê bide me. Lê di dewama wê de wê, dema ku mirov bi têngînên weke jihebûnîyî ('eksistensialisme') û hwd wê, ji wê aliyê ve wê hinekî wê mirov dikarê wê bi awayekê wê hilde li dest. Di nava jîyane me de wê bi wê rengê wê weke tênginekê gîyanek salixkirî û bi awayekê wê dihizirê û ankû dihî hizirandin jî wê hebê. Di wê rewşê de wê têkiliya wê bi jîyane me, pêvajoyên wê pêşketinê, kifşkirinên wê yên di kirinên me û hwd de ku em bi wê bihizirin wê di wê rengê de wê, bi awayekê wê di wê rengê de wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bide me.

Di dewama wê de mirov dikarê wê hizirbikê ku wê jihebûnîyî wê, weke aliyekê ku wê di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê, mirov bi wê bi têngîna olzaniyê (teolojiyê) wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê di encama wê de wê hinek hizrên girng wê karibê bide me.

Ji aliyekê din ve jî wê, wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku mirov ji aliyê têngîna jihebûnîyî ve wê li wê binerê wê di serî de wê bi ontolojikî têngînên weke 'xweşik û ne-xweşik, obje-subje, ya baş-nebaş û hwd re wê, di wê rengê de wê bi têngînî wê bi awayekê salixkirî wê mirov wê rastî wê were. Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mirov wê di wê rengê de wê, di nava jîyanê xwe de wê bi kifşkirinên bi têngînî wê weke bi yên gîyanek dihizirê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava jîyanek ku mirov wê dijî de wê, mirov wê, bi aqilê xwe wê tişta wê bibînê û wê bi wan bijî. Wê di wê rengê de wê, aqil wê, dema ku wê dihizirê wê, tenê wê aqil wê encama wê karibê wê kirinê ku wê bê kirin wê bide dîyarkirin di reng û awayê wê de? Bêgûman wê weke têngîna kirdeyî ên ku wê mirov dibê ku ew ne di farqê de bê wê weke darazna di mejî de wê, bi wê re jî wê, bi wan jî wê bihizirê. Minaq hizirkirina bi wê re û hîskirina 'ez divê ku qanc bikim', 'ez divê baş bim', 'ez divê rast bim' û hwd wê weke têngîna ku wê ji aliyekê din ve jî wê kirinên me wê ji aliyekê din ve jî wê bidina dîyarkirin bê. Di wê rewşê de wê, ev wê weke aliyna têngînî ku em bi wan dihizirin bin.

Lê navenda ku em bi wê dihizirin jî wê bandûra wê, di aslê xwe de wê, di nava wê de wê, weke fektorekê bandûrlêkirinê wê xwe bi wê re wê ji aliyekê ve wê karibê bide nîşandin. Wê mirov wê bi wê re wê, hizirkirinên wê 'ew wê bo min çi bijê', 'ew wê bo min çi bihizirê', 'ew çi hîsbik bo min' û hwd wê weke aliyna ku wê mirov wê, bi awayna pirralî wê di jîyane xwe de wê bi wan re wê, bihizirê.

Di warê têngîna jihebûnîyê wê dema ku mirov wê bihizirê wê, di wê warê de kesên weke bi wê têngînê hizirkirina ên weke Kierkegaard wê, bawerkirinê weke bijartinekê, jîyanê weke biryarekê û azadîyê weke tevger û çalakiyek asta jor de ku wê şîrovebikê wê bi wê re wê, bikê ku ew di wê rengê de bi têngîna teolojîya jihebûnîyê re temenekê fahmkirinê çêbikê.

Miirrov wê dema ku mirov ji aliyê zêhnî ve lê bihizirê wê mirov dikarê bi wê re bihizirê ku wê aliyê têngînên zêhnî wê weke aliyna kifşkar ên di temenê jîyane me de ku wê jîyane me, bijartinên me û çalakiyên me wê bidina dîyarkirin bin. Di wê rengê de wê, weke ku wê ti demê wê ne bi serê xwe bê wê di nava hîsekê wê bijî ku ew bi serê xwe jî bê. Wê di kiirinên xwe de wê weke ku ew di wê de girtîbê wê di awayekê de wê bijî. Minaq di vegotina adam û hawa de wê, di rewşa kirina gûhenê pêşî de ku wê were ser ziman wê weke ku mirov mahkûmî wê kirinê bê wê di awayekê de wê, xwe hîsbikê. Gotinên weke 'kirina şaşîyan mahsûsî mirovan a', 'mîrov divê ku *rast bijî*', 'ku mirov bijî mîrov kirinan *bi şaşî* dikê' û hwd di wê rengê de wê, mirov dikarê wê bi wê rengê wê, fahmbikê.

Di têngîna jihebûnîyê de wê, ast wê mirov, xweza û hebûnîya mirovî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, were fahmkirin. Wê di wê rengê de wê, hebûna wîne û hwd wê bi wê re wê di awayekê de wê, bi wê ve girêdayî wê were hanîn ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare jihebûnîyê ku wê mirov wê weke ast wê fahmbikê wê li şûna teisma klasik ku wê xwûdê weke hebûnekê wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê, di nava fahmkirina mirov a jihebûnîyê de wê, weke aliyekê fahmkirinê ê ku wê li ser temenê xwediyê wê di rûyê mirov, xwezayê û hwbûna wê, fahmkirina wê û hwd de wê lêbigerihê û wê bikê ku wê fahmbikê.

Di wê rengê fahmkirinê de wê xwûdê wê weke ezmûneka hişmendî a aqil wê were fahmkirin. Di aslê xwe de wê, di rengê hizirkirinên ku ew hatina kirin wê, bi dagerî û hwd wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê, di temenê wê rengê hizirkirinê de wê karibê bi awayekê din bide

fahmkirin. Li vir em dema ku em bahsa hebûna têtîan teolojiyî a jihebûnîyê bikin em divê kju ezmûnên berê ên olî û dagerên wê yên kevn ên dema teismê wê, ji bîrnekê ku wê weke aliyna ontolojikî weke ku ew hatina salixkirin wê karibin temenê hizirkirinê bi kifşkarî bidina dîyarkirin. Di warê hiskirinê de wê Nietzsche wê di wê warê de wê hizrên wî yên ku ew aqil dikê navend wê aliyekê hizirkirinê wê karibê bi me bide fahmkirin. Teisma klasik ku wê temenekê xwe yê felsefeyî ê rasyonel wê bi aqil bi felsefeya serdemên kevnera re wê çêbikê wê, bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê sazûmanaka fahmkirîna a bi mirov, gerdûn û xwûdê wê di awayekê de wê, bi têtîliya wan a bi hevdu re wê, werênê ser ziman. Têtîna rasyonelismê a di teisme klasik de wê, temenekê têtîna gîyanîparêzî, xwûdaparêzî, olzanî û hwd bê. Wê di wê rengê de wê elementên xwe yên fahmkirinê wê di navaroka wê de wê biafirênê. Rasta ku wê teisme klasik wê di nava xwe de wê xwediyê rasyonliteyekê felsefeyî bê. Lê ne ne xwediyê rasyoneliteya nava mirov û jîyanê, bawerî û jîyanî, pêşketina jîyanê û wê û hwd de bê. Ya ku wê, têtîna jihebûnîyê wê, li dijî wê serîhilde û wê, bi navê teisma kevn wê redbikê jî wê, di aslê xwe de wê ev bê.

Di demên pêşketina têtîna jihebûnîyê de jî wê, nîqaşên di nava xwûdê bi aqil re di hevîyekê de ya û ankû ne di hevîyekê de ya wê, bi wê re wê werina kirin. Zaneyên ku wê nîqaşê dikin ên weke Nietzsche, Kierkegaard, Tillich û hwd bin. Di wê rengê de wê, nîqaşên ku wê di çerçoveya jihebûnîyê û ankû ´eksistensialisme´ wê werina kirin wê bi wê re wê, di wê warê de wê, temenekê fahmkirinê wê biafirênê. Di wê rengê de wê, temenê fahmkirinê wê li ser ya heyî, şenber, û ontolojikî bê. Di wê warê de wê, ji gotinên Tillich mirov fahmdikê ku wê nezanîyek bi gotinên wî re wê, di bi gîyanî wê li gîyane gotinên wî li wî serwer bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê di nava dilwaswasiyekê de wê, çawa wê xwûdê weke navenda gotinê bê û ankû wê mirov wê navende gotinê bê wê, di wê rengê de wê, nikaribê wê biryarê bide. Di Asta dawî de wê bi aliyê teisma klasik de wê vîrajê bişikênê û wê berê xwe bide bi wê de û wê, bahsa hebûna xwûdê dervî hişmendîya weke hebûneka ku mirov ji aqil dikê wê, bi wê re wê, li wê bihizirê. Di gotinên weke “teolojiya rasyonel ku wê xwûdê bikê navend wê bi wê bikê ku ew bigihijê profilek (têtînek) mirovî a navendî.” Lê di wê rengê de wê di demên aqil û pêşketina aqil de wê ber ku wê aqil wê giraniya wê zêdetirî wê derkeve li pêş wê bi wê re wê wîn, xwestek û hwd wê çawa wê bîh gihandin li fahmkirinê û li ser temenek çawa wê

bên fahmkirin wê bi wê re wê êdî wê mêyla fahmkirinê wê herê bi ser wan de. Li gorî Tillich wê, *xwûdê wê, bi aqil re wê ne di hevkeyekê de bê*. Wê di wê rengê de wê, bahsa wê bikê wê bikê ku wê werênê ser ziman. Çendî ku wê hinek hizrên ku *wê bi rengê aqil aliyekê mirov xitabî wê dikê û wê, bi wê re wê aliyên din jî ên ku wê hebin ku wê bi wê rengê wê were ser ziman* wê, di aslê xwe de wê, bi wê gotinê re wê weke ku wê, balê bikişênê li ser aliyekê dervî aqil ku ew hebê. Dervî aqil wê, bi derfet bê ku ew hebê? Li ser wê re divê ku mirov wê pirsê wê weke aliyekê wê yê giring wê bipirsê. Pêşketina mirov wê rast bê ku wê di demên hemdem û bi aqil pêşdikevin de wê pirralî bê. Lê ev pirralîtî wê di temenê xwe de wê pêşketina aqil wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re jî wê bihawênê. Di çerçoveya jihebûnîtîyê û ankû eksistensialisme de wê, hebûna ontolojikî a ku ew heya wê weke aliyekê temenî ê ku mirov wê esasbigirê bê. Di wê rengê de wê, mirov hebê. Aqil hebê. Pêşketin hebê. Rengên hizirkirinê wê hebin. Lê di temenê hemûyan de jî wê hebûnek pêşdikeve a bi xweza mirov wê hebê. Di warê rengên pêşketina bi aqil de wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê bi wê mirov dikarê balê bikişênê li ser felsefeya ziman. Wê, di wê rengê de ew rengên fahmkirinê, salixkirin û hwd wê bi wê re wê bibin. Di wê rengê de wê, temenê fahmkirinê, levhanîna bi gotinê ku wê têgihîştinekê wê biafirênê weke bi gotinsazî û ankû gotinrêzîyê re wê mirov dikarê wê, ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Di temenê wê de wê, bêgûman wê fêr û azmûnên me wê hebin. Lê ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqil wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê karibê were hildan li dest.

Di teisma klasik de wê hebûna *xwûdê wê* bi felsefeyî wê weke têngnek ontolojikî a 'objeyî' wê were hildan li dest. Di wê rengê de wê, di teolojiya jihebûnîtîyê de wê, aliyê ku wê li dijî wê bê derketin ku ew weke têngnek subje were fahmkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, têngîna subje jî û ya obje jî wê di rengê hildana li dest wê karibê bê dayin hizirkirin ku ew bi wê re hizrên xwe di derbarê pêvajoyên pêşketinê de wê, werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, weke aliyekê din jî wê, dema ku mirov ji aliyê jihebûnîtîyê wê hilde li dest wê, di dewama wê têngîna rasyonelismê wê weke aliyekê din ê ku wê li ser temenê objeyê wê bi azmûnên fêrtbûnê re wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin. Li jêr emê li ser têngîna rasyonelismê û teolojiyê bi hevdû re li ser wan bisekin in ku ew çî ji hevdû fahmdikin û mirov divê bi têngnek

rasyonel wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê fahmbikê. Lê li vir wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna jihebûnîtîyê wê, di wê rengê de wê, têngîna olî û pîrozîya wê weke pêvajoyek di dîroka têngîhiştîne û zanîne a mirovatiyê de wê, dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman. Lê di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê her elementên hizrî wan çendî ku weke aliyekê pêvjaoyî ê pêşketinê fahmbikê û bi wê re ji aliyekê din ve weke têngîne temenî jî wê hilde li dest wê, di wê rengê de wê, di çerçoveya rengê fahmkirin û têngîna xwe ya fahmkirinî de wê ol û pîrozîya wê jî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Lê ev wê dema ku mirov wê were fahmkirin wê newê wê wateyê ku mirov weke Tillich ku wê, ji hinek aliyan ve wê, di çerçoveya pêvjaoyên pêşketina dîroka hişmendiyê de ku wê fahmbikê wê redbikê û ankû wê tenê wê ji hin aliyna ve wê weke temen wê werênê ser ziman. Dema ku mirov weke Tillich bikê ku wê dema ku me weke temen wê bi serê xwe wê herêkir wê, demê wê ji pêvajoyên pêşketina hişmendiyê wê dûr bi awayekê hanî ser ziman wê, di wê rengê de wê, temenê ji rastiye jihebûnîtîyê û ankû eksistensialisme û hwd jî dûrkeve û di awayekê dogmatikî de wê, xwe di nava wê fahmkirina wê de ji jîyanê, herîkîn, fahmkirin, pêvajoyên wê yên pêşketinê û hwd dûrbikê.

Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov ol û pîrozîya wê hilde li dest wê, çendî ku wê di encama pêvajoyên pêşketinê de wê pêşkevin wê di wê rengê de wê, di serî de wê, bi demê re wê çawa wê temenekê hişmendî jî wê bi wê re wê biafirê wê, dikarê wê hilde li dest. Lê her temn wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê mecbûrî gûharîne bin. Ev wê bo ol û pîrozîya wê jî wê wusa bê. Ol û têngîna wê ya dema totem û anamismê wê ne weke ya dema mîtolojiyê bê. Ya dema mîtolojiyê wê ne weke ya dema felsefeyê a teismê û hwd bê. Ya demên hemdem wê ne ne weke ya dema teismê û ankû serdemên kevnera bê. Wê di wê rengê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bi wê re wê xwe bidina nîşandin. Lê her pêvajo û rengê wê yê pêşketinê ku mirov wê hilde li dest wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê rengekê hizirkirinê û hwd wê bi xwe re wê biafirênê wê, mecbûr bê ku ew bi awayekê temenekî jî ew xwe bide afirandin. Yan pêvajo û temen wê di wê rengê de wê li hevdu hoyandî bin û wê gûharîner bin. Di wê rengê de wê, ne mayinda bin. Di rengê Tillich dihizirê de wê, weke ku wê pêvajo gûharîner lê temen wê ne gûharîner bê wê têngîna û întîbayekê wê bi gotinên xwe re wê biafirênê. Lê di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê bîne ser ziman ku wê, yek wê bêî ya din wê nebê. Wê dema ku wê pêvajo bû wê, temenê wê hebê. Temen

ku temen bû wê pêvajoya wê pêşketinê wê hebê. Di roja me de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rast bê ku wê felsefe wê, mirov, gerdûn û xwûdê wê baştir wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman ku wê felsefeyê tiştê ku wê kir wê, weke ku em bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re dibînin wê aliyê ku wê rexnekir wê serdema piştî wê li ser wê xwe demezrênê. Di wê rengê de wê, felsefe wê berevajîya xwe weke rastitiyekê wê bi wê re wê temenê fahmkirinê ku wê dibê ku wê, ew dernexistibê li têgihîştin wê, bide çêkirin. Nîşanaka wê dernexistina li têgihîştina wê jî wê, bi rewşa serdemên navîn re wê weke 'dawîya kirina felsefeyê' ku wê şîrovebikê û ankû wê temenê wê întîbayê wê bi awayekê wê di mejîyan de wê bide çêkirin bê.

Ji vir di aslê xwe de mirov dikarê hinekî gavê li rewşa fahmkiirna teolojiya rasyonel wê hinekî wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rasyonelism wê wateya gotinê ku wê li ser temenekê şenber û ne 'a-priori' gavê biavêjê û bi ber ya 'irrasjonalismê' ve neçê wê di wê rengê de wê dihênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ya bi fêr û azmûn wê di wê rengê de wê karibê wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman. Aliyê têgînî ê hêstî wê, dikarê bi wê ve girêdayî bi aliyê 'a-priori' ve bibê? Di aslê xwe de wê, weke aliyekê din ku wê di wê rengê de wê, di dîmen de wê weke ku wê, hêst û hwd wê bi ber ya irrasjonal ve wê bibin wê werênê li ber derkkirinê. Lê di wê rewşê de wê, hêst û hîsê wê di aslê xwe de wê mirov nikarê wê bi tememî wê di wê rengê de wê redbikê. Wê ev di çerçoveyek rasyonel de wê çawa karibin werina fahmkirin? Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov li pêvajoyên bûhûrî ên jîyankirinê binerê wê, di wê rengê de wê karibê azmûnekê di mejiyê me de bide çêkirin. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Rasyonelism wê, ji ya şenber, heya, bi bûjenî, fêrûazmûn û hwd gavê avêjê. Xwezayê bi hebûn û rastiya wê re wê dikê ku wê fahmbikê. Li gorî wê têgîna wê, tiştê ku ew hebê mirov wê nikaribê wê redbikê û bêjê ew nîn a.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rasyonelism wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov bi olzaniyê û ankû teolojiyê re wê fahmbikê wê di wê rengê de wê, bi zêdeyî wê aliyê aqil wê bi wê re wê xwe bide nîşandin û derkeve li pêş. Di wê rewşê de bijartineka weke di nava aqil û ankû wahyê de wê, weke

aliyekê ku wê rasyonelism wê bi têgîna derxistina aqil re wê bersiva wê bide.

Di wê rewşê de wê, fahmkirina teolojiya rayonel wê temenê wê bi awayekê wê bi wê rengê mirov karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewema wê de wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di wê rewşê de wê, felsefe wê hinekî jî wê bi têgîna olzaniyê re wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê ji rewşên îrrasyonel ku wê were paqijkirin û wê li ser temenekê pozitiv wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê were ser ziman û wê mirov wê bi fêr û azmûnên xwe binerê wê bi wan re wê pêşde wê herê wê, di wê rengê de wê, bikê ku wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, felsefe em bi gotinê wê bi olzaniya teolojiyê û ankû olê re wê li hev hevdû wê bicih dikin û wê dihênina ser ziman wê di wê rengê de wê, di çî rengê û awayê de bê wê, fahmkirina wê jî wê weke aliyekê giring bê. Di serî de wê, ji reşwên serxwezayî ên di jîyanê de ku wê bandûrbikin wê dûrbikê.

Di wê rewşê de wê, rewşeka din wê weke ku em di teismê de wê dibênin wê, rewşa *wahy'*ê bê. Di wê rengê de wê, wahy wê, di wê rewşê de wê, çawa wê were hildan li dest. Di wê rewşê de wê, dema ku wê bi rengên hizirkirinên demên teismê ên kevnera de wê, were dîtin ku wê, rêya gihiştina zanîna jîyanê wê wahyê wê bibînê. Di dewama wê de wê, di wê rewşê de wê, aqil wê weke rewşek duyem ku wê piştî wê re wê di çerçoveya fahmkirina wê de wê bê xwestin ku ew were gihiştin li fahmkirinekê. Di wê rengê de wê aqil wê, di wê rewşê de wê biserê xwe wê, li gorî wê nikaribê bigihijê rastteqiniyê. Di wê rengê de wê mijare gihiştina fahmkirinê bi aqil wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê din ê giring ku wê bi têgîna rasyonelismê teolojikî re wê weke ku wê were û derkeve li pêş bê. Di wê rewşê de wê di wê rengê de wê, di şewayê ku wê bahsa fahmkirina bi gihiştina li rastiyê, rastteqiniyê, fahmkirina tiştê û gihiştina zanîan cewherê û hwd wê, di wê rengê de wê, weke têgînek teismê a wahyî wê, di teisma klasik de wê were dîtin. Lê şertûmercên pêşketina bi aqil wê di ve demê de wê, dikarê wê hinekî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Li gorî teismê wê her tişt wê bi zanîna xwûdê û bidestê wî wê were afirandin. Wê ew wê bêdem bê. Wê ne pêşî û ne jî dawîya wî hebê. Di wê rengê de wê, di çerçoveyek têgînî a demî bi awaayekê bêşnorî de wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê, ew wê, gihiştina zanîna jîyanê jî wê bi wê re wê, girêbide. Di têgîna

teismê de wê bi awayekê de wê were ser ziman ku xwûdê bixwezê wê bibê. Di wê rengê de wê, hemû mafê kifşkirinê û hwd wê bê radestkirin li wê. Lê di wê rewşê de wê, dema ku wê mirov bi têgîna rasyonelîteya jîyanî û aqil bi wê bihizirê wê mirov dikarê wê bêjê ku wê aqil wê di wê rengê de wê derketina wê ya li pêş wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare wîn û kifşkirinên mirov ên li ser wîna mirov wê weke aliyekê din wê xwe bidîna dîyarkirin. Di çerçoveya teisma klasik de wê di temenekê xwe li baxtê berdanê wê di awayekê de wê xwe bide nîşandin. Wê bi têgîna her tişt ji xwe hatiya kifşkirin bi wînek serdest a ser hemû tiştî re û ku ew çawa bê wê ew ji xwe re wê weke wê bibê. Di wê rengê de wê, bi wê re wê li kirin, kifşkirin û pêşxistinê wê bi wê re wê zêde ne wê hizirkirin. Wekî din çî were li serî wê weke di baxtê de li aniyê nivîsandî û ankû weke ya li aniyê nivîsandî wê lê bê nerîn û wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê di nava kurdan de wê, di wê warê de wê, têgîneka ku wê mirov wê, 'destê xwe bide berxwe' wê bi awayekê wê li wê were hizirkirin. Wê di wê rengê de wê, vê têgînê di nava olzaniya wan de wê, hertimî wê weke têgîneka ku wê ji wan re wê ji awayekê ve wê ji wan re bê temen ku ew bi tememî xwe li bayê baxtê neberdin jî wê ji wan re wê bê temen. Mînaq wê dema ku wê bê gotin ku "ya ku ew hatî û rûdayî ew di baxt de nivîsandîya ya." Yan jî wê dema ku wê bê gotin ku "ji xwe hewce nakê mirov bihizirê û bikê wê, ya ku bibê wê ew baxt bê." Di wê rewşê de kurd wê weke goitineka ku wê li ser navê xwûdayê xwe ku wê ji teisma klasik a kurd wê li ser navê xwûdê wê bê gotin ku "kirin ji te dayin jî ji min" wê bi wê rengê wê di nava kurda de wê bê mînaq û pêşniyara bi kirina xwe ve ku mirov rabê bê. Di wê rengê de wê, mirov wê dema ku wê, bi kirina xwe ve wê rabê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giirng wê, di wê rengê de wê, ew wê, xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê di nava jîyanê de wê, di wê rengê wê du alî wê weke ku mirov kifşdikê wê aliyê kirinê bi xwe kirin û gihiştina biryara kirina wê bê. Aliyê din jî wê, di wê rengê de wê, bi têgîna bi aqil hizirkirinê û gihiştina li rastiyê û karîna bi hizir xwe gihandina li rastteqiniyê û fahmkirinê bê. Mînaq wê, filosofê kurd Êlî Herîrî wê bêjê ku "mirov dikarê bi aqil xwe bigihênê li rastiyên li jîyanê ku mirov wan bikê. Lê hinek rastiyên gerdûnî hena ew mirov nikarê xwe bigihênê li wan. Di wê rengê de wê, di bahsa xwe gihandina

rastiyê de wê, di awayekê de wê ji hevdû cûdakirinekê wê bi wê re wê weke ku wê bikê.

Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rewşê de wê têngîna teolojikî a rasyonel a kurdan wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê temenekê wê yê fahmkirinê wê weke ku me li jor bi gotinî minaqe wê da wê weke wê gelek gotinên ku em bi aqil wan bihizirin û wan werênina ser ziman wê karibê wan werênê ser ziman.

Rasyonelîsma teolojikî a kurd wê, di warê fahmkirinê de wê, di wê rengê de wê, bi zêdeyî wê, çendî ku wê di awayekê hizirkirinê de wê li hemberî teisma klasik a kurd wê li berxwe jî bidê jî lê wê hê bandûra wê ji gelek aliyan ve wê li ser wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, aliyekê din jî wê bibandûra ne hiştina xwe bi hêst û hîsên xwe yên olzanî û hwd hanîna li ser ziman wê weke aliyekê din ê di wê rengê de ku wê, weke aliyekê din ne hiştina zêde derketina li pêş a wê. Aliyên rasyonel ên teolojiya kurd a ku wê pêşkeve wê di demên ronansê de wê, bi kesên weke Herîrî, Seydayê Cîzîr û hwd re wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, bandûra hizrên bavê henîfê dinwerî, ismailê Cizîrî û hwd jî wê di wê warê de wê bi zêdeyî wê li wê hebê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê din wê di wê rewşê de wê şîroveyên ku wê ew wê biikin wê, bandûra wê li hizrên hemedanî, suhrewerdî û hwd ku wê li kurdistanê wê derkevin wê, weke bi dehan filosofên din wê bandûr wê li wan wê bibê. Aliyekê din wê ew bê ku wê temenekê xwezayî ê teolojikî wê bi zêdeyî wê bandûr bikê wê nbi hêst û hîsên xwe li ser temenê xwe û bi zimanê civake xwe ku wan xwe hanî ser ziman wê ew bandûra pêşketina rasyonelîsma teolojikî wê bi zêdeyî wê bi xwezayî û hwd wê xwe bide çêkirin. Heta demên ronansê wê ber ku wê li ser wê temenê xwe wê xwe bi wê rengê wê werênê ser ziman wê ew pêşketin wê di awayekê li pêşîya dema xwe wê heta wê demê wê bi awayekê teolojikî wê bijî. Di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Filosofên kurd ên weke Aliyê Êsîr û hwd wê, di warê nivîsandina dîroka olê li kurdistanê de wê, temenekê giring wê biavêjin. Di dewama wî de wê filosofên kurd ên weke bavê Şadadî û hwd wê, navê wan derkeve li pêş. Di **teolojiya kurd** de wê, hatina hemberî hevdû a *tasawufê* weke bi seydayê goranî û aliyê din ê felsefeyê û hwd re jî wê were dîtîn. Di wê rengê de wê Seydayê goranî wê, nimînêrîya teismeka dema kevn wê di wê demê de wê bikê. Lê çendî ku wê di awayekê sofitî û tasawûfî de wê bihizirê jî lê wê mirov dikarê wê bêjê ku wê di hin hizrên xwe de wê

weke ku wê derî li fahmkirina têngîna teolojikî a rasyonel jî wê bi xwe re wê bide vekirin. Ev wê weke aliyekê ku mirov weke xosletekê rengê pêşketina teolojikî a bi olî a li herêmê jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Li herêmê wê, filosofên kurdistanî wê di aslê xwe de mirov dikarê wan di bin sê beşan de beşbikê û werênê ser ziman. Kesên zane ên weke kûrê Sîna, Kûrê rûst, hemedanî, Suhrewerdî û hwd re wê, aliyê rasyoneli û aqilî wê bi zêdeyî wê bi wan re wê derkeve li pêş. Weki din wê di aslê xwe de wê têngînên weke elewîtiyê, yarsanitiyê, êzdayitîyê wê ji aliyekê ve mirov dikarê bandûra wan li pêşketina teolojikî a rasyonel a nava civake kurd jî wê hebê. Wê, ew bandûr hem ji aliyê cihrengîya bawerî a civakê ku ew heya û ji aliyê din ên bi rengên weke fahmkirinê û hwd re wê bibê. Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê, temenê çandî, dîrokî û hwd wê bi hişmendîya wê re wê wê bandûra wê li wê hertimî wê xwe bide nîşandin. Minaq wê, di berhema Ahmedê Xanî de wê, têngîna *kevneşopîya hemawîyê* ku wê dîroka wê heta dema kurdên gûtîyî wê herê wê, heta wê demê wê weke nirxek pîroz wê hebê û ew vegotina *mem û zînê* li gorî wê, bi evînek rûhanî a pîroz wê dihênê ser ziman. Kevneşopîya hemawîyê wê nîşanaka bandûra aliyê çandî ê civakî di teolojîya kurd de wê pîr zêde wê bi şenber bide nîşandin.

Çendî ku wê zaneyên weke Kûrê Sîna û hwd, wê metafîzîkê wê derxê li pêş jî lê wê di wê warê de wê, di temenekê bi renekê fahmkirina aqilê rasyonel de wê mirov bi olzaniya wî re kifşdikê. Têngîna metafîzîkê bixwe jî wê di wê demê de wê derxistina li pêş wê ji hin aliyna ve wê weke kirpandina bi aqilê felsefeyê û derxistina wê ya li pêş wê were dîtin bê. Wê li şûna teolojîya nava olî wê, bi çerçoveyek giştî wê weke derxistina li pêş a felsefeyê bi çerçoveyek fahmkirinê a giştî re wê, were dîtin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê sar ziman.

Di warê fahmkirina bawerîyê de wê, di aslê xwe de wê li kurdistanê wê ew wê were dîtin ku wê, bawerî ji fahmkirinê re wê vekirî bê wê weke ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê dîmenê wê xwe bide nîşandin.

Dema ku mirov mijar di dewama wê de were ser baweriyê û têkiliya wê ya bi aqil re wê di wê warê de wê di aslê xwe de wê gelek tiştên ku wê bîn gotin wê hebin. Wekî din di dewama wê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman wê, bawerî wê, di aslê xwe de wê di demên teismê de wê, weke ku wê di ahengek sazûmanî de wê, çendî ku wê bi awayekê dijberîyê wê bi hin aliyna wê bide nîşandin jî lê

wê ne wilqasî zêde hişk bi awayekê wê bide nîşandin. Nûqteyên zêde hişk jî wê, di wê warê de wê, di awayekê de wê, ji şîroveyê re wê xwe bidina vekirin. Lê di demên felsefeyê ên piştî de wê, bawerî û aqil wê, nîqaşên nava wan de wê bi zêdeyî wê gûrrbûn wê di nava wan de wê bibê. Heta ku wê, ji aliyên kesên weke Blaise Pascal ve wê, bawerî wê bi awayekê qatî wê, di temenekê redkirina aqil de wê, werênê ser ziman. Blaise Pascal wê, di aslê xwe de wê matamatikvanek bê. Lê wê di warê bawerîyê de wê, hizrên pîrr zêde êm tundrew wê, werênê ser ziman. di matamatikê de wî 'sêkoşeya pascal' pêşxist.

Di warê bawerîyê de wê, di temenê gihiştina rastiyan de wê, weke temenekê li asta jor wê lê binerê û wê werênê ser ziman. Dema ku wê bahsa tundrewiya bi teorîkî a bawerîyê wê were kirin wê di têgîna fideismê wê di wê rengê de wê, bi zêdeyî wê were berbîra mirov. Di wê rengê de wê, weke têgîneka ku wê bi wê re wê bawerî wê, li ser aqil re wê were dîtîn û girtin û wê bi wê re wê, di awayekê tundrew de wê, tevbigerihê. Di warê têkiliya aqil û bawerîyê de wê, zaneyên olî ên ku wê hizrên wê werênina ser ziman ên weke Kierkegaard jî ku wê ji aliyê têgîna fideismê ve wê hizrên xwe li ser bawerîyê wê werênina ser ziman wê, bêjin ku 'bawerî û aqil bi hevdû re jîyankirina wan wê zor bê.' wê di dewama wê de wê bi têgîna aqil û bawerî levnakê re wê, ji aliyê têgîna fideismê ve wê hem balê bikişênina ser tundrewiya bi bawerîyê a fideist û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê di wê rengê de wê ev wê weke qannate giştî ku wê di nava aqil de wê bicih bibê wê, di gelek waran de wê karibê bibê temenê ji hevdû cûdakirin û nekarina bi hevdû re jîyankirinê a bawerî û aqil jî wê bi wê re wê, bê çêkirin.

Di wê warê de wê, ji aliyê têgîna **fideismê** ve ku mirov bihizirê wê ji aliyê teorîkî û pîretîkî ve ku mirov li wê binerê wê ya ku wê werê dîtîn wê ew bê ku wê bi teorîkî wê, bi li ser temenekê redkirinê wê hevdû bibin. Devera ku wê aqil wê bikevîyê wê weke bi nakokî û afirandina wê re wê, ew wê, bê hanîn li ser ziman. Lê ji aliyê kirinê ve wê, di warê bi hevdû re jîyankirina aqil û bawerîyê de wê, kesên ku wê hinekî din nermtir wê nêz bibin jî wê bibin. Wê di wê rengê de wê, mirov dikarê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê kesê bi bawermend wê bi bawerî wê, qizinckirina bawerîyê wê weke nêzî xwûdê bibê wê li mijarê binerê. Wê, di wê rewşê de wê, cihê hizirkirinên cûda wê, di mejiyê xwe de wê ne hizirê.

Di warê felsefeyî de ku wê bi hizirê û heta ku wê bi olî jî bê wê dîtîna bi birhanan wê weke lawazkirina baweriyê wê karibê bi wê were dîtin. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyekê wê ye din bê.

Di mijare teolojiyê de wê, di aslê xwe de wê mijare zanînê wê weke aliyekê din ê ku mirov wê di wê rengê de wê hilde li dest bê. Wê di wê rengê de wê, bi aqil wê mirov wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Xwûdêzanîn jî wê bi danîşandina rêya baweriyê wê bi wê re wê alaquadar bê. Di dewama wê de wê olzanî wê bi zanînê wê ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, di nava zanînê de jî wê, bi olzaniyê re wê, zanîna rêgezî û ya felsefeyî a olî wê hebê. Di wê rengê de wê, bi wê ji hevdû cûdakirinê re wê temenê wê bi wê re wê bi hizirkirinê wê bê afirandin. Di aslê xwe de wê, zanîna xwûdê wê, di wê rengê de wê, di rengê de wê bi herdû aliyên jî wê were ser ziman. Aliyê rêgezî wê, weke aliyekê ku wê tenê wê, bi wê were fahmkirin û wê newê lêpîrsîn wê were ser ziman. Çendî ku wê ev aliyê rêgezî ê zanînê û ye din ê weke bi felsefeyê û hwd wê ji hevdû cûda jî bê lê wê herdû jî wê di nûqtêya dawî de wê bi aqilî bin û wê di wê rewşê de wê li devera ku wê tenê wê rê ji fahmkirinê re wê bi bawerî û hwd wê bide nîşandin jî wê di aslê xwe de wê nikaribê pêşîya lêpîrsînê bigirê. Di wê rengê de wê, tenê ne fahmkirin jî ku wê di mejiyê mirovekî de bo fahmkirinê wê pirsan bipîrsê wê, bi bersiva wan pirsan a hildan û hwd de wê, karibê tênebê. Di wê rewşê de wê, di mejî de wê ew wê, lêpîrsînê wê karibê wê di xwe de wê bide domandin.

Mijare fahmkirinê jî ku ew bi aqilê olzani ê ne-lêpîrsîner jî bê wê, di wê warê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di mijare fahmkirinê de wê, karibê derî li rengên din ên fahmkirinê bi xwe re biafirênê bê. Di wê rewşê de wê, hertimî wê di naava aqilê olzani ê ne-lêpîrsîner û aqilê felsefeyî ê lêpîrsîner wê, xêzek pîr zêde tenik û zirav wê hebê. Bi rehetî û hesanî wê karibê xwe bigihênê aliyê din. Ber vê yekê wê, bo ku wê pêşîya wê were girtin wê, bi gotina 'ya ku ew ne hat fahmkirin wê, ew newê fahmkirin, kengî xwûdê xwest wê ew wê were fahmkirin.' Bi vê gotinê wê pêşîyara lênepîrskirinê wê were kirin. Bi gotineka din wê bê gotin ku 'mîrov, wê nikaribê wê xwe bigihênê hemû tiştî di fahmkirinê de'. Ev hizirkirin wê taqabûlî hizrên agnostikan wê bikê. Lê ji aliyê têngînên baweriyê ve jî wê di serî de wê, ev hizir wê ji aliyê fahmkirina wê ve wê karibê xwe bide nîşandin. Têngîna lêpîrsînê wê di wê rengê de wê, ji xosletekê rengê aqilekê zêdetirî wê weke xosletekê mejiyê mirov ê fîzîkî bê. Wê di wê rengê de wê, tenê wê mejî wê aqilên ku ew digihijê

wan dikarê di wê çerçoveyê de li ser wan re pirsê bipirsê û wan biikê berlêpîrsînê de. Di wê rengê de wê, mijare lêpîrsînê wê mirov nikarê wê tenê wê, tenê weke aliyekê aqil minaq weke felsefeyê û hwd bitenê wê werênê ser ziman. Zindiyekê weke mirov ku ew xwediyê mejiyekê ku ew dihizirê û bi hişa wê, hertimî wê di nava hewldana fahmkirinê de bê. Lêpîrsîn wê di nerînê de wê weke xosletekê fahmkirinê û ankû xwe gihandina wê bê. Di wê rengê de ku em bi bawerîyê û hwd re wê werênê ser ziman wê, tenê wê, *ya ku wê were fahmkirin* wê bi wê bihizirê wê, di wê rengê de wê aqilê mirov wê, li ser wê re wê pîrsan wê di xwe de wê karibê bipirsê û ankû wê bipirsê. Di serdemên navîn de wê, gotinên li ser zanînê re ên weke zanînên ku mirov ji rê derdixin û ankû zanînên şaş didina fahmkirin û hwd wê, di wê rengê de wê, werina ser ziman. Ev gotin wê, di wê rengê de wê, ji mirovan re wê were gotin bo ku ew ji çerçoveya olzaniya olî dûrnekevin û dernekevina dervî wê.

Di warê olzaniyê de wê ev nîqaşa nava aqil û baweriyê wê dîroka wê pîrr zêde wê kevn bê. Wê, ji aliyekê ve jî wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê ne tenê bo olan û bawerîya wan werênê ser ziman wê, bo têngînên weke yêmn bîrdozîyan û hwd jî wê, di wê rengê de wê derketina dervî wê û hwd wê, di wê rengê de wê, karibê were şîrovekirin. Di wê rengê de wê, darêjka baweriyê wê di wê rengê de wê ji ya olan wê were deynkirin.

Bawerî ku mirov wê ji aliyê derûnîya mirov wê hilde li dest wê, aliyekê wê yê ku mirov wê di wê rengê de wê bi hîsî li wê bihizirê wê hebê. Di aslê xwe de wê, di nava fahmkirinê de wê, temenê fahmkirinê wê ji aliyê ve wê, li ser yaqînkirinê bê. Yaqînkirina aqil û bawerîya olê wê di wê rengê de wê temenê wan wê, çendî ku wê ji hevdû cûda jî bê lê wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê, hevdû wê werênina li bîra mirov. Yaqînkirin wê 'rast dîtinê' wê bi xwe re wê bi temen bikê. Di aslê xwe de wê di ya bawerîyê de jî wê çendî ku wê ji aliyekê ve wê temenê wê vajî aqil wê bê hanîn ser ziman jî lê wê ji aliyekê ve wê ew wê bawerîya xwe ya ku ew wê weke *dervî aqil* wê were hanîn ser ziman wê bi aqil wê fahmbikê. Lê di wê rengê de wê, ev wê hebê wê dervî wê çerçoveya wê hebê. Di wê rengê de wê, ji aliyekê fahmkirinê ve wê ku mirov mijarê hilde li dest wê, gihiştina li zanîna wê baweriyê wê weke zanînekê wê bi mirov re wê bimênê. Di roja me de wê bi awayekê pîrralî wê fêrbûn wê bibê. Di wê rengê de wê mirovek karibê pîrr hizran, bawerîyan, têngînan û hwd zanibê. Lê çendî ku ew zanîbê jî wê weke ku wê pêwîst nekê ku ew bawer bikê bê.

Bawerî wê, di wê rengê de wê, çerçoveyek sazûmanî a fahmkirinê wê bi xwe re wê, bi hawênê. Temenê wê fahmkirinê wê bi temenê *rast dîtînê* re wê weke ku wê bi temen bê. Tiştekekê ku mirov rast bibînê ku mirov bi wê bawer bikê wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê demê wê, sînorê baweriyê wê heta devera rast dîtînê bê bo mirov.

Di serdemên navîn de wê dema ku wê li dijî wê hizra ku wê bi wê were bawerkirin ku wê hizrek wê were ser ziman wê weke ku weke ku mirov ji olê derketî û ankû 'ser kufre çûyî' wê were dîtîn. *Ser kufre çûyin* jî wê weke ji olê derketinê wê biheta pênasekirin. Di nava kurdan de wê gotina ser kufre çûyin wê weke gotineka ku wê di wê rengê de wê biheta bi watekirin û wê biheta ser ziman. Kesê ku wê bi wê rengê wê biheta dîtîn wê weke 'ji olê derketî' û ankû û baweriyê dûrketî wê biheta dîtîn.

Di wê rewşê de wê, dema ku mirov hewldide ku bi olzani baweriyê fahmbikê wê di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê ê bi rast dîtînê re wê were dîtîn. Lê ev jî wê dem bi dem wê were dîtîn. Bi baweriyê re wê bê gotin 'hewce nakê ku tu hemûyî fahmbikê' û ankû 'tû karibê bigihêjê zanîna hemûyî'. Wê bi wê gotinê wê weke bi kirdeyî wê wateyek wê ya din jî wê hebê ku wê 'mirov, ya ku wê nizanê ku wê zanibê wê rast bibînê. Heta devera ku mirov rast nedîtîya mirov ne gihiştîya bi giştî fahmkirina wê hemû û ankû rast.

Ol wê ku mirov ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê bi zanîna wê û xwûdêzanîna wê û hwd re wê weke pêvajoyîna demdirêj ên pêşketina mirov û jîyane mirov bin. Wê ew pêvajo wê temenê pêşketina mirov jî wê bi xwe re wê biafirênin. Di wê rengê de wê, di derûnîya mirov de jî wê xwediyê cihekê giring bê. Dema ku wê bi pozîvistî wê bê nerîn wê, destpêka fahmkirinê wê çendî ku wê bi nezanînê, tirsê û hwd re wê were girêdan jî lê aliyekê wê yê din jî wê li rex wan wê hebê ew jî wê, aliyê derûnî û pêwîstîya temenê jîyanî ê fahmkirinê bê. Di wê warê de wê aliyên ku mirov dixwezê wan di xwe de hîsbikê bi bigihijê hêstîyarîya wan wê weke aliyîna ku mirov dikarê balê bikişênê li ser wan bê. Di wê rengê de wê mirov wê xwe rehet û baş hîsbikê. Wê jî mirov bo ku ew di xwe de xwe baş bibînê wê dixwezê. Mînaq kesekê ku tiştekekê xirab ji me re got wê çendî wê mirov wê nexweş û aciz bikê wê vaji wê tiştekekê li xoşa me çû wê bi heman rengê wê, rehetiyê û başiyê wê bi derûnîya mirov re wê bi mirov bide hîskirin û hêsta wê bide mirov. Ev hêst wê, di temenê pêşketina mirov a jîyanî de wê weyna wê ya ku ew bileyize wê di her demê de wê girîng bê.

Di warê fahmkirina bi gotini wê weke ku wê aliyekê din bê. Bi gotinî wê weke ku mirov çawa ku wê di dema mitolojiyê de wê bi aqil wê karibê di her rengê û awayê de wê biafirênê wê, bi aqil wê bikê. Minaq mirove nikarê bifirê wê weke ku ew difirê wê were tefsîrkirin. Mirovê bêbask weke ku ew bi bask wê bê hizirkirin.

Ji aliyê fahmkirina hebûna xwûdê ve jî wê rewş wê bi wê rengê bê. Ku xwûdê nebê wê hebûna wê jî nikaribê were birhankirin. Lê ku ew hebê bibirhankirin jî wê ne pêwîst bê. Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê hebûna xwûdê ew heya û ankû nîn a wê, weke nepeniya aqilê mirov ê her demê jî bê. Di wê rengê de wê têgîna mistisismê wê di wê warê de wê hertimî wê bi wê re wê bihizirê. Mistisism wê xwe bide têkeve nava hizirkirinên demên hemdem ên weke jihebûnîtiyê de jî. Ji xwe jihebûnîti wê ji aliyekê ve wê, weke ku ew wê ji wê re wê vekirî bê dîmenekê wê bide li berçav.

Di wê warê de wê, mistisism ê jihebûnîti wê, ji aliyekê ve wê, çav li bişikênin. Di warê fahmkirin û nivîsênin Kierkegaard, Nietzsche, Sartre û hwd jî wê ew têgîn û ankû weke kirdeyekê di gotiniya wan de wê were kifşkirin.

Di rewşên weke li dijî derketinê a pêwîstîniyê û hwd de wê, dîmenê ku wê bide nîşandin wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dîmenekê wê bidina nîşandin. Ji xwe ya ku wê temenê bi ber hizirkirina olî û olzaniyê ve wê wan bide birin jî wê ji aliyekê ve wê dibê ku ev bê. Ji aliyekê ve ketina pêşîya famkirina bi kirdeyî û ankû subjektiv de wê, di wê rengê de wê rengê fahmbikirinê wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê, têgînên olzani ên weke teqeziyê û hwd wê li pêşîya wîna danîn û bi wê gihiştina 'wîna azad a teqez' û hwd jî wê di wê rengê de wê di serî de wê mirov dikarê çawa lê bipirsê wê, li ser wê disekinê. Di wê rengê de wê, di mijare fahmkirina têgîna kirdeyî û ankû cewherî de wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê din ku wê bi jihebûnîtiyê ve wê li wê were hizirkirin û wê di hewldana nava fahmkirina wê de bê.

Di olzaniya xwezayî de wê, di demên hemdem de ku wê, hebûna xwûdê wê di her tiştê de wê were lêgerîn wê weke têgîneka sumerî ku wê di wê demê de wê temenê fahmkirina jihebûnîtiyê jî wê ji aliyekê ve wê biafirênê. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê ev wê weke kirdeyekê wê, bi wê re wê, li ser wê bisekinê. Di rewşa fahmkirina têgînên weke 'teqeziyê' de wê li şûnê gotinên weke *şenberîyê* derxistina li pêş wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê aliyên weke bi kirdeyî ê ku mirov di xwe de dijî

ên weke tirs, beyenîbûn, xwestek, hêsta hîçbûnê, wîne û hwd re wê li ser wan bisekinê.

Di wê rengê de wê ev alî wê weke aliyna ku wê, di mijare têtîgînên kirdeyî ên weke ku wê bêbûjenî wê bi wê di wê çerçoveyê de wê li wan bihizirin wê weke aliyekê ku wê temenê fahmbikê bê ji wê re. Di wê rewşê de wê mijare fahmkirina bûjenê wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov wê rengê de wê, bihizirê wê ji aliyê gotinî ve wê bi têtîgîna 'şertûmercên bûjenî' re wê, rewşên ku ew diafirin û piştî ku ew afirîn ew êdî weke mercna bûjenî ku mirov dikarê fahmbikê wê di wê rengê de wê weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê jihebûnîtî wê li wê bihizirê bê.

Di mijare fahmkirina olzaniyê de ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê, di wê rengê de wê jihebûnîtî wê çi kedê wê karibê bi wê bikê? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di wê rewşê de wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê li wê bihizirê ku wê mijare jihebûnîtîyê wê, rewşê de wê çawa wê di awayekê de wê, were fahmkirin wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê ku mirov wê, dikarê wê di wê rengê de wê, di serî de wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirina xwûdê de wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê hilde li dest bê. Lê aliyê din ê ku mirov bi jihebûnîtîyê re wê werênê ser ziman wê beremberî ya heyî wê nebûnê wê, karibê wê werênê ser ziman. Sartre wê di berhema xwe ya bi navê "*hebûn û hîçûtî*" jî wê di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê weke felsefeyek jîyanî wê di wê rengê de wê di çerçoveya jîyankirinê de wê li gorî şertûmercên şenber wê, bi bi felsefeya jîyanî wê çawa wê, rast wê were jîyankirin wê weke aliyekê di nava lêgerîna wê de jî wê xwe bide nîşandin bê.

Di wê warê de wê pergälên ku ew li ser serê jîyanê xwedî erkkin wê di warê jîyanê de wê çawa wê di nava hewldana kifşkirina jîyanê de bin û wê bi wê re wê wîna mirov wê weke ji dest bigirin wê, di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê, bi wê aliyê wê yê vaji wê re weke ku wê wîna azad wê çawa bê wê çawa wê pêşî cih bê dayîn li jîyanê û hwd re wê li ser wê bisekinê. Ji aliyekê ve wê jihebûnîtî wê, weke têtîgîneka rexnegir a li pergälê û kifşkirinê wê yên li jîyanê bê. Di wê rengê de têtîgîna olzaniyê ku wê weke aliyekê teist a kifşkirina li sser serê jîyanê wê bi hêz bê wê di armanca famkirina wê de bê. Di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê giring wê li devera bêwînkirinê derxistina wîne li pêş, ji dest girtina

azadiyê pêşxistina azadîyê û hwd re wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê bi wê bihizirê bê.

Di jîyanek azad de wê, çî wê weke asteng wê li pêş bê? Ji aliyê olzaniyê ve wê hebûna xwûdayekê ku ew pîrr zêde xwedî kifşkarîyê bê. Ji aliyê pergalekê û sazûmana civakê ve jî wê pergalek ku ew bi îteatê hemû civakê ji xwe re dikê girse û bi wê dikê ku wê bi xwe ve wê girêbide bîdê bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê ev wê weke aliyna ku mirov dikarê di wê rengê û awayê de bi wê bihizirê û wê di serî de wê bikê ku wê fahmbikê bê.

Di mijare olzaniyê de wê, di serî de wê, weke aliyekê têgînî a bêbûjenî ku wê bi kirdeyî wê li wê bê hizirîn û wê bi wê re wê, ew çawa wê li ser serê jîyanê wê weke aliyekê kifşkirinê bê wê, di wê rewşê de wê, di nava hewldana fahmkirina wê de bê.

Di warê fahmkirina mijare olzaniya jihebûnîyî de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke mijareka ku wê di warê fahmkirina hebûna heyî bi şenberî wê li pêşgirtinê wê, bi wê were dîtin. Jihebûnîyî wê di warê têgînên weke estetîkê, çandê, hûnerê, rewîstê, şanoyê û hwd de pêşketinên ku wê dana kirin di jîyane mirov de wê bi wê re wê weke aliyekê weke wan wê mijare olzaniyê jî wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest. Di wê warê de wê ya bûyî wê jihebûnîyîya wê, pêşî wê were. Ku hebû hebûn hebê wê xwestek û wîn jî wê bi wê re û bi wê hebê. Ew pêşî bi wan tê. Di wê warê de wê weke aliyekê giring wê, di wê rewşê de wê, hilde li dest.

Lê di mijara têgînên nava olzaniyê ên weke baxtê û hwd de wê, dema ku mirov wê hinekî wê di wê rengê de wê bi wê re wê bihizirê wê, mirov çawa dikarê xwe bigihênê têgînekê û rengê wê? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê di dewama wê fahmkirinê de wê, mirov dikarê wê bêjê ku wê sînorê tevgerê, kirinê wê çî bê wê ew wê weke sînorekê hebûnî bê. Wê demê wê sînorê hebûnê mirov dikarê wê weke sînorekê pêwîstîyî ê bi wê re wê mirov karibê wê werênê ser ziman. Aliyên din ên zêhnî ku mirov wan bihizirê wê çawa wê bandûrê li jîyane mirov bikin wê weke aliyekê giirng wê li pêşîya mirov wê bimênê. Wê hinekî jî wê bi fahmkirin û rengê fahmkirina me ve girêdayî wê bimênê. Rengê fahmkirinê wê di rewşa fahmkirina fahmkirinê de wê, di awayekê de wê weke ku wê aliyekê wê yê kifşkar wê di wê rengê de wê xwe bide nîşandin. Rengê fahmkirinê wê aliyekê wê yê ku mirov wê di rewşa kifşkirinê de wê hilde li dest wê weke ku wê çawa wê di laşekê de wê musklatur wê hebin û wê kirinan wê bi xwe re wê bidina nîşandin wê di

dîmenekê weke wê de wê, di awayekê de wê xwe bidina nîşandin. Ku em laş weke fahmkirinê fahmbikin û rengê fahmkirinê weke musklaturan hildina li dest wê, di wê rengê de wê, ew musklatur wê karibê laş felçbikê. Wê demê wê rengê fahmkirinê wê weke aliyekê hizrî ê şubjektiv wê demê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê di wê rengê de wê divê ku mirov wê li ser wê bisekinê û wê bikê ku wê hinekî wê fahmbikê. Di warê laş û musklaturên wê de wê, ahenge nava wê, hertimî wê nebê. Wê carna reng û carna jî wê, hebûn û ankû laş wê, xwe bide dîyarkirin di temenê kifşkirinê de. Ji wê rastiye wê mirov fahmdikê ku wê di aslê xwe de wê aliye şûnbjeyî wê kifşkirina wê ya di jîyanê de wê weke aliyekê temenî wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji kîjan aliye ve wê hilde li dest wê mirov dibînê wê mijare jihebûnîtîyê wê weke aliyekê giring ku wê derkeve hemberî me. Di wê warê de wê olzani wê, ji aliyekê ve wê mijare jihebûnîtîyê wê hilde li navenda xwe û wê bi wê bihizirê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê bi awayekê şubjektiv wê bi wê bihizirê. Lê wê têngîna şubjektiv a ku wê jihebûnîtî û ankû eksistensialisme wê bikardihênê wê ji ya îdealisma razber wê cûdatir bê. Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji aliyekê ve wê lingekê jihebûnîtîyê wê li ser fêrûazmûnê wê bisekinê. Aliyê din jî wê li ser têngîna şubjektiv a bi wê fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê mijare wê ku mirov wê li ser wê bisekinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê mijare fahmkirin wê di aslê xwe de wê, bi wê rengê wê têngîna olzaniyê jî wê bi teolojikî wê hilde li dest û wê fahmbikê.

Di mijare olzaniyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku weke ku me li jor hanî ser ziman wê, dîroka felsefeyê wê ji aliyekê ve wê, hertimî wê, mijare hebûnê wê bi wê re wê, bikê navenda nîqaşên xwe. Di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê ya ku wê temenê têngîna felsefeya jihebûnîtîyê wê pêşketina wê biafirênê wê, têngîna olzani a jihebûnî jî bê. Wê bandûra wê jî wê li wê hebê. Lê li vir wê, di wê rewşê de wê, di mijare rengê hildana li dest de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê hilde li dest û wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di dewama wê de mijare hebûnê wê, di wê rewşê de wê ji aliyekê ve wê, weke bi kirdeyî bê û ankû şubjektiv bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke bûjenî bê. Lê di nava têngîna jihebûnîtîyê û ankû eksistensialisme de wê bi zêdeyî wê aliye kirdeyî û şubjektiv wê derkeve li pêş. Wê înitîbaya ku wê bi wê re wê bi mirov re wê bi wê rengê hildana li dest re ku wê di

destpêkê de wê bi mirov re wê çêbibê wê weke ku wê mirov wê, di serî de wê, weke ku wê ew zindiyekê ku ew dihizirê bi hizirkirinê û rengên hizirkirinên xwe re bandûrê li kirin, xwestek, wîn û hwd dikê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê ev alî wê weke aliyna ku wê bi hesanî û carna bêî ku mirov di farqê de wê karibê bi awayekê 'a-priorî' ku wê karibê bi ber nepeneiyekê ve bibê û wê bide hizirkirin bê. Ber vê yekê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, têgihîştineka temenî a hebûnî ku mirov li wê serwer bê wê pêwîst bê ku ew bi mirov re hebê.

Di roja me de wê, mirov wê, bi aliyên xwe yên weke yên kifşkirnê û hwd wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Xwestek, wîn û azadî wê weke aliyna ku wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Têgînên ku wê bandûrê li aliyê hebûnî ê şûbjektiv wê bikê wê di wê rengê de wê weke aliyna ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê karibê hilde li dest bê. Hebûn di nava wanqas aliyên ku ew li ser wê didina dîyarkirin de wê çawa wê karibê weke aliyekê azad û bixwe û biwîn bijî? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê bersiva wê pirsê wê, di serî de wê mirov di nava têgîna jihebûnîtiyê û fahmkirina wê û kirinîyên jîyanî û hwd de wê karibê bi xwe re bibê û heta deverêk dîr û kûr jî bibê.

Lê wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê kirinên me yên ku me dana nîşandin û ankû ew kirin wê piştî wê re wê çî wê bibê. Di wê rengê de wê, felsefeyên olî wê di wê warê de wê aliyekê wan ê giring wê hebê ku wê, hertimî wê aliyê hebûnî bi xwestek, wîn, azadî û hwd re wê hildana li dest. Di wê warê de wê mijare zêhnê wê ji xwe re wê bikina karê hizirkirinê û wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di dewama wê de wê dema ku mirov wê, di wê rengê de wê, felsefeya zerdeşt dinerê de wê, aliyekê wî yê giring wê ew hebê ku wê, felsefeya hebûnîtiyê wê jî aliyekê ve wê di çerçoveya pêşketina hizrek hemdem a di derbarê hebûnê de wê hilde li dest bê. Di wê rengê de wê, weke jihebûnîvanek û ankû eksistensialisteka hemdem wê di wê warê de wê xwediyê regekê hizirkirinê ê bi hizrên xwe yên olî re bê. Wê bandûra wî heta roja me wê, di wê warê de wê, xwe dana domandin wê aliyekê wê jî wê bi wê rengê bi jihebûnî wê hiildana li dest bê. Wê di wê rengê de wê, di serî de wê, di wê rengê de wê, mijare hebûnê wê bi hişmendiyek zelal wê bikê ku wê hilde li dest û wê di wê warê de wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê bikê ku ew li wê bihizirê.

Di demên piştî wî re de wê, ev aliyên ku wî bi têgîna jihebûnîtiyê re wî hildana li dest wê, weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wê di serî de weke aliyekê giring wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Di

dewama wê de wê, dema ku mirov wê li pirtûka Nietzsche a bi navê “*Thus Spoke Zarathustra*” wê karibê wê temenê fahmkirinê ê bi zerdeşt re hatî hizirkirin û ankû weke zerdeşt daya hizirkirin wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring ê zerdeşt ê jihebûnî û ankû eksistensialist jî wê bide nîşandin. Ev xosleta zerdeşt bi jihebûnîyê wê di temenê hirên wî yên olî de bê. Zerdeşt wê, di aslê xwe de wê bi wî re wê zêde bi felsefeyê şîrovekirina wan sedema wê ew bê ku wê ew weke wê di farqe nava têngîna xwûdêzanîne (teolojîyê) û felsefeya olî de bê. Di wê rengê de wê, ew di wê rengê de wê di awayekê de wê, têkiliya aqil bi ol û baweriyê re wê dênê û wê, ew wê aqilzaniyê wê bi wê re wê derxê li pêş. Ev jî wê, weke xosletê wî yê jihebûnî wê xwe bide nîşandin bê.

Di wê rengê de wê mijare jihebûnîyê wê, weke aliyekê mijare felsefeya fahmkirina hebûnê û jîyane hebûnê ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê were dîtin û ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê felsefeya hebûnê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê temenê fahmkirina jihebûnîyê wê, bi têngîna olzani weke ku wê di roja me de wê bi wê rengê wê derkeve li pêş wê, di awayekê me yê ku me bi fahmkirinê bi wê hilda li dest de wê, ev aliyên bi kifşkirina bi zerdeşt re wê di temenê wê de wê weke aliyekê giring wê cihbigirin. Di wê rengê de wê, di çerçoveya olzaniya bi jihebûnî ku wî hilda li dest de wê, di wê warê de wê weke aliyekê giring wê, di çerçoveyek ku wê hewldana fahmkirina hebûnê, rengê wê, fahmkirina wê û hwd wê bi wê re wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di nava zerdeştîyên destpêkê de nîqaşên li ser aqil ku wê bi gîyanê re wê bimênê piştî mirinê û ankû wê bi laş re wê ji holê wê herê û wê windabiikê wê, weke nîqaşeka ku ew hê jî li bendî me ya ku em bi dema xwe re li ser wê re çend gotinan bêjin ku wê werênina ser ziman bê. Ev nîqaş wê hê jî wê bê ku ew bi dawî li wê were wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin.

Di wê rengê de wê, di mijare fahmkirina felsefeya hebûnê de wê, bi wê re wê, dema ku mirov bi têngînek olzani wê hilde li dest wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê derkeve ber me ku em wê bînina ser ziman wê, wî û xwestek li pêşîya hebûnê bê û ankû hebûn li pêşîya wan bê. Hebûn weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi wê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê hebûn wê weke çavkaniya pêşî a ku mirov wê kifşbikê û wê di serî de wê di wê rengê û awayê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê, bi hebûnê re wê bi van aliyên re

wê, di serî de wê weke mijarên olzaniyê wê di nava felsefeya olê de ku wê bân hildan li dest wê bi wê re wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê jîyanî wê biafirênin. Lê ev alî li şûna ku wê, bi wê rengê weke mijarên olzaniyê werina dîtîna weke mijarên hebûnê werina fahmkirin û dîtîna wê rasttir bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê têgîna hebûnê hebê mafê wê yê jîyanê wê hebê wê, di serî de wê, di temenê fahmkirina me ya hebûnê de wê cih bigirê.

Zerdeşt wê, di demên xwe de wê bi awayekê panteist wê bihizirê û wê hemû tiştê di jîyanê de ku ew bi hebûnê wê hebê wê bi nirxek pîroz wê hilde li dest. Wê di wê rengê de wê, ew wê nêz bibê. Di wê rengê de wê, bi felsefeyekê wê bijî. Hebûnê wê dema ku mirov olzaniya wî dinerê û têdigihê wê mirov bi wê re kifşdikê ku wê hebûnê wê weke çavkaniya pêşî a giring a jîyanî ku ew bi wê dihizirê bê. Di wê rengê de wê, di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Têkiliya fahmkirinê û hebûnê wê di wê rengê de wê, weke ku me li jor li deverekê wê hanî ser ziman wê bi rengê fahmkirinê re wê aliyekê wê yê giring ê kifşkar wê hebê. Di nava wê têgîna şubjektîv de wê demê ku em hebûnê bi têgînek kirdeyî wê hildina li dest wê li ser wê têgîna kirdeyî re jî şubjektîvîzmek din jî ku wê kirdeyê rengê wê yê jîyankirinê a zindî dide dîyarkirin wê kifşbikê û bi wê bihizirê wê, li vir wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş. Di mijare fahmkirinê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê de wê ev wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê û fahmkirina wê, di wê rengê de wê, aliyên wê yên weke xwestek, wîn û hwd wê weke têgîna kirdeyî bi hebûnê re wê bi wê şubjeyê re wê xwe bidê nîşandin. Her têgîn ku ew hat bi hişkirin wê weke fahmkirinekê wê, di awayekê ku ew bê têgihîştin de wê, weke ku wê bigihîjê li şenberîyek ku wê rengê wê bi wê bi hebûnê wê bide nîşandin bê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê ku wê bi fahmkirinê re wê xwe bide nîşandin bê.

Mijare fahmkirina olzaniya jihebûnê de wê mijarên weke xwestekê û hwd wê, di wê rengê de wê weke aliyê ku wê bidina kifşkirin jî wê karibin wê werina hildan li dest. Tillich wê di wê warê de wê dema ku wê olzaniya jihebûnê yê şîrovedikê wê bahsa baaweriyê weke derka alaqaqê wê, bânê ser ziman. Yanî wê weke rengê dana nîşandin a xwestekê jî wê bîne ser ziman.

Di wê rengê de wê di awayekê lutherist de wê bihizirê û wê bânê ser ziman û bêjê ku ku mirov weke mijarek olî salixbikê wê, pêwîstîniya

yazdanî wê pêwîst bê´ wê werênê ser ziman. Di nava mesihiyê de wê, dema ku wê, mirov wê, werênê ser ziman wê, ji *rûyê xwûdê* wê bi awayekê re wê werênê ser ziman. Di nava olên kurdistanî ên kevn de wê bi awayekê teist wê werê hanîn ser ziman ku “mirov ji nûrha xwûdê hatiya afirandin.” Wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê din ê têgînî wê bi xwe re wê karibê bide nişandin. Di wê rengê de wê, ev têgîna ku wê piştire wê kurd wê werênina sser ziman wê, ya ku wê di dema sumerîyan de wê werê ser ziman a bi rengê ´mirov ji axê çêbûya´ û wê, di temenê fahma olên semewî de wê cihbigirê wê, ne li gorî wê bê. Lê piştire wê, di vegotina adam û hawa de wê bi warsiyoneka ku wê bi wê re wê were vegotin a di nava kurdan de wê di awayekê de wê, ev herdû têgîn wê bi awayekê wê bi wê re wê bèn gihandin li hevdu. Ev vegotin jî wê bi wê rengê bê. “Ku xwûdê adam ji hariyê çêkir wê, piştire wê, ji nûrha xwe wê berdê laşê wî.” Wê bi wê rengê wê têgîna *nûrhê* ku wê di mejiyê kurdan de wê bi wê re wê were ser ziman wê bi wateya jîyanê û ankû hebûna jîyanê re wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, kuştina mirov weke kuştina xwûdê, **ji olê derketinê**, bêbawerbûnê û bi dijîtîya xwûdê re wê tefsîrdikin û wê li ser wê temenê wê re bê hanîn ser ziman. Têgînên weke ´dest nevéja jîyanê´ wê di nava olên kurdistanî ên weke yarsanî, êzdayî û elewtiyê de ku wê bibê û wê, hebûna zindî wê weke nirxek pîroz wê were dîtin wê temenê wê, heta demên Mîtra û Zerdeşt wê hebê. Lê di di demên piştire de jî wê pêşkeve. Wê temenê wê li ser awayekê mîstikî a bi gotina ´dildayinê´ re wê, were ser ziman. Minaq wê têgîna batinitiyê ku wê di nava wan de wê bicihbê wê, weke têgîneka gnostikî ku wê tenê yên ku bizanebûna xwe pêşketina û bi xwûdê re têkilidanîna dikarin weke yên ghiştina wê, astê(mertebeyê) ku ew dikarin bizanibin wê were ser ziman. Filosofên olî ên weke bavê Rûşt, bavê Sîna, Farabî, hemadanî, Suhrewerdî û hwd wê, li ser wê bisekin in. Wê rengê wê di jîyanê de wê bi kirin, gotin û jîyanê levkirin û jidilbûna wan û bi dîrûstiyekê hatina ser ziman re wê were ser ziman.

Di şewayê teoloji û ankû olzaniya ku wê di wê çerçoveyê de di nava kurdan de wê, were dîtin wê di awayekê civakî û ankû teolojiya civaknasî de wê dîmenekê wê bide me. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de bi awayekê civaknasî wê weke ku wê were fahmkirin ji nava pirtûkên pîroz rengê salixkirin û fahmkirin, mirov, hebûnan û hwd ku ew çawa tefsîr dikê wê, werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê bi dîmenkirina wê re wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman.

Li vir ku mirov bi gotinekê jî bahsa teolojiya civaknasî bikê wê, di serî de wê temenê wê li ser fahmkirina mirov bi dîrokê û pêvajoyên dîrokê re wê, were ser ziman. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke bêlêpîrsîna ku mirov bi çî rengê baweriyê bê ku ew bijî.

Di wê rengê de wê, di nava pirtûkên pirtûkên pîroz de wê yek bi yek wê çawa wê mirov wê, were şîrovekirin, tefsîrkirin, dîtin û hanîn ser ziman wê, weke mijareka wê bê. Fahmkirina wê rengê dîtinê wê û bi dîmenî wê hanîna ser ziman wê weke aliyekê mijare wê fahmkirina wê bê. Wekî din çawa mirov bibînê wê weke aliyekê ku mirov di wê çerçoveyê de wê bipîrsê bê. Di nava wê de wê, bi ezîtîya xwe re wê di awayekê de bêlêpîrsîna ku ew xwe bi tiştêkê şîrovebikê û bi wê werênê ser ziman wê xwe di xwe de wê bi xwe şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê bi wîna xwe wê bijî. Wê, xwediyê kirina xwe xwe bê. Wê, rêya jîyane xwe wê bitêgih û fahma xwe re wê ew wê bide dîyarkirin. Wê mirov wê bi wê re wê ne di reng û hewcetîya ku ew wîna xwe ji hêzekê û tiştêkê din bipîrsê bê. Di nava şertûmercên xwe yên jîyanî, civakî, dîrokî û demî de fahmkirina mirov wê, weke aliyekê ku mirov di wê çerçoveyê de wê bikê ku wê **fahmbikê** bê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fahmkirina olzaniya kurdistanê wê di wê rengê de wê, ne tenê bi têgînî ku ew hatina pêşxistin bi rasyoneli wê, her wusa wê bi awayekê pêvajoyên pêşketinê û bi wê gihiştina têrbûnekê re jî wê, xwe di awayekê rasyonel de wê di awayekê de wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê di dîmenê hizirkirina wan a bi olzaniyê de wê karibê wê xwe bide nîşandin.

Di wê rengê de wê, têgînên weke “mîrov berhema xwûdê a afirandîya” bê. “Kuşîna wê berhemê xwûdê wê, kuşîna kuşîna xwûdê jî bê.” Wê di awayekê de wê, bi awayekê wê weke ku wê ev têgîna jihebûniyê wê bi awayekê olzanî û ankû xwûdêzanî ku wê werê ravakirin û hanîn ser ziman wê dîmenekê wê di fahmkirinê de wê bide nîşandin. Weki din wê di wê dîmenê de wê, weke ku wê mirov wê di çermê xwûdê de were dîtin wê têgîhekê jî wê bi wê re wê bi mirov re wê çêbibê. Li ser wê rengê hizirkirinê re wê bi demê re wê di nava civatên wan de wê, biqasî ez bixwe jî bûma şahidê wê, nîqaşên li ser wê bûna ku wê çawa wê bi wê re wê, hebûna xwûdê wê fahmbikin. Di hinek nîqaşên ku wê ew wê têgîhê redbikin û yên ku wê ew wê herêbikin de wê werina beremberî hevdu û

wê li hemberî hevdu wê hizrên xwe wê di wê çerçoveya ku ew dihizirin de wê werênina ser ziman.

Di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di olzaniya jihebûnî de wê aliyên ku wê li hemberî wê bi têtîni wê hizir wê bînina ser ziman weke fideismê, teismê û hwd wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê mijare gotina *bawerîyê* wê bi zêdeyî wê weke aliyekê giring wê were dîtin. Wê, bawerî wê, weke rêyê rast ê olzani wê were dîtin û wê rêya herêkirin û redkirinê a olzaniyê bi ol û hwd re jî wê di wir re wê were dîtin û lê nerîn. Ber vê yekê wê, di wê rengê de wê, dema ku wê mirov wê biaxifê wê li gotinên mirov wê bê nerîn ku mirov di çerçoveyek çawa de dihizirê, gotinên xwe dibêjê, dihênê ser ziman, çawa lê dinerê, wê dibîne û hwd re wê bi wê re wê, bi têtîna bawerîyê re wê li wê were hizirkirin. Ev wê weke aliyekê olzanî ê ku wê bi zêdeyî wê di derkeve li pêş û wê bi wê re wê li wê were hizirkirin bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare bawerîyê wê ji aliyê têtîna olzaniya jihebûnî ve ku mirov wê bi gotinekê jî bê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê mirov dikarê wê bi wê re wê bêjê ku wê weke aliyekê kifşkar wê xwe bide nîşandin. Têtîna jihebûniyê wê hebûnê wê weke nirxekê wê di temenê xwe de wê derxê li têtîhiştinê wê bi wê bihizirê. Di wê rewşê de wê zindîti wê weke aliyekê ku wê hebûnî a bingihî wê biafirênê. Di wê warê de wê, her tiştê ku ew dijî wê di teisma klasik de wê bi rengê her zindî xwedî can û jîyane wan, mafê jîyane xwe de ji xwûdê girtîya. Ber vê yekê wê tenê wê aîdî wî bikê ku ew jîyane wan ji dest bigirê. Di wê rengê de wê gotina hebûnê wê di wê rewşê de wê weke aliyekê hebûnî a jîyanî wê di dewama wê de wê xwe bide nîşandin. Zerdeştîyan wê, ne tenê mirov ku ew weke zindiyekê dihizirê wê binirx û di wê çerçoveyê de wê werênina ser ziman wê, weki din wê hemû zindiyên din ên bi can û jîyan jî wê di wê rengê û awayê de wê li wan binerin û wê werênina ser ziman. Di aslê xwe de ku em li demên teisma klasik bihizirin em dikarin ji hinek aliyên ve wê hebûna têtîni a jihebûniyê ku wê tenê wê hebûnê bi zinditiya wê re wê bikê navenda xwe de wê karibê bi hinek aliyên ve wê kifşbikê. Lê di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê bi aliyê weke têtînek navendî wê kifşkirin û derxistina wê ya li pêş wê di serî de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê bi kirpênê bê. ...

Hin çavkanî

*Yao, Xinzong(2000). An Introduction to Confucianism. Cambridge: Cambridge University Press.

*Becker, Adam H. (2006). The Fear of God and the Beginning of Wisdom: The School of Nisibis and the Development of Scholastic Culture in Late Antique Mesopotamia. University of Pennsylvania Press.

* Scharfe, Hartmut(2002), Education in Ancient India. Leiden: Brill.

* Dillon, John (2003), The Heirs of Plato: A Study in the Old Academy, Oxford: Oxford University Press.

*Ford, David(2009), "Theology and Religious Studies for a Multifaith and Secular Society." In Theology and Religious Studies in Higher Education, edited by D. L. Bird and S. G. Smith. London: Continuum.

*Fitzgerald, Timothy(2000), The Ideology of Religious Studies. Oxford: Oxford University Press.

- *Cabezón, José Ignacio. 1999. "Buddhist Theology in the Academy." *Buddhist Theology: Critical Reflections by Contemporary Buddhist Scholars*, edited by R. Jackson and J. J. Makransky. London: Routledge.
- * Johnson, Paul.(2000), *The Renaissance: A Short History*, (Modern Library Chronicles). New York,
- *McGrath, Alister.(1998), *Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought*. Oxford: Blackwell Publishers

.
Abdusamet yigit, Kurdistan, cizirabota, 2020